KERESZTÉNY MAGVETŐ

86. ÉVFOLYAM 3—4. SZÁM — ALAPÍTÁSI ÉVE 1861.
KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ
1980

KERESZTÉNY MAGVETŐ

3—4. szám 1980 86. évfolyam
Kolozsvár-Napoca

TARTALOM

Az első központosított és független dák állam megalakulásának 2050. évfordulója 99
Útmutató évforduló 103
December 30 103

TANULMÁNYOK

Kovács István
William Ellery Channing 106
Dr. Varga Béla
William Ellery Channing, a teológus 113
Dr. Erdő János
Channing magyar nyelven 120
Dr. Szabó Árpád
„A tökéletes élet". Szemelvények William Ellery Channing munkáiból. 138
Dr. Hermann Binder
Márktól az evangéliumokig 152
Kelemen Lajos
A szováti falfestmények 157
Murádin Jenő
Történelmi tabló a szellem szabadságáról 164
— — —
Adatok Dávid Ferenc történetéhez 171
Kálnoki Kiss Tamás
Kriza János jegyzőfüzete 173
Dr. Ferencz József
Adatok az angol—magyar unitárius kapcsolatok történetéhez 176
— — —
A Román Ortodox Egyház Felhívása 178

SZÓSZÉK — ÚRASZTALA

William Ellery Channing
Istenhez való hasonlóság 180
Nyitrai Mózes
Ismerjétek meg, milyen jó az Isten 192

Biró József
Az út 195
Benedek Ágoston
Ki vagyok én? 197
Gál Gyula
Az Újtestamentum nyitánya 199
Kolcsár Sándor, Keresztes Sándor
Prédikációvázlatok 200

EGYHÁZI ÉLET-HÍREK 214

KÖNYVSZEMLE 222

KERESZTÉNY MAGVETŐ
Alapítási éve 1861
Megjelenik negyedévenként
Kiadja az Unitárius Egyház

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr. 9. Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9, Telefon: 1-46-09. Szerkesztő bizottság: dr. Kovács Lajos püspök (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János (felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád, Szabó Dezső (szerkesztők), Sebe Ferenc és Andrási György

AZ ELSŐ KÖZPONTOSÍTOTT ÉS FÜGGETLEN DÁK ÁLLAM MEGALAKULÁSÁNAK 2050. ÉVFORDULÓJA

2050 éve annak, hogy megalakult a Burebista vezette első központosított és független dák állam. Az államalapítás és egyesítés kora — az i.e. I. század első fele és közepe — az ókori világ egyik legmozgalmasabb, szüntelen háborúkkal, ádáz belső küzdelmekkel teli korszaka volt. Az akkori „nemzetközi" életet az előre nem látható belső és külső változások jellemezték. Ekkor teremtődött meg az egész ókori civilizált világ, Kelet és Nyugat első szorosabb gazdasági és szellemi kapcsolata.

Burebistáról mai ismereteinket a történelmi kútfők nyújtják, melyek bár elég kevesek és szűkszavúak, de mégis nagyfontosságú tényeket szolgáltatnak személyéről, kiterjedt államáról, katonai erejéről és országépítő munkájáról. Történettudományunk három alapvető forrásból merít: Strabon Geographiájából, Jordanes Geticájából (Dio Khrüszosztomosz nyomán) és a dionüsziopoliszi terjedelmes feliratból. Mindhárom forrás megbízható adatokat közöl, kölcsönösen kiegészíti egymást, alátámaszt más írásos dokumentumokat, utalásokat, valamint a régészeti leletek által közvetített tényeket.

A központosított és független dák állam hosszas gazdasági, társadalmi és politikai folyamat eredményeként jött létre. Az írásos történelmi források és a régészeti leletek arról vallanak, hogy a géta-dákok már i.e. a IV. és III. században törzsszövetségekbe tömörültek. A történelmi kútfők arról is tudósítanak, hogy i.e. a III. és II. században Moldva déli részén és Havasalföld keleti vidékein a géta-dák törzseket Zolmodegikosz és Remaxhosz vezeti, és képes gazdasági támogatást és politikai védelmet nyújtani a Fekete-tenger nyugati partján elterülő görög városoknak. Moldva középső részén a géta-dákok szintén törzsszövetség jellegű politikai alakulatokba szerveződtek, amelyet Orolesz király vezetett. Mint a numizmatikai és régészeti leletek bizonyítják, i.e. a II. század közepén a géta-dákok társadalmi, politikai szervezés szempontjából eljutottak az államalapítás küszöbére. Ezek a törzsszövetségi szervezési formák egyengették az egység útját a központosított állam megalapítása felé. Maga Burebista is a Duna és a Kárpátok között elterülő ilyen politikai alakulat élén állott, és folytatta elődei küzdelmét az ősi föld függetlenségének megvédéséért, magasabb fokra emelve az egység gondolatát.

Burebista és fő tanácsadója, Dekaineosz főpap történelmi érdeme az, hogy mindketten felismerték a magasabb politikai szervezettségi forma

létrehozásának szükségességét és a géta-dák törzsszövetségeket központosított államba egyesítették. Így i.e. 70 körül szilárd szervezeti és politikai alapon először körvonalazódott a géta-dák egység a Kárpátok-Duna térségében.

Burebista erős hadsereget hozott létre, és i.e. 60-ban visszafoglalta az előbb dákok által lakott, de a különböző kelta törzsek által elfoglalt közép-európai területeket. Legyőzte a kelta bojusokat, tauriscusokat és scordiscusokat, majd kiterjesztette országa határait az Alpokig és a Morava folyóig. Miután rendezte a helyzetet Dácia nyugati határain, figyelmét a Fekete-tenger északi és nyugati partjai felé fordította, hiszen ez a térség mind politikai, mind gazdasági szempontból igen fontos volt. A tengerparton görög gyarmatvárosok voltak, s Dácia egyesítésének utolsó aktusaként ezeket is beleolvasztotta országába. Északon elfoglalta Olbiát, délen egészen Apolloniáig terjesztette ki állama határait. Ezután Burebista ténylegesen — mint a korabeli felirat írja — „a legelső és legnagyobb király volt, aki Tráciában uralkodott, egyaránt birtokolta a Duna bal és jobb partjának vidékeit".

Az államalapítás és egyesítés azoknak a rendkívüli erényeknek tulajdoníthatók, amelyekkel Burebista rendelkezett. Ő volt az egyetlen arra képes vezető, hogy jogara alatt egyesítse az egész dák-géta népességet, s uralma alá vonja a Dácia határain élő szomszédos népeket. Kétségtelen, hogy ő e tájak egész ókori történelmének legnagyobb személyisége. Ő építette a dáciai helyek várrendszerét. Ő lendítette fel Dácia gazdaságát, kereskedelmi kapcsolatokat fejlesztett ki az egész görög-római és kelta világgal. Bevezette a római dénárt, s e pénzegység révén Dácia kapcsolódhatott az egyetemessé váló pénzügyi rendszerbe. Uralkodása alatt az új állam páratlan fejlődést ért el. Hatalma annyira megnőtt, hogy beavatkozhatott Róma belügyeibe, Pompeius és Caesar harcába. Burebista diplomáciai kapcsolatba lépett Pompeiusszal, hozzá küldte követét, Akorniont, akinek közvetítésével előnyös feltételek között segítséget ígért. Ám Caesar i.e. 48 augusztusában Pharszalosznál, megsemmisítő csapást mért Pompeiusra. Caesar ezután a dák király ellen fordult, nagy hadsereget készített fel ellene, de az összecsapásra nem került sor, mert Caesart meggyilkolták, s nem sokkal utána Burebista is összeesküvés áldozata lett.

Burebista volt Dácia történelmének, mint ilyen a mai román nép ókori történelmének legnagyobb személyisége. Életművéből mindenekelőtt az egység eszményének több mint 2000 éves eredetét és maradandóságát emeljük ki. Hiszen egyik fő érdeme éppen az, hogy általa a géta-dák népesség első ízben tömörült egyetlen vezető köré, hozott létre egységes politikai hatalmat, valósította meg etnikai, nyelvi és szellemi egységét.

A létrehozott első állam olyan hagyomány alapjait rakta le, mely évszázadokon át tovább élt. Miután Burebista merénylet áldozata lett, művét nem nyelte el a történelem, államát újjáélesztette és megszilárdította egyik nagy utóda, Decebál. Utána is megőrződött az egység-eszmény, a harci összefogás a római korszakban a dák-római népességben, majd később a román nép tudatában. 1601-ben, ha rövid időre is, Mihai Viteazul vitte győzelemre, az újkorban 1859 nagy történelmi aktusa egyesítette Moldvát és Havasalföldet és rakta le a modern Románia alapjait. Ez az egységeszmény lelkesítette a román hazafiakat az 1877—1878-as

függetlenségi harcokban. Ez az eszmény győzedelmeskedett 1918-ban, az egységes és független nemzeti állam kiteljesítésének történelmi művében. És ez az eszmény diadalmaskodott a szocialista forradalom és építés korszakában és emelkedett minőségileg magasabb fokra. A gazdasági, társadalmi és kulturális felvirágzásunk alapján szilárdult meg a szocialista Románia összes honpolgárainak, nemzetiségi különbség nélkül valamennyi dolgozójának testvéri összeforrottsága.

Mind az írásos források, mind a régészeti leletek tanúsága szerint a Burebista korabeli dák-géta műveltség minden vonatkozásban összemérhető az akkori Európának a görög-római határok peremén lévő más fejlett műveltségeivel, s jórészt magasabbrendű is azoknál. Tény, hogy a dák kultúra a görög és a római műveltségen kívül egyik legfejlettebb műveltség volt, eredeti szintézis, melynek gyökerei mélyen a helyi környezetbe és alkotásba nyúlnak, időben pedig évezredekre visszamenőleg nyomon követhetők. Amint Hadrian Daicoviciu, a neves történész kidomborítja, hangsúlyozni kell, hogy ez az eredetiség nem zárja ki, sőt feltételezi a külső hatások befogadását. A helyi hagyományokat görög és római hatások érték, de felfedezhetők bennük perzsa és kelta hatások is. Ezek egy sajátos helyi műveltségbe csapódtak ki, és ezzel mélyen eredeti kultúrát teremtettek. Erről tanúskodnak a faragott kőből épített várfalak és vallási építmények is. A dák-géta műveltség felsőbbrendűségének legkézenfekvőbb tanúbizonysága i.e. első évszázadban éppen az állam léte Burebistával az élén.

A fejlődésről tudósítanak az anyagi műveltségnek olyan tanúi, mint a szerszámok. Az utóbbi évek régészeti ásatásai számos vasszerszámot tártak fel. Ezek szerint a földművelésben már az ekevasat és a vágóélet használták. Sok településsel feltárt kovácsműhelyek azt bizonyítják, hogy a vasszerszámokat az ittenti lakosság állította elő, helyi technológiával. Ezek a szerszámok vasműveltségről vallanak, de azt is bizonyítják, hogy a géta-dákok a keltáktól vették át az ércbányászat és olvasztás fejlett módszereit, a feldolgozás egyes eljárásait és a szükséges felszerelést is. A földművelésben viszont a kelták kölcsönözték a dákoktól a szerszámok egy részét, hiszen a sarló és a kasza sajátosan dák találmány, s ezek a kelták útján kerültek az európai anyagi műveltség kincsestárába.

Ugyancsak a dák-géta anyagi műveltség gazdagságáról és fejlettségéről tanúskodnak a kerámiatermékek, amelyek Burebista korában igen magas fejlettségi szintet értek el. A dák-geta fazakasmesterek a görög termékeket utánozva domborműves díszítésű edényeket is készítettek; a díszítésükre használt motívumformákat azonban saját alkotásokkal gazdagították. Az i.e. II. évszázadtól Dáciában fellendült az ezüstművesség is. Mint a legújabb régészeti leletek bizonyítják, az ezüst ékszerek alkotják a dákok legreprezentatívabb termékeit.

Ami pedig a szellemi műveltséget illeti, Jordanes a dákokat a gondolkozás terén más népeknél előbbrevalónak tekintette. Ebben az állításban megalapozott kiindulópontja Dekaineosz főpap, Burebista tanácsadója, aki tanult férfi volt. Jordanes nagyraértékelte a dákok gyógyítási és csillagászati ismereteit. Filozófiai gondolkodásukat pedig más népek fölé helyezi, s szerinte ez a gondolkodás „csaknem olyan mint a görögöké". A források szerint a szellemi kultúra művelője a papság volt,

amely fejlett ismeretekkel rendelkezett a már említett gyógyászaton és csillagászaton kívül a növénytanban is.

A román nép hősi hagyományaiban megőrződtek a dák anyagi és szellemi civilizáció elemei. A sokoldalú nyelvészeti, etnográfiai és régészeti kutatások újabb és újabb értékes bizonyítékokat szolgáltatnak ezekről a hagyományokról. Tanúsítják, hogy a román nép gazdag hagyományok öröksége az idők múlásával tovább gyarapodott és új elemekkel telítődött.

Az egység mába ívelő erős hagyománya, a szolidaritás és összefogás messzi múltban gyökerező tanulsága kölcsönöz időszerűséget a mai évfordulónak. Éppen ezért, amikor a 2050. évforduló kapcsán az egységhagyományokat idézzük, az évezredes tradíciókat ápoljuk, mai összeforrottságunkat erősítjük és munkánkhoz merítünk erőt a távoli múltból. Amint köztársaságunk elnöke, Nicolae Ceauşescu hangsúlyozza, az évforduló lehetőséget kínál arra, hogy: „Megismerve népünk dicsőséges történelmét, elődeink küzdelmeit és áldozatait, törekvéseit az anyagi és szellemi alkotás terén, megtanuljuk értékelni, még jobban, még mélyebben szeretni a jelen vívmányait és mindent megtenni ennek továbbfejlesztéséért, a haza új történelmének, a szocializmus történelmének alakításáért."

ÚTMUTATÓ ÉVFORDULÓ

Hazánk történetében új korszakot nyitó napra, szabadságunk XXXVI. születésnapjára emlékezünk, mely tegnapot, mát és holnapot ötvöz egybe oly módon, hogy bizakodást, optimizmust sugároz munkánkba, és erőt ad építő tevékenységünkhöz. Győzelmes útra tekintünk vissza, és újabb diadalokat tartogató jövőbe tekintünk ezen az ünnepen.

1944. augusztus 23. az elindulást jelző korszakhatár. Népünk ekkor tette meg a sorsa alakulásában elhatározó jelentőségű történelmi lépést a mélyreható társadalmi forradalom felé. Dolgozó népünk, a párt bölcs irányításával és áldozatteljes harcával, diadalra vitte a társadalmi és nemzeti felszabadulásért vívott évszázados küzdelmet, tömörítette az összes haladó erőket, és győzelemre juttatta a felszabadító forradalmat, megvalósította a népi demokratikus forradalmat, majd következetesen vezette dolgozó népünket a szocialista forradalom és építés útján.

Köztársaságunk elnöke, Nicolae Ceaușescu méltán hangsúlyozta, hogy: „A három és fél évtizeddel ezelőtti győzelem egész társadalmunkat megújító mélyreható forradalmi átalakulások kezdetét jelentette. A társadalmi és nemzeti felszabadító forradalom óta eltelt több mint három és fél évtized során óriási forradalmi változások mentek végbe társadalmunkban, gazdasági és szociális téren egyaránt. Ezek gyökeresen átalakították az ország arculatát; egész népünk életmódját. Románia ebben az időszakban több történelmi szakaszt hagyott maga mögött; végrehajtotta a demokratikus és szocialista forradalmat, lerakta a szocializmus alapjait és megszilárdította az új társadalmi rendet, hozzálátott a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítéséről és a kommunizmus felé haladásról szóló nagyszerű pártprogram teljesítéséhez."

DECEMBER 30.

Ünnepi mérlegünkben ezúttal is megelégedettséggel számolhatunk be, hogy a párt vezetésével a munkásosztály, parasztság, az értelmiség, hazánk összes dolgozói — románok, magyarok, németek és más nemze-

tiségűek — lelkes, áldozatteljes munkája nyomán történelmileg rövid idő alatt felszámoltuk a múlt árnyékot vető gazdasági-társadalmi örökségét, biztosítottuk a termelő erők gyors ütemű fejlesztését, a tervszerű és korszerű gazdaság kiépítését, a termelési viszonyok tökéletesítését, a tudomány és a kultúra felvirágoztatását, dolgozó népünk anyagi és szellemi színvonalának következetes emelését.

Ugyancsak ebben az időszakban mélyreható forradalmi változások mentek végbe az ország egész társadalmi szerkezetében. Erőteljesen fejlődött és állandóan gyarapodott a munkásosztály, s magasfokú felelősséggel tölti be a vezető osztály szerepét, az egész társadalom lendítő erejeként, erőteljes befolyást gyakorol a többi társadalmi osztályra és kategóriára. Megszilárdult a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség szövetsége, egész társadalmunk pártkörüli összeforrottsága. A szocialista Románia ma teljes jogegyenlőségben élő és azonos jogokkal, kötelezettségekkel s lehetőségekkel rendelkező honpolgárok országa, melyben románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek egy akarattal építik közös hazájukat.

Ezen az évfordulón ismét jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a szocializmus humanista elvei szellemében megoldottuk a nemzeti kérdést, biztosítottuk nemzetiségi különbség nélkül az összes honpolgárok teljes jogegyenlőségét, az ország minden fia számára az egyenlő érvényesülési lehetőségeket a politikai, társadalmi és kulturális élet minden területén. Valósággá vált az alkotmányban biztosított lelkiismereti szabadság. Valamennyi állampolgár szabadon vallhat, vagy sem, valamely vallásos hitet. A vallás szabad gyakorlata szavatolva van. A vallásfelekezetek szabadon szervezkednek és működnek. Mindezen megvalósítások eredményeként szüntelenül erősödött és erősödik a román, magyar, német és más nemzetiségű dolgozók egysége és testvérisége a szocialista haza szüntelen haladásáért és felvirágoztatásáért.

Mai feladatainkra mozgósít hazánk felszabadulásának évfordulója. „Az ünnep lényege a hétköznapokban van. Csak hétköznapjaimmal tudok ünnepelni — így szól az ország —, hétköznapokból állnak össze ünnepeim, s ezek az igazi ünnepek“ (Szilágyi Domokos: *Ünnep*). A mi évfordulós emlékezésünk lényege az a fogalom, hogy eddigi sikereinkhez méltóan fejezzük be az ötéves tervet és látunk hozzá az új minőség következő ötéves tervperiódusa feladatainak teljesítéséhez.

Köztársaságunk kikiáltásának évfordulóját ünnepeljük minden december 30-án. Nem ajándékként kaptuk. Megalakítása annak a harcnak a betetőzése volt, melyet évszázadok során a román nép, e nép haladó erői vívtak a nemzeti és társadalmi felszabadulásért, a függetlenségért, a haladásért és jobb életért.

„A köztársaság kikiáltása 1947. december 30-án — mondotta Nicolae Ceaușescu, köztársaságunk elnöke — sorsdöntő mozzanat volt hazánk történetében, az ország előrehaladásában a fejlődés és a civilizáció, a szabadság és a függetlenség útján. Mindaz, amit Romániában azóta megvalósítottunk, nagyszerű munkásosztályunk, szorgalmas parasztságunk és alkotó értelmiségünk, nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók, egész népünk fáradhatatlan, odaadó és áldozatteljes munkájának a gyümölcse.“

A növekedés természetes gyümölcse, hogy évek múltával az évfordulók egyre bensőségesebbek lesznek. Ahogy nőtt, erősödött a fiatal köz-

társaság, úgy lettünk egyre nyugodtabbak, hiszen éreztük: ez már végképpen a mienk, nekünk és általunk erősödik, a mi évszázados álmainkból, vágyainkból és harcainkból született meg végre — értünk, az emberért, nekünk, a dolgozó, hétköznapok küzdelmeit vívó embernek.

Ezen az évfordulón nemcsak emlékezünk, hanem további feladatainkra is összpontosítjuk figyelmünket. Ez pedig azt jelenti, hogy szocialista köztársaságunkat az anyagi és szellemi civilizáció újabb csúcsaira emeljük, dolgozó népünk jólétének virágzó közös hazájává teszszük. Olyan állammá, amely eredményeivel, tevékeny békepolitikájával, akárcsak eddig, a jövőben is egyre nagyobb tekintélynek és megbecsülésnek örvend szerte a világon.

TANULMÁNYOK

KOVÁCS ISTVÁN

WILLIAM ELLERY CHANNING

1. *Gyermekkor és pályakezdés (1780—1815)*

Képzeljünk el egy rendkívül fogékony, elmélkedésre hajlamos és érzékeny gyermeket, akit apja a közeli protestáns templomba visz, ahol egy híres lelkész prédikál.

A szónok — prédikációjában — élénk színekkel ecseteli az ember bűnös, jóra képtelen voltát, amelyen csak az isteni kegyelem segíthet. Miután felsorolta a pogány világ azon millióit is, akik az istentisztelet ideje alatt halnak meg — az egyedül üdvözítő keresztény tan hivése nélkül —, arra kéri hallgatóit, hogy gondolatban figyeljenek azok ordítására, amint „alászállnak a poklokra“ . . .

A gyermek lelkét szorongás tölti be: fél. Egyre csak azt kérdezgeti magában, hogy vajon igaz-e, amit hallott; de midőn hazaérkezve apja átöltözött s csendesen olvasni kezdett, csakhamar azt gondolta magában: „Amit a pap mondott, apám nem hiszi, senki sem hiszi, bizonyosan nem igaz!“[1]

A gyermek — aki később maga beszéli el élményét — kétszáz évvel ezelőtt, 1780. április 7-én született az Egyesült Államok keleti partvidékén elterülő Rhode Island állam Newport városában. A keresztségben a William (Ellery Channing)[2] nevet kapta.

A gyermekkori élmény nemcsak a korabeli vallásos életre vet fényt, de mintegy előrejelzi az amerikai unitárizmus leendő „apostolának“ — már igen fiatalon is megnyilvánuló — nemes szívét és természetes hajlamát az — egészséges gondolkodásra.[3]

A családi hagyományok és neveltetése, másrészt lelki alkata és érdeklődése — a lelkészi hivatás választására indítják. Tanulmányait a Harvard egyetemen végzi. Egyéniségére jellemző, hogy már ebben az időben élénk figyelemmel kíséri korának eseményeit. Nemcsak érdeklődést tanúsít irántuk: határozott állásfoglalásra is kész. Az 1789-es francia forradalom emberi jogokat sértő túlkapásain felháborodva például emlékiratot ír — ma úgy mondanánk: tiltakozó jegyzéket —, amelyet tanulótársaival együtt John Adams elnökhöz intéz.[4]

A lelkészi oklevelet 1802-ben, huszonkét éves korában szerzi meg. Hivatalát egy évvel később foglalja el a korabeli Új-Anglia „szellemi fővárosá“-nak és az „amerikai Athén“-nek nevezett — Bostonban. Egészségügyi okokból tett európai utazását, néhány Egyesült Államokbeli előadói körútját leszámítva, életrajzíróinak egyöntetű véleménye szerint: itt, a Federal Street-i egyházközségben folyt le a hivatásának élő lelkész egész élete.[5]

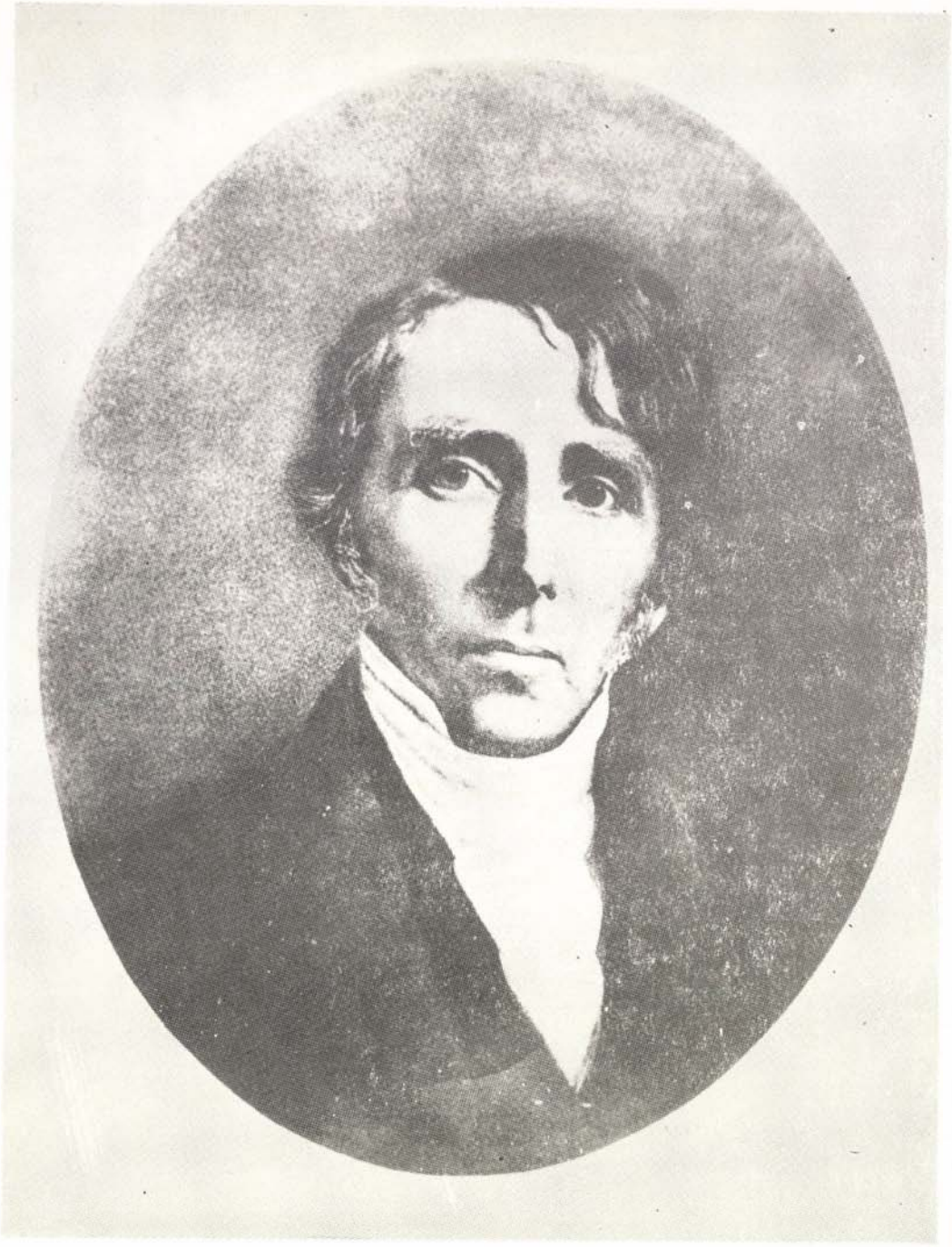

WILLIAM ELLERY CHANNING
1780–1842

A mintegy 40 évre terjedő lelkészi szolgálat első éveiben Channing kongregacionalista lelkész, a mérsékelt kálvinizmus híve. Ezekben az években Channing — írja Rané Lavalleé a Francia Akadémia 1872-ben kitűzött pályázatára beküldött díjnyertes pályaművében — az emberi természet iránti emelkedett nézetéből s embertársai iránt viselt természetéből kifolyólag ékesszólását igen természetesen az emberiséget sújtó legnagyobb csapás — a háború ellen fordította. Különböző alkalmakkor több beszédet tartott a háború ellen; részt vett a háború elleni tüntetésekben, s béketársulatokat is alapított.[6]

Prédikációinál is híresebbé lett előadásaival, teológiai és erkölcsi kérdéseket vitató értekezéseivel is ez idő tájt jelentkezik a kor heves hitvitáinak küzdőterén. 1809-ben szembeszáll a Bostonban akkor „mindenható presbiterianizmus türelmetlenségével"[7]. 1812-ben már a kongregacionalista egyház szabadelvű irányzatának vezéregyéniségeként tartják számon.

A változások évei ezek Channing számára is. A kálvini tanoktól való idegenkedése egyre inkább erősödik. Teológiai felfogásának, gondolkodásának alakulását, fejlődését nyomon követhetjük, illetve lemérhetjük kátéja alapján is, amelyről az utóbbi évek kutatásai alapján tudjuk, hogy 1813-ban jelent meg *Elements of religion and morality in the form of a catechism* (A vallás és erkölcs alapelemei kérdések és feleletekben) címmel, a szerző nevének feltüntetése nélkül.

Ezt a kisebb és kevésbé ismert művet a magyar unitárius köztudat „Kriza kátéja" néven ismerte, tekintve, hogy Kriza János dolgozta át és adta ki először 1845-ben magyar nyelven. Dr. Erdő János érdeme, hogy véglegesen tisztázódott a névtelenül megjelent káté története, és a szerzőség kérdése is.[8]

Channing kátéjának keletkezési és kiadási évét illetően dr. Erdő János úgy vélekedett — említett tanulmányában —, hogy azt Channing teológiai felfogása után ítélve a liberális kongregacionalista lelkészsége idején, 1813-ban írta és adta ki.[9]

E feltételezés helyességét dr. Ferencz József igazolta, kinek kérésére a Harvard egyetem teológiai könyvtára megküldte Channing kátéjának fénymásolatát. Ennek alapján megállapítást nyert, hogy a káté az említett angol címmel és a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg Bostonban 1813-ban, John Eliot nyomdájában. A 12 oldalas kátéhoz a szerző előszót írt, amely alatt ugyancsak nem olvasható a szerző neve. Az előszó alatt kétsoros szedésben három-három betű olvasható, amelyeket a könyvtáros oldott fel. Az első három betű feloldása: William Ellery Channing; a második sorban levő három betű: Sam C. Thacher. Ez utóbbi személy — a jelzés szerint lelkész — kilétét nem sikerült felfedni — írja dr. Ferencz József —, s azt sem tudjuk, hogy milyen szerepet töltött be a káté szerkesztésében.[10] Dr. Ferencz József mindenesetre társszerzőre következtet abból a tényből, hogy az előszó szövege és különösképpen annak utolsó bekezdése többes szám első személyben íródott.[11]

Channing kátéjának jelentőségét akkor érzékelhetjük igazán, ha figyelembe vesszük, hogy az unitárizmus megjelenése előtt az egész amerikai protestantizmus lényegileg ugyanazt a hitet vallotta: Kálvin tanait ortodox vagy liberális szellemben. Ezt tanították az anglikán egyház 39 hitcikkelyében, az Assembly kátéban, a cambridge-i és saybrooki szó-

székeken[12], s a szabadelvű törekvések is nagyjából abból állottak, hogy létrehozzanak egy hitrendszert, amely hasonlítana a kálvinizmushoz, de mégse az lenne.

Channing kátéjának 21 kérdése és 83 tételből álló felelete nélkülözni kívánt minden felekezeti jelleget. Már a káté címe is ezt a szándékot jelezte: A vallás és erkölcs alapelemei kérdések és feleletekben. Felekezeti dogmák helyett csak keresztény vallást és erkölcsöt tanított. Bár a krisztusi elégtételről, Jézus imádásáról és segítségül hívásáról szóló tanítások még határozottan fellelhetők e kátéban (XI. 2 stb.), kétségtelen, hogy Channing mégis megtette az első határozott lépést az unitárizmus irányába. A szentháromságot teljesen kihagyta kátéjából; a szentlélekről és annak működéséről egy szó sincs a kátéban. Mellőzi a bibliai bizonyítóhelyek idézését is, s általában mindent, ami vitát eredményezhetne. Az egész kátén a Channingre oly jellemző józan észszerűség, higgadt mértékletesség és következetes humanizmus szelleme vonul végig.

2. *Az unitárius mozgalom apostola (1815—1830)*

John Adams elnök pályája végén azt mondta ugyan, hogy az unitárizmusnak már 1750 óta sok lelkész és világi ember meg volt nyerve, az unitárius név — mint vallásos testület neve — mégis csak 1815 után ismeretes az Egyesült Államokban.[13]

Az amerikai unitárizmus kezdeti formájában — és meglehetősen hosszú ideig — csak mint tudományos gondolkodásmód és szabadelvű teológiai irány (vagy inkább: reform-törekvés) létezett. Lényegileg tagadás, tiltakozás volt. Abból az ellentétből élt, amely a szentháromsággal, a predesztinációval és az örök kárhozat tanával való szembenállást alkotta. Az unitárius gondolat és hitelvek pozitív értelemben történő kifejtésére nem volt lehetőség a küzdelem hevében. Amíg csak a háromság és egyéb dogmák elleni vitákkal foglalkozott, gyenge és észrevétlen maradt. Midőn hitelveit ismertető tevékenységbe kezdett: nagyszámú és kész követőkre talált.[14]

Az unitárius vallás általános jelentősége akkor kezdődik Amerikában, midőn Channing — Emerson találó szavaival: „az amerikai egyház csillaga" — feltűnt az unitárizmus egén. Ettől számítható az amerikai unitárizmus első — nyilvános — korszaka.[15]

Channing 35 éves ekkor. Már 12 éve áll a tekintélyes szabadelvű gyülekezet élén Bostonban. Az évek óta folyó teológiai viták kiéleződésének eredményeként egyre hevesebb támadások érik a szabadelvű protestáns lelkészeket.[16] A konzervatív irányzat képviselői „egyházi törvényszékeket" hoznak létre a szabadelvű lelkészek szószékről való letiltása érdekében. És amikor nyilvánosan képmutatással vádolják a reform-törekvések vezetőit, a liberális lelkészeket: a szakadás elkerülhetetlenné válik.[17] Ekkor áll Channing a reformmozgalom élére, s hitet tesz az unitárius elnevezés és hitfelfogás jogosultsága mellett.[18]

Az unitárius mozgalom Bostonban kezdődött, és legteljesebb fejlődése is itt ment végbe. Hogy itt kellett elkezdődnie: az nagyon természetes és semmiképp nem volt véletlen — írja James Freeman Clarke. Boston volt a bölcsője az unitárizmusnak, mint bölcsője volt a forrada-

lomnak, az Egyesült Államok rabszolga-ellenes mozgalmának, s mint szülő és dajkáló anyja volt sok más reformnak is.[19]

Az amerikai unitárius mozgalom történetének kezdetét és Channing pályájának unitárius korszakát általában mégis egy későbbi évszámmal szokták jelölni, illetve egybekapcsolni. Ez elsősorban annak tudható be, hogy Channing csak négy évvel később — 1819-ben, Baltimore-ban — mondta el azt a híres beszédét, amelyet az amerikai unitárizmus „program-nyilatkozatának" tekinthetünk.[20] Ezt a beszédet megelőző, valamint az azt követő beszédek közül — írja a kor egyik történetírója — talán egy sem okozott oly nagy hatást Amerikában.[21] Kétségtelen, hogy ezzel a prédikációjával Channing egész forradalmat idézett elő a szabadelvű protestáns teológia mezején, s ekkor indult meg tulajdonképpen az unitárius mozgalom, amely elterjedt az Egyesült Államokban, s amelynek Boston lett a központja.[22] Méltatói azt is igen helyesen állapították meg, hogy ez a beszéd új korszakot jelöl a 19. század vallástörténetében. Kétségtelenül voltak még más teológusok is, akik szükségesnek tartották a hit és értelem egyeztetését, de senki sem utasított vissza minden felekezeti türelmetlenséget s nem üzent hadat ily nyíltan minden konzervativizmusnak. Ha Kálvin a demokráciát vitte vissza a kereszténységbe, akkor Channing a szabadságot vitte bele.[23]

Talán nem lesz érdektelen megjegyeznünk két — magyar unitárizmussal is kapcsolatos dolgot: A *Unitarian Christianity* c. beszéd igen hamar átültetődött magyar nyelvre, és nyomtatásban is megjelent a Keresztény Magvető negyedik kötetében (1868), Simén Domokos fordításában, *Az unitárius keresztény vallás* címmel. Ami az egykori viszonyok ismeretében nem is olyan „kis dolog"! S egyszerűen „véletlennek" sem tekinthető. Kétségtelenül a beszéd unitárius szempontból való rendkívüli fontosságának felismeréséből fakadt.

1819-től kezdődően Channing mint az unitárius mozgalom elismert vezetője és legtekintélyesebb teológusa Bostonban és New Yorkban tart beszédeket és előadásokat; a Christian Disciple és Christian Examiner c. folyóiratokban pedig írásait közli az unitárizmus védelmében. Ennek a tevékenységének — kezdetben — hitvédelmi indítékai voltak. Életének jelentős része a kálvini tanok — és általában a dogmák — ellen folytatott vitákkal telt el, de mindjárt fel kellett vennie a harcot a deistákkal is. Channing felfogása szerint a deizmus a kereszténység alapját támadja, midőn elismeri a világnak Isten általi teremtését, de tagadja az isteni tevékenység folytonosságát.[24] Channing két tanulmányt is írt a deista felfogás cáfolatára, amelyek magyar fordításban is megtalálhatóak *Válogatott Műveinek* IV. kötetében (1873), *A keresztény vallás bizonyítékai* és *A kijelentett vallás bizonyítékai* címmel.

A gyakran élessé váló viták rendjén sok méltánytalanság, személyes támadás és sérelem érte, de ezek nem ingatják meg sem meggyőződésében, sem türelmében. Meggyőződése, hogy a kereszténység lényege a jézusi erkölcsök gyakorlásában és nem valamely hittételhez való makacs ragaszkodásban van. Ekkor kezdi írni azokat a felekezeti jellegtől mentes, tiszta keresztény műveket, amelyeknek egyedüli tárgyuk Jézus erkölcsi nagysága és azon emberi kötelezettségünk, hogy tanításait gyakoroljuk, erényeit megéljük.[25] Ebben az időszakban teszi közzé a történelem nagy személyiségeinek életét és jellemét vizsgáló — s azokat észrevételeivel ellátó — írásait is: Milton (1826); Napóleon (1827); Fé-

nelon (1829)[26] és 1832-ben „Krisztus jelleme"[27]. — Mint minden művén, ezeken is átsugárzik Channing meleg humanizmusa és az ember erkölcsi tökéletesedésébe vetett mély hit. Célja sem titkolt: az ember felemelésének szándéka vezeti.

3. *A szabadelvű keresztény és társadalmi reformátor (1830—1842)*

Ez életének legtermékenyebb időszaka. Ebben az időben írt műveiben már nincs szó sem unitárizmusról, sem más felekezetekről. Mint szabadelvű keresztény valósággal irtózik a felekezeti korlátok közé való bezártság gondolatától is.[28] A vallások közötti különbségek semmiségek a keresztény vallás nagy erkölcsi céljaihoz képest, amelyek az egyetemes emberiség ügyét ölelik fel. Az igazi kereszténység bizonyítékai — vallja Channing — az életben keresendők, nem a hitvallásokban vagy egyéb részletkérdésekben. A vallás megélésének, a cselekvő kereszténységnek a feltétlen híve volt. Mélyen etikus jellem. Számára a vallásosság tulajdonképpeni lényege az, hogy az egyén öntudatosan átengedi magát az erkölcsi jónak. Ezt a gyakorlati, erkölcsi vonást hangsúlyozva — és megélve — Channing megnyitotta az utat nemcsak a szabadelvű teológiai magyarázat számára, hanem a kereszténység társadalmi és kulturális vonatkozásainak érvényrejutásához is.

A „cselekvő kereszténység" Channing számára nem volt egyszerű szólam. Behatóan foglalkozott korának nagy társadalmi kérdéseivel, s élénk tevékenységet folytatott az igazság, szabadság és szeretet érvényrejutásáért mind a politikai életben, mind a társadalmi reformok terén. Politikai és vallási elvei feltűnően sok hasonlóságot mutatnak. Miként a vallásban: az államban sem érnek előtte semmit a külsőségek, mindenben a szellemet nézi. Nem osztja a felekezeti elfogultságot és szenvedélyességet, s a pártok küzdelmeiben is az elvek tiszteletének, a mérsékeltségnek és a türelemnek érvényre jutását tartja fontosnak. Politikai alapelve: „Szabadság a törvények korlátai között."

Igazi tevékenységi területét a társadalmi reformtörekvések megvalósításában találja meg. Harcol a szegénység, a bűn, a tudatlanság és türelmetlenség ellen; segélyintézeteket, népkönyvtárakat alapít; vasárnapi iskolákat, nyilvános előadásokat szervez; foglyokat látogat, előadásokat tart, és elsőként emeli fel szavát a politikai és vallásszabadság érdekében. Életének erre a korszakára esik a rabszolgaság eltörléséért vívott küzdelme is. Channing már akkor nyíltan és bátran hirdette a rabszolgaság eltörlésének szükségét, amikor az igen szokatlan, népszerűtlen, sőt veszélyes volt még az északi államokban is. Meggyőző érveivel, ékesszólásával nagymértékben elősegítette a mozgalom sikerét.

Channing figyelmét azonban nem kerülte el az a társadalmi jelenség sem, amely — az akkori „korlátlan lehetőségek országának" rohamos iparosodása és mértéktelen tőkefelhalmozódása következtében — egy „új rabszolgaság" létrejöttével fenyegetett: a munkásosztály rabszolgaságával, amelyben a munkás feledi, hogy ember és keresztény.

Mint vérbeli moralista, a társadalmi bajok forrását is mindig és mindenütt az erkölcsi rosszban látja. A bajokat — természetesen — erkölcsi úton szeretné orvosolni: tanítás és az egyén növelése által. Épp ezeknél a gyakorlati kérdéseknél tűnik ki, hogy milyen fontos Channing

alapelve: az önálló egyéniség. A keresztény vallás — írja Channing — az emberekhez mint egyénekhez közeledett. Célja, amit maga elé tűzött: az egyéni lélek tökéletesítése.[29] Épp ezért Channingnek minden egyházi és állami intézmény csak eszköz az egyén művelésére. Az oktatás, a jövőre nézve a tökéletesedés fő eszköze.[30] Még a munkáskérdésben is sokkal fontosabb számára a munkásosztály erkölcsi emelése, mint a társadalmi. Ezen elveit az önművelésről, a jelenkorszakról, a munkásosztályról és a nevelésről szóló műveiben fejti ki részletesen (magyar fordításban *Válogatott Műveinek* I. kötetében találhatók). Érvelése: az emberi lélek erkölcsi tökéletesítése oda irányul, hogy az embereket az erkölcsi rossz hatalmától megszabadítsa, hogy őket egyesítse Istennel a gyermeki szeretet által s egymással a felebaráti szeretet kötelékeivel.[31] Ebben annyira hisz, hogy magabiztosan nyilatkoztatja ki: „A társadalom minden más reformjai fölöslegesek."[32]

Ez a magabiztosság egyrészt az igazi emberi méltóságba vetett erkölcsi hitén, másrészt az emberi jogok és szabadság határtalan tiszteletén alapul. Channing annyira hisz az ember erkölcsi tökéletesítésének lehetőségében — s ennek fő eszközében: az oktatás-nevelésben —, hogy még a rabszolgák felszabadítását sem akarja erőszakolni. Azt a rabszolgatartók önkéntes „belátásától" várja el. A társadalmi reformok erőszakolt — esetleg: erőszakos — megvalósításában az emberi szabadság és jogok megértését látja. Ez pedig összeegyeztethetetlen az embertárs iránti köteles szeretet parancsával, hiszen: „Az első és leglényegesebb nyilatkozata a szeretetnek egy emberi lény iránt az, hogy az ő jogait tiszteletben tartsuk."[33]

Mindezek alapján lehetetlen nem felfedezni azt a szellemi rokonságot, amely Channinget az európai protestantizmus és humanizmus legkiválóbbjaihoz fűzi. A franciák új Fénelonnak nevezik, a németek új Schleiermachernek. Bunsen azt írja, hogy Channing életművét nem lehet eléggé méltányolni, s annak az a rendeltetése, hogy egyre nagyobb befolyást gyakoroljon a kereszténység elveinek gyakorlatilag történő megvalósítására. Channing mint ember görög, mint polgár római s mint keresztény — apostol.[34]

Channing szellemi hagyatékát — a kisebb munkák és levelek mellett — mintegy 80 nagyobb munka alkotja. Beleértve az élete utolsó éveiben írt dolgozataiból — unokaöccse és emlékírója, W. Henry Channing által 1873-ban — kiadott válogatást is, amely 12 beszédet foglal magába *A tökéletes élet* (The Perfect Life) cím alatt.[35]

Channing rendkívül szerteágazó munkássága, sokoldalú tevékenysége és élete — az abban jól megkülönböztethető fejlődési szakaszok ellenére is — töretlenül egységes, egész. Meggyőződésének és életének erkölcsi egysége, Isten iránti szeretete és az emberiség felemelésének töretlen vágya adja és biztosítja az életmű egészének egységét.

Az „unitárius szent és emberbarát" 1842-ben, 62 éves korában hunyt el Bostonban, sírjának emlékkövére az van felírva, hogy: „Őt nemcsak azon egyház tagjai tisztelték, amelyet 40 évig szolgált, hanem az egész keresztény világ."

„Minden idők nagy unitáriusának" (Varga Béla dr.) emlékére születése helyén — Newportban — templomot emelt tisztelőinek s a hálás utókornak kegyelete. Ezért is mondhatta Peabody, hogy Channing „befolyása a korral inkább növekedik, mint csökken".

Renan így méltatta: „Channing igazi próféta volt, mert a jövő evangéliuma harangjának első intő hangját tisztán hallotta. [...] Tanításai a béke és szeretet tanításai, s igazak maradnak mindig, bármi legyen is a tudomány és szabadszellem evolúciója."

JEGYZETEK

[1] KerMagv XII (1877). 92.

[2] Apja korán elhunyt; özvegy édesanyja iránti hálája jeleként felvette az ő „Ellery" családnevét is.

[3] A gyermeki lélekben mély nyomot hagyó élményre emlékezve írja jóval később: „De miként hiheti egy épeszű ember, hogy az emberi nemnek hasonlíthatatlanul nagyobb része elhagyatik Istentől? [...] A keresztény vallás sehol sem tanítja ezt a szörnyű hitet... Az emberi szív sokkal jobb tanító, mint a teológia ezen sötét rendszerei" (Channing E. W. válogatott művei VI. k. Kolozsvár 1881. 38.).

[4] KerMagv XII (1877). 92.

[5] Lelkületére jellemző, hogy hivatalának elfoglalásakor nem feledkezik meg az édesanyját illető háláról sem: magához hívja, otthont biztosít neki.

[6] KerMagv XII (1877). 93.

[7] Uo.

[8] KerMagv 81. évf. (1975). 2—3. szám. 43—68. Egy névtelen káté 1845-ből Channing E. W. kátéja, Kriza János átdolgozásában.

[9] Uo. 44.

[10] Channing néhány évvel fiatalabb barátjáról és lelkésztársáról van szó. — Vö. Wilbur, M. E.: *A mi unitárius örökségünk* (A szabadelvű kereszténység összefoglaló története). Ford. Szent-Iványi Sándor. Az Unitárius Sajtó- és Iratterjesztő Bizottság kiadása, 1937—1938. Kolozsvár. 296.

[11] Joggal feltételezhető, hogy a káté zömében Channing munkája; Sam C. Thacher jóval fiatalabb, mint Channing a káté megírása idején.

[12] KerMagv VIII (1873). 311.

[13] KerMagv XVII (1882). 262.

[14] KerMagv XXIX (1894). 12.

[15] A szabadelvű lelkészek közül addig csak a King Chapel, Freeman-je és Salem Bentley-je volt igazán unitárius, bár 1812-ben már legalább százra tehető a számuk. Ezek azonban legfeljebb egy-két alkalommal prédikáltak nyíltan a szentháromság dogmája ellen. Bár általában nem hitték ezt a dogmát, egymás között nem jutottak semmi egyöntetűségre. Ebben az időben a kongregacionalista egyház még elég befogadó természetű volt ahhoz, hogy konzervatívokat és szabadelvűeket egyaránt megtűrjön kebelében. Boston kilenc egyházközsége közül nyolc szabadelvű volt, míg a kilencedik is csak árnyalatokban volt ortodoxnak nevezhető — írja Wilbur (i.m., 295.).

[16] A Harvard College 1803-ban megüresedett rendszeres teológiai tanszékébe Henry Ware-t választották meg az 1805-ben már többségben levő szabadelvűek. Az ortodox ellenzék Jedidiah Morse vezetésével Ware-t unitárizmussal vádolta.

A teológiai viták kiéleződésével Morse a Panoplist c. folyóiratban nyíltan támadta a szabadelvűeket, és felszólította őket, hogy „ha nem hisznek a szentháromságban, mondják meg nyíltan, ne bujkáljanak". — Bár nézeteik régóta ismertek voltak, ezt a kihívást a szabadelvűek mégsem fogadták el (Wilbur, M. E.: i.m., 293.).

[17] A szakadást kirobbantó ok az volt, hogy T. Belsham kiadta Londonban T. Lindsey életrajzát. A könyv egyik fejezete az unitárizmus amerikai előretörésről adott számot, s idézett Freeman — és más szabadelvűek — leveleiből. Ezzel nemcsak bepillantást engedett Boston szabadelvű mozgalmaiba, de azt is nyilvánvalóvá tette, hogy Boston lelkészeinek tényleges része unitárius. — 1815-ben Morse felfedezte ezt a könyvet, s ezt az inkriminált fejezetet azonnal leközölte folyóiratában *Amerikai unitárizmus* cím alatt. Egyben képmutatással vádolta a szabadelvűeket, amiért igazi hitfelfogásukat elrejtve, titokban az ortodox hit aláaknázására törtek. Felszólította az ortodoxokat, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot az unitáriusokkal (Wilbur, M. E.: i.m., 296.).

[18] A szabadelvű lelkészek válaszát Channing adta meg Morse-nak, mégpedig a Sam C. Thacher nevű fiatal barátjához és New South Church-i lelkészhez intézett nyílt levelében. Ebben beismeri, hogy elvbarátai valóban nem hisznek a szentháromságban, és ebben az értelemben valóban unitáriusok (Wilbur, M. E.: i.m., 296—297.).

[19] KerMagv VIII (1873). 310.

[20] Unitarian Christianity, 1819-ben, a Baltimore-i First Independent Churchben. — Lásd a KerMagv IV (1868). 37. *Az unitárius kereszténység* címmel, Simén Domokos fordítása.

[21] KerMagv XVIII (1883). 150.

[22] KerMagv XXVIII (1893). 369.

[23] KerMagv XVIII (1883). 151.

[24] A deizmus szerint Isten csak a világ személytelen ősoka, de a továbbiakban a világot a természet törvényei irányítják.

[25] KerMagv XII (1877). 94.

[26] Channing E. W. Válogatott művei. III. k. Kvár 1872.

[27] Channing E. W. Válogatott művei. IV. k. Kvár 1873.

[28] Ebben odáig elmegy, hogy kijelenti: I am not a unitarian!

[29] Channing E. W. Válogatott művei. IV. k. Kvár 1873. 95.

[30] Uo. 70.

[31] Uo. 100.

[32] Channing E. W. Válogatott művei. VI. k. Kvár 1881. 46.

[33] Channing E. W. Válogatott művei. III. k. Kvár 1872. 180.

[34] KerMagv XV (1880). 223.

[35] Magyar fordításban: Válogatott művei. VI. k. Kvár 1881.

DR. VARGA BÉLA

WILLIAM ELLERY CHANNING, A TEOLÓGUS

Martineau Jakab az unitárius eszme fejlődésében három fokot különböztet meg. Az első fokon a feladat Isten személyét tisztázni Jézus tanítása értelmében. (Erre a feladatra nálunk Dávid Ferenc vállalkozott s részben meg is oldotta.) Ezt a korszakot méltán nevezhetjük teológiai korszaknak. A hitviták ideje ez, amikor a Szentírás tanulmányozásával kapcsolatban az érvek felsorakoztatásával igyekezett mindenik fél a maga hite szerint kimutatni és bizonyítani felfogásának helyességét. Az unitárizmus kialakulásában az Isten személye körüli vita különösen élénk volt és központi jelentőséget kapott, mert amint ismeretes, legjellegzetesebb tanítása éppen az Isten személyére vonatkozik. Az első korszak tekintete egészen Istenen, tehát a hit transzcendens dolgain és tanain csüngött. Maga az ember, aki a teológiai vitákat rendezte, egészen megfeledkezett arról, hogy ő is van, létezik. De nemcsak hogy megfeledkezett az ember magáról, hanem Isten és a többi szent dolgok mellett úgyszólván eltűnt, jelentéktelen teremtménnyé süllyedt, aki a maga tehetetlenségében, bűnösségében elvesztette minden tehetségét és lehetőségét arra, hogy a maga erejéből megjavulhasson, felemelkedhessék.

Az unitárius vallás fejlődésének a második foka az, amikor az Isten végtelen szentsége, kifogyhatatlan atyai jósága és szeretete mellett fölfedezi az embert. Amikor meglátja, hogy a bennünk levő lélek, Isten lelkének egy része nem elkárhozásra, az elveszésre és pusztulásra adatott

nekünk, hanem azért, hogy szüntelen törekedjünk általa az isteni tökéletesség felé, amelynek útjai senki előtt nincsenek elzárva. Az első fokon, amikor az isteni tökéletesség magaslatáról nézzük az embert, ez eltűnik, jelentéktelenné válik. De ha az emberi szellem belsejéből tekintünk fel az égre, akkor fölfedezünk a lélekben valami istenit, amely eloszlatja a kicsinység és a törpeség kizárólagos érzését. Különösen egy dolog van, amely az embert minden teremtménytől megkülönbözteti s az isteni tökéletesség közelébe fölemelheti: az erkölcsi szabadság, amely képessé tesz arra, hogy önelhatározásunkból törekedhessünk a jóra s mindazon célok megvalósítására, amelyekre az ember magasabb isteni rendeltetésénél és lelki adottságainál fogva hivatott. A vallásos fejlődés e második korszakát az emberi öntudat, illetve éppen morális oldalát kiemelve, *a lelkiismeret vallásának* nevezzük. E korszak megalapítója és halhatatlan emlékű apostola Channing E. Vilmos bostoni unitárius lelkész volt, aki 1780-tól 1842-ig élt. Az emberi lélek isteni tartalmának, az emberben rejlő isteni értékek megbecsülésének nálánál hatalmasabb prófétája nem volt a kereszténység történetében. Nemhiába mondja róla Szász Károly református püspök, hogy a XIX. század szellemi harcainak és előhaladásának egyik legnagyobb embere volt. Előtte s utána is kevesen voltak, akik úgy megértették a jézusi kijelentésnek az emberi lélek értékei megbecsülésére irányuló részeit, s talán ez az oka, hogy már életében túlnőtt ama szűkös kereteken, amelyek az embert egy felekezetbe szorítják s az emberi jogoknak és kötelességeknek, valamint az egyetemesen keresztény valláserkölcsi eszményeknek olyan kivételes jelentőségű előharcosává küzdötte fel magát, hogy halálakor s később, születésének 100 éves évfordulója alkalmával a keresztény világ különböző irányú és gondolkozású képviselői a legmélyebb tisztelettel hajtották meg emléke előtt a hála és a kegyelet zászlaját.

Hatásának titka elválaszthatatlanul összeforrott személyiségével. Kantról mondják, hogy ő maga állott modellt ahhoz az erkölcstanhoz, amelyet megalkotott. Fokozottabb mértékben áll ez Channingről. Élete, minden szava és tette megtestesülése annak a valláserkölcsi világnézetnek, amelyet tanításaiban képvisel. Nemhiába nevezte Renan a XIX. század szentjének. Valóban annyira megközelítette azt az ideált, amit szentségnek nevezünk, amennyire emberileg megtehette. Szelídség, alázatosság, türelem, bölcsesség, az emberiség minden ügye iránt felfokozott és a mélységes evangéliumi szeretettől áthatott érdeklődés jellemzik. A megtestesült szeretet és jóság, aki életével megvalósította mindazt, amit ez a szó: szeretet magában foglalhat. Rendelkezett a bölcsesség szeretetével és a szeretet bölcsességével, amint Coleridge mondja. Életírói nem annyira intellektuális fölényét emelik ki, hanem valláserkölcsi ideáljától áthatott keresztény érzületét, aki alárendelte az igazat a jónak anélkül, hogy az az előbbit csorbította volna. Channing az ész mellett az emberiség szeretetétől áthatott lélek, aki a józan észt is szigorúan alkalmazta ott, ahol szükségét látta, de minden igazságot, amelyet ily módon nyert, az evangéliumi szeretetnek és jóságnak aranyporával hintett be, s minden értelmi igazságot Isten országának szolgálatába állított.

Channing lényéből, minden tanításából csodálatos frisseség és üdeség árad felénk, ami annak a bizonyítéka, hogy önmagát adja minden gondolatában. Az elvek, az igazságok, amelyeket hirdet, nem a puszta reflexió megtört sugarainak sápadt fényét tükrözik vissza, hanem az

intuíció közvetlenségével hatnak, mert ennek eredményei. Martineau szerint Channing képtelen volt arra, hogy másodkézből vett vallást kövessen, ami azt jelenti, hogy a vallás, amelyet ő vallott, az ő alkotása, lelkének legközvetlenebb megnyilatkozása volt, nem a mások meggyőződése után formálódott ki, hanem saját megélése nyomán fakadt. Ezért ama nagy vallásos egyéniségek egyike, akik valóban meglátták Istent, éspedig meglátták azért, mert szívük tiszta volt. Az újabb vallaslélektan pontosan körülírja a lélek fejlődésének azt az időpontját, amikor a válságok és az átalakulás tüzében megtisztult emberi lélek előtt kialakul a vallásos eszmény. Ezt a korszakot újjászületésnek, megtérésnek nevezik. Channingnél aránylag nagyon korán, már 13 éves korában beállott az a fordulat, amely őt egész életére elkötelezte. Már ilyen fiatal korában megérezte az isteni szellemnek átsuhanását szűkös emberi korlátok közé beékelt lelkén, s megérlelte, jobban mondva megszülte benne életének irányát, amely nem volt más, mint Isten szolgálata. A megtérés nála, egyéniségéhez híven, nem valami megrázó erejű lelki esemény következménye, hanem elindulás egy csapáson, amelyről nem tért le soha. Egész élete a megtérésnek, az Istenhez való közeledésnek zökkenés nélkül, egyenesen haladó pályája. Nemhiába mondja, hogy sok inspirációt kapott az isteni szellemtől. Ez nála valóság, amely szellemiségének lényegét alkotta.

Hite, amely lelkét áthatotta, nemcsak vallásos elemekből tevődik össze, de át van hatva erkölcsi tartalommal is. A vallásosság nála mindig két irányban nyilvánul meg: a vallásos áhítatban és az erkölcsi élet tökéletességére való törekvésben. A kettő csodálatos harmóniában egyesül. Kantnál a vallás tartalma szintén az erkölcsi törvény előtt való hódolatban nyilvánul meg. Azonban az erkölcs annyira túlsúlyban van a vallás mellett, hogy szinte elnyomja az utóbbit. Kant személyiségének alapvonása intelligenciájának fölényes ereje, emellett érzelmi élete szinte háttérbe szorul, s ha nem is tűnik el egészen, az értelem lenyűgöző ereje nehezedik reá. Ezért erkölcstana is egyenesen kizárja magából a lélek érzelmi megnyilvánulásait. A reflexió roppant erejével építi fel nemcsak az ismereti, hanem az erkölcsi világot is. Channing erkölcse egészen más: az emberi léleknek mindig Istenbe fogózkodó, mindig hozzátapadó és a gyakorlati megvalósulást sürgető ösztönös törekvése. Nem írt erkölcstant, de a benne lakozó szeretet és bölcsesség intuitív erejével megérezte a szellemnek azt a páratlanul fenséges tehetségét, amit moralitásnak nevezünk, de egyúttal megérezte azt is, hogy az emberiség sorsának jobbrafordulta, szellemének fölemelése, nem haladhat más úton, csak azon, ahol az erkölcsi eszmény valóra válik, testet ölt. Az erkölcsi világrendbe vetett hite rezgésbe hozza szívének húrjait, s ezért lesz kora nagy társadalmi igazságtalanságainak mindig megkapó és mélyhatású szószólója. Az emberi lélek isteni eredetének legbiztosabb záloga az erkölcsiséget megalapozó lelkiismeret. Ezért embertársai lelkiismeretét ébreszti fel, mikor felhívja korának figyelmét mindannak megszüntetésére, ami az ő szemében sérti a lélek nagy méltóságát. Gondolatvilágában tehát a vallás és erkölcs kapcsolata olyan elválaszthatatlan erővel lép előnkbe, amely páratlan a maga nemében. Isten lényege szerinte az erkölcsi tökéletesség, amely egyúttal minden emberi törekvés végső célja is kell hogy legyen.

Mindebből látható, hogy a vallás Channing szellemében már többé nem lehet sem hitelvek összege, sem bárminő egyházi előírások teljesítése, hanem a lelkiismeretnek az isteni tökéletesség felé vezető fejlődése. Az, amit vallásnak nevezünk, az ő tanítása folytán kikerül a teológia egyoldalú befolyása alól, s közvetlenül belekapcsolódik az erkölcsi értékelés folyamába. Ha szabad a Böhm Károly terminológiájával élnünk, a vallás itt elveszíti ontológiai jellegét, s axiológiai jellegűvé lesz.

Channing nem volt teológus a szó szoros értelmében. Teológiai, vagy jobban mondva doktrinális korszaka nagyon rövid. Ennek azonban meg kellett lennie, mert a körülmények úgy hozták magukkal. Az amerikai unitárizmus kialakulása összeesik az ő működésével, s az ún. unitárius vitában, mely 1815-től 1833-ig tartott, ő vitte a vezérszerepet. Szoros értelemben vett teológiai fölfogása még nem a tiszta unitárizmus. Ezzel szemben azonban ő volt az első és legnagyobb mindazok között, akik hangsúlyozták és kiemelték az emberi természet értékét, a lélek isteni eredetét és nagyrahivatottságát. Teológiájának sarkpontja egyik alapvető hitelve az emberi lélek és tehetség isteni mivoltának állítása. A dogmai kérdések inkább csak alkalmilag kötik le érdeklődését, minthogy a vita, amelybe belesodródott, arra késztette, hogy felfogását ezen a téren is tisztázza. Élete, felfogása, személyisége azonban tulajdonképpen élő tiltakozás a kereszténység eldogmatizálása és elfelekezetiesítése ellen. A kereszténység nála Isten végtelen atyai szeretetének kinyilatkoztatása az emberiség iránt. A keresztény világ egy test, egy egyházat alkot, amennyiben közös szeretet és isteni félelem tölti el szívünket. Semmi sem lehet valódibb — mondja —, mint a szellemi egyesülés. Van egy nagy, egyetemes, mindeneket befogadó egyház, s ha valaki keresztény, abból ki nem rekeszthető. Az egyes felekezetek kizárhatják az embert, de a Krisztus nagy testének közösségéből kirekeszteni senkit sem lehet. Az igazi keresztény egyház a tiszta lelkek családja. Lehet-e szép szavakat megindulás és méltánylás nélkül olvasni elfogulatlanságukért? — kiált fel Szász Károly e szavak idézésénél.

A kereszténység az ő felfogásában nem tan és dogma. Törekvése éppen az, hogy kiemelje a vallást a hitviták hínárjából, a kritika örvényéből, a bibliai szövegek magyarázatának ellentéteiből. Munkája konstruktív a szó legnemesebb értelmében. A teológia fagyos szelleme távol áll intuitív vallásos lelkének mélységeitől. Ő éli a vallást, s ezt az életet igyekszik beleszuggerálni környezetébe, embertársaiba, a korszellembe és az intézményekbe. Nem épített várakat a teológiai racionalizmus tégláiból, hanem vallásos szellemet és légkört teremtett mindenütt, ahol kapcsolatot nyert az emberek lelkével.

Az unitárizmus nála nem lezárt hitrendszer, s amennyiben ilyen akarna lenni, nem szívesen vallja magát még unitáriusnak sem. Parker 1839-ben azt írja egyik barátjának, hogy az unitáriusok között két párt van: az egyik jelszava a haladás, a másiké a megállás, az orthodoxia. Dr. Channing az első párt vezére. Az unitárizmust — mondja Channing — nem úgy értékelem, mint tökéletes, befejezett rendszert, hanem mint olyant, *amely állandóan a szelídség és türelem szellemét leheli a keresztény közösségbe.* Az unitárizmus nem mint felekezet érdekli őt, hanem mint szellemi áramlat, amely állandóan törekszik több és nagyobb világosságra s ezért imádkozik; az unitárius gondolat a kereszténység szellemének mindig tisztább, bensőségesebb és hatékonyabb megértését

és követését kell hogy jelentse. Az életet olyan kincsnek tekinti, amelynek értéke és szépsége folyton kell hogy növekedjék s az emberiség sorsa iránt való érdeklődés nap-nap után nagyobb tért kell hogy elfoglaljon az egyesek lelkében. Renan ezért a felfogásért beszél Channing kimeríthetetlen optimizmusáról. A teológia nála átértékelődik, s új színt nyer azon erkölcsi tartalomnál fogva, amely az emberi lélek isteni eredetét méltányló felismerése következtében gondolkodását áthatja. Ennek a teológiának nemcsak az értelmet kell kielégítenie, hanem a szívet is fölmelegítenie, elkülönítvén a lényegest a lényegtelentől, csak a legfőbbre helyezi a súlyt, s ez a legfőbb: Isten atyasága és az embertestvériség gondolata Jézus tanítása nyomán. Ha ez a fölfogásunk a teológiáról, akkor igazat kell adnunk Channingnek, aki azt mondja, hogy az igazi reformáció még nem jött el. A keresztény igazságnak egységesebb, egyetemesebb, istenibb s egyben emberibb felfogása talán sohasem jelentkezett olyan mély erővel és mély átgondolásban, mint Channingnél. Ezért fellépése és életmunkája új korszak kezdetét s nem egy réginek lezáródását jelenti.

Laird Collier szerint Channing nem volt teológus, hanem misztikus, nem annyira filozófus, mint költő. A racionalista — szerinte — álmodik és kártyavárakat épít, a misztikus vagy a költő cselekszik. Kissé ellentmondónak látszik ez a tétel. Egyet azonban szeretnénk kiragadni belőle s megvizsgálni, vajon van-e annak az állításnak, hogy Channing misztikus volt, mélyebb értelme; vajon lehet-e egy unitárius gondolkodó misztikus s ha igen, hogy kell ezt értenünk?

A misztikának sokféle jelentése van. Jelen esetben azonban, ha Channingre kívánjuk alkalmazni a misztikus jelzőt, csak egy jelentése lehet, amely azonban magában foglalja a legfontosabb és a leglényegesebb vonásokat. A misztika ebben az esetben Isten közelségének intuitív, közvetlen megérzése, a vallásos érzésnek fejlettebb és intenzívebb megnyilatkozása. Vallásos életfolytatás, amely nem abban áll, hogy itt vagy amott, vasárnapokon eleget teszünk vallásos és egyházias kötelességeinknek, hanem abban, hogy egész életünket, minden lépésünket áthatja Isten közelségének érzése. A misztikának azonban ez csak az egyik oldala, a másik — ha lehet mondanunk — gyakorlatiasabb jelentőségű. Értjük ezen az emberi léleknek azt az erős vonzalmát, mely állandóan az embertárs felé irányul, amely a szeretet nagy érzésétől áthatva és vitetve az örökös jó cselekedet kiapadhatatlan hordozójává teszi az embert. Ez az erkölcsi világrend misztikája, amelyet Channing nagyon jól ismert. Misztikus ebben az értelemben az, akiben valóban élnek az embertárshoz kapcsoló kötelékek, akinek lelkülete állandóan izzik és felolvad a szeretetnek, a segítésnek, az együttérzésnek a megnyilatkozásaiban, akinek élete telve van a vággyal, hogy az emberiségbe beleplántálhassa lelkének milliókat átölelni képes nagy ragaszkodását, testvéri érzületét. A misztikának ez a kettős természete nyilvánul meg Jézusnál. Az egyik oldalon az Atyára irányul, a másikon az embertárs felé fordul. Mindkettő egyformán misztikus, ha a lelket teljesen betölti s új és magasabb perspektívák meglátására teszi képessé. Az emberi lélek ebben a misztikus állapotában mintegy kitágul, áthasonul, ami által tartalmában mérhetetlenül meggazdagszik. Az első oldal, amely Istenre irányul, különösképpen az egyesre, az individuális lélekre utal, a másik az individualitásból kilépő, a közösségbe beolvadó lélekközösséget föltételezi.

Channing lelkében az előbbiekben vázolt misztika mindkét oldalát megtalálhatjuk a legharmonikusabb arányban. A misztikusoknál általában az Istennel való közösség érzése dominál. Ez a misztika egyoldalú, túlságosan szemlélődő, s értéke kizárólag vallásos. Ezt kiegészíti és teljessé teszi a másik: az emberiség jövőjéért való aggódó lelki odaadás, a hit az emberiség tökéletesedésében, a jónak és az erkölcsi világfölfogásnak fölényre jutásában. Channing fanatikusa volt Isten szeretetének, de egyúttal átszellemült harcosa a moralitásnak és az emberi jogok érvényre jutásának. Isten tudata lelkiismeretének csalhatatlan megnyilatkozásaiban vert gyökeret, s a kettő együtt vezet jellemének belsejéhez. Ha Channinget, misztikusnak lehet nevezni, akkor ő egy új típusát adja a misztikusoknak, amely átszövődve az emberi értelem retortáján, megtisztulva és megerősödve tud felemelkedni Isten meglátásához s az erkölcsi autonómia csúcsaihoz.

Channing munkásságának két jellegzetes vonása van. Egyik az, hogy minden gondolata a keresztény eszmekörben mozog. A másik az, hogy minden gondolata — tett. Nála minden elmélet gyakorlati jelentősége által tesz bizonyságot a benne rejlő igazság érvényéről. A keresztény eszmevilágot átvinni az életbe, a szociális közösségbe, az intézményekbe — ez minden művének célja. A jézusi eszményeket bele akarta vinni a társadalmi köztudatba, s tette ezt oly szívós kitartással és erős meggyőződéssel, ahogy nagyon kevesen.

Az ő kereszténységében az emberi ész csorbítatlan méltósága elválaszthatatlan harmóniába kerül a hit csorbítatlan meggyőződésével. A keresztény vallás nem állhat ellentétben az értelemmel, amely Istennek legfenségesebb adománya. A kijelentés is az ész tekintélyén alapul, mert igazságának bizonyítékait a tehetségnek adja át. Istennek a Jézus által kijelentett és végrehajtott célja az, hogy az emberi lelket tökéletesítse. Jézus alakján és tanításain a legodaadóbb szeretettel, szinte misztikus áhítattal csüng. Jézus célja az emberi lélek újjáteremtése, fölemelése volt. Isten nagyságán kívül hozzá hasonlót nem ismerünk — mondja.

Jézus nemcsak a mi testvérünk, barátunk, hanem szabadítónk is. A felszabadítás vonatkozik egyfelől az értelemre, s azért a kereszténység az értelem szabadságlevele, másfelől pedig a lelkiismeretre. A *Szellemi szabadságról* írott beszédében kifejti a belső, szellemi szabadságnak azt az értelmét, amelyet Jézusnak köszönhetünk. A szellemi szabadságnak egyik legfontosabb eszköze a helyesen értelmezett vallás.

Mindezek a gondolatok, amelyek a kereszténység lényegét meglepő éleslátással domborítják ki, érvényesülnek Channing gyakorlati, ha lehet úgy neveznünk, szociál-politikai nézeteiben. Hite megkövetelte a cselekedetet, s ezért munkásságának jelentőségében talán legfontosabb része az, amely társadalmi reform-kérdésekkel foglalkozik. Bámulatos e téren az a mindenre kiterjedő figyelem, amellyel kíséri az akkori közélet minden jelenségét, s igyekszik meg is találni reá az orvoslást.

A napi politika kérdései éppúgy érdeklik, mint a társadalmi osztályellentéteknek már akkor kialakulóban levő nehéz problémái. A kérdések megoldásánál mindig elvi magaslaton áll, s minden újjászületés kiindulópontját és végső célját az emberi szellemben látja; minden baj forrását a szellem lekicsinylésében, a lélek lealázottságában keresi és találja meg. A legnemesebb humanitás megvalósítását sürgeti a Jézus értelmében. Munkáiban kifejezésre juttatja reménységét, hogy a kereszténység

igazi szellemét, a testvériség és szabadság szellemét meg fogják érteni s az pótolni fogja a múlt hibáit és mulasztásait.

Különös rokonszenvet érez a társadalom minden osztálya iránt, s azért gyakran találjuk őt az iparos- és munkásosztály előtt mint előadót. A munkásosztály fölemelése mindenekfölött a szívén fekszik. Látja, hogy a régi középkori földesúri hűbériség helyett egy új van kialakulóban, az ipari hűségiség, a munkásosztály rabszolgasága. A munkásosztályt rendesen a munkások nélkül akarják mesterségesen fölemelni, pedig nem ez a fontos, hanem a munkás tudásának, műveltségének, erkölcsi érzületének emelése és fejlesztése. Erkölcsi úton akar orvosolni a nevelés által. A munkásban is elsősorban az embert kell meglátni s őt rásegíteni arra, hogy Isten által adott tehetségeit kifejleszthesse. A Channing felfogása és értékelése szerint a szellemiség emelése az elsődleges jelentőségű, amelynek következménye leend a gazdasági emelkedés. Nem forradalmi lélek, de a haladásnak föltétlen híve a kulturális és a szellemi élet minden területén. A szabadság és a rend nála egyet jelent. Konzervativizmus csak annyi van benne, amennyi szükséges az előhaladáshoz.

Ha Channingnek a szociológiai meggyőződését tárgyaljuk, még egy kérdés vetődik fel szinte önkéntelenül s ez az, hogy vajon individualista volt-e vagy kollektivista, az egyénire vagy a közösre fektette-e a fősúlyt akár az elméletben, akár a gyakorlatban. Kevés ember volt, akiben úgy ki lett volna fejlődve a közösség iránt való érzék, mint őbenne. Az *Önművelésről* szóló előadása bevezetésében ezeket mondja: minden ember nagy, csak a mi gyönge látásunk teszi kicsinnyé. Az ember természetének nagysága minden külső kitüntetést jelentéktelenné teszen. Az ő kiváltságai: az értelem, a lelkiismeret, az a tehetség, amellyel szeret és cselekvőleg hat saját lelkére és felebarátaira. Amaz általános hibánál fogva, amely szerint azt, ami közös, kevésre szoktunk becsülni, könnyen mellőzzük ezeket; pedig a külső természetben és a lélekben is az a legbecsesebb, ami közös. Így az ész, a lelkiismeret és szeretet közös világa becsesebb és méltóságteljesebb ama ritka adományoknál, amelyek csak keveseknek jutnak osztályrészül. Majd egy másik helyen azt mondja, sokkal nagyobb fontosságú az emberiség, mint az egyén, ezért van szükség minden körülmények között az egyetemességre való törekvésre.

A közösség magasztalása közben sem feledkezik meg azonban arról, ami minden közösség alapja és kiinduló forrása: az egyes emberi lélekről. A mély vallásos hit és személyes meggyőződés, az egyes lelkiismeretén felépülő erkölcsi autonómia áhítatos tisztelete nem engedi, hogy megfeledkezzék minden társadalmi intézmény végső céljáról: az egyéniségről, amelynek erkölcsi önállósága minden egészséges szociális fejlődésnek az alapja. Csak akkor valósulhat meg a társadalmi élet ereje és tisztasága, ha minden egyesnek lelkében gyökeret ver a kötelesség teljesítésének a szükségessége. Az erkölcsi tökéletességnek elsősorban individuálisnak kell lennie, hogy kollektívvé lehessen. Ez az igazság. S ezért a Channing lelkében ez a két ellentétesnek látszó irányzat magasabb harmóniában oldódik föl. A nagy embereknek általában egyik jellemző tulajdonságuk éppen az, hogy képesek fölébe emelkedni azoknak az ellentéteknek, amelyek az egyeseket és a tömegeket elkülönítik.

Szükségtelen ezek után annak bizonyítása, hogy Channing nem avult el, hanem él ma is. Él hitében, erős vallásos meggyőződésében, a ke-

resztenység tisztultabb fölfogásában, él az egyéni, valamint a társadalmi erkölcs újjászületési lehetőségének válságai között, mint tanácsadó és az emberi szellem megjavulásába és emelkedésébe vetett hit apostola. Lehet, hogy az ő gyöngéd szeretettől áthatott szava a mai világ súlyos vitáiban túlságosan halknak tetszik. Ez azonban nem csökkenti az igazságnak és a meggyőződésnek azt a súlyát, amely írásaiból kiárad. Sehol semmi elfogultság a tiszta látás megzavarására. Az erkölcsi erőnek márványtömbje. Minden ember jót tesz, mondja már azzal, ha meggyőződéséhez hű. Ő hű volt mindhalálig. Legyen áldott a mérhetetlen lelki kincsért, amit reánk hagyott.

DR. ERDŐ JÁNOS

CHANNING MAGYAR NYELVEN

1. Az erdélyi és észak-amerikai unitárius kapcsolat történetében jelentős eseménynek számít William Ellery Channing válogatott műveinek magyar nyelvre fordítása és kiadása.

A két egyház közötti érintkezés úttörője Bölöni Farkas Sándor volt, kora egyik legsokoldalúbb egyénisége. 1831-ben széles körű érdeklődéssel járta be — Béldi Ferenccel — az Észak-amerikai Egyesült Államokat[1]. Utazása közben megismerkedett az ottani unitáriusokkal, köztük ifj. Henry Ware-el, a harvardi kollégium tanárával, az Amerikai Unitárius Társulat[2] (a továbbiakban AUT) titkárával, akinek figyelmét felhívta az erdélyi unitáriusokra. A külföldi hitrokonokkal való találkozásáról ugyanazon év november 14-én, Cambridge-ből jelentést küldött az Egyházi Képviselő Tanácsnak (a továbbiakban EKT), csatolva Henry Ware rövid beszámolóját is az amerikai unitárizmus történetéről és jelenlegi helyzetéről. Bölöni Farkas Sándor szükségesnek tartotta közölni, hogy: „Mind az angol, mind az amerikai unitáriusok igen óhajtanák, ha az erdélyi atyafiak évenkénti gyűléseikről írt jegyzőkönyveik bárcsak a fontosabb részeit velük közölnék."[3] Az AUT kívánsága, hogy a világ minden részében az unitárius vallást hivő atyafiakkal összeköttetést hozzon létre.

Az első hivatalos érintkezés a két ország unitáriusai között az a levél volt, amelyet az AUT nevében Henry Ware intézett 1831-ben — feltehetően Bölöni Farkas Sándor tanácsára — Molnos Dávidhoz, a kolozsvári Unitárius főiskola rektorához.[4] Ezekről az iratokról az EKT 1831. évi jegyzőkönyvében nem találunk említést. Az Uzoni—Fosztó-féle unitárius egyháztörténet folytatóinak feljegyezéséből tudjuk, hogy Bölöni Farkas Sándor jelentését közölték az esperesekkel az egyházközség híveivel való tudósítás végett.[5] Nincs tudomásunk arról, hogy az EKT választ küldött volna az amerikai unitáriusoknak. Az egyház óvatos tartózkodását a korabeli politikai viszonyok mostohasága indokolta.[6] Székely Miklós püspöksége idején (1838—1843) az AUT részéről George Sumner kereste fel a kolozsvári unitáriusokat. Earl Morse Wilbur feltevése sze-

rint a látogató Charles Sumner amerikai államférfi öccse volt.[7] Ezzel a látogatással egyelőre meg is szakadt az érintkezés, amelyet a nagy távolság miatt nem is lehetett könnyen fenntartani.

Az egyház 1849 után szükségét érezte, hogy nagyobb figyelmet fordítson külföldi kapcsolatainak fenntartására. Ennek érdekében az 1859. évi Főtanács elhatározta az angol nyelv tanításának bevezetését a kolozsvári főiskolában, fakultatív tárgyként.[8] Az EKT 1867-ben Kriza János püspök elnökletével, Benczédi Gergely, Ferencz József és Simén Domokos tagokból álló bizottságot szervezett a külföldi unitáriusokkal való levelezés, szellemi összeköttetés fenntartására.[9] Ehhez járult az angol unitárius egyház 1859. évi közgyűlése által létesített tanulmányi alap, mely lehetővé tette, hogy időnként egy-két erdélyi unitárius lelkésztanárjelölt a londoni Manchester New College-ban vagy egyetemen tanulmányokat folytathasson.[10] Simén Domokos volt az első, aki ezt az ösztöndíjat 1860-ban igénybe vette.

Az amerikai hitrokonainkkal való érintkezés Kriza János püspöksége (1861—1875) alatt élénkült meg. Felújításában tevékenyen közreműködött C. H. Dall amerikai unitárius lelkész, aki misszionáriusként működött Kalkuttában. 1868-ban hazatérő útját Erdély felé vette, és május 7-én érkezett Kolozsvárra, ahol alkalma volt közelebbről megismerkedni az egyház helyzetével.

A látogatás ösztönzésére EKT levelet intézett az amerikai unitáriusokhoz a kapcsolat felújítása érdekében. Az AUT még ugyanazon év november 30-án kedvező értelemben válaszolt, közölve az egyházzal, hogy C. H. Dall „rendkívül érdekes tudósítást tett az önök ügyeiről s az önöknél tett látogatásáról"[11].

Az amerikai unitáriusok képviseltetni akarták magukat egyházunk 1868. évi háromszázados zsinatán, s erre fel is kérték a Párizsban tartózkodó Frederick H. Hedge lelkészt, aki azonban közbejött akadályok miatt nem jöhetett Erdélybe. Ugyanakkor az AUT egy magyar nyelvű[12] üdvözlő iratot is küldött egyházunknak, mely azonban csak a zsinat bezárása után néhány nappal érkezett meg. 1868 után egyházi feladat lett a külföldi kapcsolatok fejlesztése, mivel felismerték, hogy „az unitárius egyházra nézve kiszámíthatatlan nagy beccsel bír, mert az önbizalmat neveli, csekély számunknak erkölcsi súlyt ad" — állapította meg Ferencz József.[13] Az 1879. évi székelykeresztúri zsinat pedig a következőkben fejezte ki az egyház hivatalos állásfoglalását: „Mi nagyon becsüljük angol és amerikai hitrokonainkkal való atyafiságos viszonyunkat, erkölcsi szolidaritásunkat s annak időről időre szilárdabbá tétele lelkünk forró vágya és óhaja volt s marad mindig."[14] A kapcsolat megerősítésében Kriza János püspök mellett Ferencz József, Simén Domokos, Kovács János és Boros György működtek közre. Az amerikai unitárius kapcsolat tette lehetővé egyházi irodamunk számára Channing megismerését.

2. William Ellery Channing, lelkészi és közéleti elfoglaltsága mellett, széles körű irodalmi munkásságot fejtett ki. Munkáinak egy része kéziratban maradt reánk. Nyomtatásban mintegy 80 műve jelent meg, nagyrészt tanulmányok, előadások, beszédek, cikkek. A nagyobb hittani és etikai összefoglalások elmaradásának volt külsőleges — a vallásos szabadelvűség féltő őrzése —, de volt Channing lelkialkatában rejlő belső oka is.

Channing művei Észak-Amerikában és Angliában nagy népszerűségnek örvendtek, és számos kiadást értek meg. Egyes munkáit lefordították német, francia, olasz, dán és orosz nyelvre. Szellemi hagyatékának számbavétele és összes munkáinak kritikai kiadása még nem történt meg. Első, nyomtatásban megjelent munkája: *Sermon for the ordination of John Codman.* Dorchester, 1808 — *Prédikáció John Codman beiktatására.* Válogatott dolgozatainak gyűjteményes kötetben való kiadására először 1830-ban került sor: *Discourses, essays and miscellanies.* 2 vols Boston, 1830 — *Beszédek, esszék és vegyes iratok* — címen. Ezt követte válogatott dolgozatainak 6 kötetes gyűjteményes kiadása 1843-ban: *The works of William E. Channing, D. D.* 6 vols — *William Ellery Channing munkái* 6 kötetben — címen. Az első öt kötetet (1841-ig) maga Channing válogatta és rendezte sajtó alá. A 6. kötet halála után jelent meg. Az AUT 1875-ben, fennállásának 50. évfordulója alkalmából, ezt a hatkötetes kiadványt missziós céllal egy kötetben jelentette meg.

Channing utolsó 10 évében elmondott, kiadatlan prédikációinak válogatott gyűjteménye 1873-ban jelent meg: *The perfect life. In twelve discourses.* 1873 — *A tökéletes élet* címen. A válogatást William Henry Channing, Channing unokaöccse, életrajzírója és irodalmi örököse végezte.

Az angol unitáriusok gondozásában látott napvilágot *The complete works of William Ellery Channing, D. D., including The perfect life.* London, 1884 — *William Ellery Channing összes munkái, belefoglalva A tökéletes élet* c. kötet. Ez a legteljesebb Channing egész életművéről áttekintést nyújtó gyűjteményes kiadás.

1886-ban jelent meg Bostonban *The works of William E. Channing, D. D. one volume* 1886. — *William Ellery Channing munkái egy kötetben* címen. Ez a kötet az AUT 1875. évi kiadásának a *Tökéletes élet* című beszédgyűjteménnyel bővített kiadása. A további Channing-kiadások mind az 1884. évi angol, illetve az 1886. évi amerikai kiadás változatlan újranyomásai.

A felsorolt gyűjteményes kiadásokon kívül Channingnek még a következő írásai jelentek meg önálló kiadvány formájában.

Sermon for the ordination of John Codman. Dorchaster, 1808. — *Prédikáció John Codman beiktatására.*

Fast Day sermon, Boston, 1810 — *Böjt-napi prédikáció.*

Fast Day sermon. Boston, 1812 — *Böjt-napi prédikáció.*

Sermon fort the Day of Humiliation and prayer. Boston, 1812 — *Prédikáció a megalázkodás és imádság napjára.*

Two sermons on infidelity, Boston. 1813 — *Két prédikáció a hitetlenségről.*

Discourse at the solemn festival in commemoration of the deliverance of the christian world from military despotism. Boston, 1814 — *Beszéd a keresztény világnak a katonai zsarnokság alól való szabadulása emlékére tartott ünnepélyen.*

Sermon on the state of the country. Boston, 1814 — *Prédikáció az ország állapotáról.*

Letter to Rev. S. C. Thacher. 1815 — *Levél S. C. Thacher lelkészhez.*

Remarks on Rev. Dr. Worcester's reply. 1815 — *Megjegyzések dr. Worcester válaszára.*

Sermon on religion a social principle. Boston. 1820 — *Prédikáció a vallásról mint társadalmi alapelvről.*

A *The Christian Disciple* c. folyóiratban közölt fontosabb cikkei:

On Humility in the investigation of truth (vol. I. — 1813) — *Alázatosság az igazság kutatásában.*

On serious preaching (vol. 1—2.) — *A komoly prédikálásról.*

On the events of the year (vol. 2.) — *Az év eseményeiről.*

Eulogy on Charles T. Parsons (vol. 2.) — *Dicsérő beszéd Charles T. Parsons-ról.*

Grace Ellery Channing értékes tallózást adott ki Channing kisebb munkáiból *Passages from Dr. Channing's notebook.* Boston, 1887 — *Részletek dr. Channing jegyzetkönyvéből* címen.

Channing széles körű levelezésének csak egy része jelent meg nyomtatásban: *Correspondence of William Ellery Channing,* D. D. and Lucy Aiken 1826—1842. Boston, 1874 — *William Ellery Channing és Lucy Aiken közötti levelezés;* valamint Elisabeth Peabody: *Reminiscences of William Ellery Channing,* D. D., Boston, 1880. — *Visszaemlékezések William Ellery Channingre* címen.

William Henry Channing szerkesztésében jelent meg *Memoir of William Ellery Channing, extracts from his correspondence, manuscripts.* 3 vols. Boston, 1848 — *William Ellery Channing emlékirata levelezéséből és kéziratai ból vett kivonatokkal.* Ez a munka 1870-ben, Channing születésének 100. évfordulója alkalmából, 2 kötetben összevonva jelent meg Londonban. Az AUT pedig 1880-ban egy kötetben adta ki *The life of William Ellery Channing, D. D.* 1880 — *William Ellery Channing élete* címen.[15]

A teljes és részleges kiadások sora, a szétszórt közlések sokasága mind valóságos olvasói igényeket igazolt és szolgált.

3. Channing neve és művei későn jutottak el Erdélybe és váltak ismertté egyházunkban. Életét és munkásságát elsőként 1863-ban Szász Károly ismertette a magyar olvasóközönséggel.[16] Jogosan állapíthatta meg Kriza János 1870-ben, hogy Channing „hazánkban mind ez ideig csaknem ismeretlen név"[17].

A „peregrinatio academica"-nak köszönhető elsősorban, hogy Channing munkái rendre eljutottak Erdélybe. Közismert, hogy az akadémiák vezető szerepet játszottak a teológia, egyházi irodalom, oktatás, tudományok fejlődésében, a szellemi élet alakításában. A külföldi egyetemeken tanuló lelkész- és tanárjelölteink, mint: Székely Mózes (Göttinga és Jéna 1831—1832), Kriza János (Berlin 1835—1837), Jakab József (Göttinga és London 1846—1848), Buzogány Áron, Ferencz József és Marosi Gergely (Göttinga 1857—1858), Simén Domokos (London, Manchester New College (1860—1862), Benczédi Gergely (uo. 1864—1866), Uzoni Gábor (uo. 1866—1868), Kovács János (uo. 1870—1872) hozzájuthattak a felfogásukkal megegyező Channing munkáihoz és közvetítették azokat a nyugati szellemi áramlatokkal együtt az egyház és a hazai társadalom felé. Nem egyedi esetre utal az, amit Kriza János írt a Manchester New College-ban tanuló Benczédi Gergelynek 1866-ban: „Örvendünk a Channing-gel való ismeretségének. Jó magvetés lehet ez is jövőnkre."

A külföldi stúdiumokról hazatérő akadémiák nagy anyagi áldozatot vállaltak, hogy a tudás és tapasztalat mellett értékes könyvekkel térjenek haza. Kötelességüknek ismerték, hogy saját gyűjteményük mellett

a Kolozsvári Unitárius Főiskola könyvtárát is gyarapítsák értékes szakmunkákkal.

Ismeretes, hogy 1718-tól kezdve a főiskola könyvtárának gyarapítását egyetemes egyházi ügynek fogták fel. Az 1781. évi Főtanács elhatározta, hogy: „Azon professzorok és papok, akik közköltségen teszik meg az akadémiai expeditiojokat, közköltségen vásárolt könyveik lajstromát kötelesek a Főtanácsnak beadni, hogy ha oly utódok nélkül halnának meg, kik cum emolumento communitatis azokat nem használhatnák, ezen könyvek itteni kollégiumunk könyvtárának nevelésére fordíttassék."[18] A Főtanács 1815-ben újból kimondta, hogy ez a „határozat okvetlenül megtartassék oly hozzátétellel, hogy akadémiáin járt afiai akár vásároltak könyvet, akár nem, tartozzanak mégis Tékánkban nem létező nevezetes darabokat kinevezni és sajátkezűleg a Téka lajstromába a professorátus jelenlétében beírni oly formán, hogy halálakor ama könyvek oda betétessenek, melyek bevételéről rektor afia gondoskodni köteles legyen". Az 1839. évi Főtanács a könyvbeadási kötelezettséget önkéntesre változtatta.[19] A könyvtárat kívánta gyarapítani Bölöni Farkas Sándor is, midőn értékes gyűjteményét az Egyesült Államokból hozott könyvekkel együtt a főiskolának adományozta.

Az akadémiták segítséget nyújtottak a lelkészek és tanárok által kért új teológiai és tudományos munkák beszerzésében is. Kriza János 1866. július 7-én írt levelében arra kéri Benczédi Gergelyt, hogy hozzon magával olyan teológiai munkákat, melyeket le lehet fordítani és közölni a Keresztény Magvetőben. Ferencz József ugyancsak Benczédi Gergelyhez intézett levelében írja: „Minthogy a szekere rúdja már hazafelé áll, arra kérem, hogy úgy egy-egy jelesebb unitárius munkát, aminek ott híre van, jegyezzen fel magának, hogy szükség esetében megrendelhessük." Buzogány Áron tanár-könyvtáros szintén kéri Benczédi Gergelyt, hogy az amerikai Parker Tivadar munkái mellett nevezetes angol és amerikai unitáriusoktól néhány jeles munkát szerezzen be.

Channing munkáinak Erdélybe való eljutását lehetővé tették az angol és amerikai unitáriusok könyvadományai is. Az angol unitáriusok egyházunknak több alkalommal küldtek könyvet. Először 1840 körül, majd 1867-ben Buzogány Áron könyvtáros jelentéséből tudjuk, hogy az angol unitáriusoktól 323 db.-ból álló könyvküldemény érkezett. Ugyanabban az évben Benczédi Gergely akadémita által küldtek több értékes könyvet.[20] 1869-ben Kriza János püspök jelenti az E. K. Tanácsnak, hogy az amerikai unitáriusok egy láda könyvet küldtek a könyvtárnak. Az angol és amerikai hitrokonaink adományaiból létesült az ún. „Angol könyvtár", amely 1877-ben 914 kötetből állott.[21] Így kerülhettek Erdélybe új tudományos és teológiai művek, köztük Channing munkái is.

4. Channing műveinek erdélyi könyvtár-bázisa a Kolozsvári Unitárius Főiskola könyvtára volt. Nyilvántartásában 35 angol nyelvű Channing-munka és a magyar nyelven kiadott válogatott műveinek három teljes sorozata szerepel. A 35 munka közül 12 Channing összes műveinek (Complete works) gyűjteményes kiadása; ebből 9 Angliában és 3 az Egyesült Államokban jelent meg. Az angol kiadások évei: 1840, 1843, 1844, 1870, 1880, 1884; az amerikai kiadások 1868, 1875 és 1899-ből valók. A fennmaradó 23 kiadványból 3 Channing válogatott írásait tartalmazó gyűjtemény, 3 önéletirat, 2 Channing és Aiken levelezése, 1 Channing—Thacher-káté és 14 önálló kiadvány formájában publikált beszédek, elő-

adások, cikkek. A 23 közül 14 Angliában és 9 az Egyesült Államokban jelent meg.

A könyvtárban található 35 munka közül 15-ben található possessori bejegyzés, éspedig 5 munkán „Tordátfalvi Simén Domokos" (ebből 3 Channing összes munkái), 1 munkán „Tordátfalvi Boros György", 1 munkán „Németh István teológus", 7 munkán az „American Unitarian Association", 1 munkán a „Kolozsvári Unitárius Főisk. Könyvtára" szerepel.

A nyilvántartási naplók nem nyújtanak felvilágosítást arra nézve, hogy a Channing-munkák mikor kerültek a könyvtárba; feltételezzük, hogy nagyobb része már 1870 előtt. A Channing-munkák számából következtetni lehet az amerikai unitárius teológus iránti érdeklődésre, ill. hogy a fordítóknak és érdeklődőknek elegendő példányszám állott rendelkezésre.

5. Az egyházi értelmiség érdeklődéssel fogadta Channing munkáit. Azokban nemcsak a teológiai alapállás rokonságát fedezte fel, hanem a „megdermedt" (Kriza János) hazai teológiai szemlélet megújításának egyik segédeszközét. S mivel az angol nyelvet kevesen beszélték, szükségszerűen jelentkezett a fordítás igénye, hogy minél szélesebb körben megismerhessék Channing eszmevilágát. Egyházi irodalmunk tevékenyen részt vett Channing fordításában, és nem dicstelenül. A fordítók — egy kivételével — mind akadémiták — 47 munkát ültettek át magyar nyelvre. A teljes Channing-fordítással még adósok vagyunk.

A fordítások kiadásáról egy esetben a fordító, három esetben a Keresztény Magvető gondoskodott, negyvenhárom munka kiadását az Amerikai Unitárius Társulat tette lehetővé.

A.) Channing 1845-ben került először közvetlen kapcsolatba egyházi irodalmunkkal, amikor a neki tulajdonított névtelen kátét Kriza János lefordította és az egyház teológiai felfogásának és a hazai társadalmi szemléletnek megfelelően átdolgozva kiadta.[22]

Ez a káté csak egyes gyűjteményes kiadásokban szerepel Channing eredeti munkájaként, a kiadások többségéből hiányzik.

A káté *Elements of religion and morality in the form of a catechism* címen, a szerző nevének feltüntetése nélkül Bostonban jelent meg 1813-ban. A 12 oldalas munkához írt előszó alatt a szerző neve helyett, kétsoros szedésben a következő 3—3 betű olvasható: „W. E. C." és „S. C. T." Az első „William Ellery Channing", a második „Samuel Cooper Thacher" szerzők nevének kezdőbetűi. S. C. Thacher a bostoni New South Church egyházközség kongregacionalista lelkésze volt, akivel Channing szoros baráti és munkatársi kapcsolatban állott.

A káté Channing—Thacher szerzőségét, melyet először William Henry Channing állapított meg, az újabb kutatások véglegesen igazolták.[23]

Channing—Thacher közös munkája a vallásoktatásban tapasztalt szükséglet kielégítésére készült. Erre utal a címlapon levő felirat is: „A New South Társulat és a Federal Street-i Társulat gyermekeinek használatára szerkesztve." A káté tartalmából megállapítható, hogy a szerzők szabadelvű kongregacionalista álláspontot képviselnek.

A kátéra vonatkozó első adattal 1843-ban találkozunk, amikor is a Főtanács foglalkozott „Professor Kriza János aanak [atyánkfiának] Kis Káté, vagy vallás és erkölcstan eleme" című, kiadás engedélyezése végett benyújtott munkájával. A könyv kiadásához a Főtanács megfelelő

kiigazítással hozzájárult, s ennek ellenőrzését a püspök és az EKT hatáskörébe utalta.[24] Kriza János rövid idő alatt elvégezte a kért igazításokat, és ugyanazon év október 31-én benyújtotta a nyomtatásra kész munkát. EKT a felülvizsgálást Székely Sándor püspökhelyettesre bízta[25], akinek kedvező előterjesztésére 1843. december 31-én a könyv kiadása engedélyeztetett.[26] A káté előttünk ismeretlen okból csak 1845-ben jelent meg *A keresztény vallás elemei kérdések és feleletekben az unitáriusok szerént* címen Kolozsvárt.[27] A könyv névtelenül jelent meg, a köztudatba mégis úgy ment át, mint „Kriza kátéja". Egyházi irodalmunk egyik legolvasottabb munkája lett, melyet mint vallásoktatási kézikönyvet közel egy fél évszázadon át használtak.[28]

Nem tudjuk megállapítani, hogy Kriza János mikor és hol találkozott először Channing—Thacher munkájával. Feltételezhető, hogy már a berlini tanulmányai alatt, de valószínűbb, hogy csak 1837 után Kolozsvárt juthatott hozzá. Megismerhette az amerikai kátét Paget János Aranyosgyéresen lakó angol unitárius közvetítésével is, akivel Kriza közeli kapcsolatot tartott fenn. Kétségtelen azonban, hogy már 1842 körül ismerte.

Nem ismerjük a káté lefordításának indokait. Közismert volt a 19. században kátéirodalmunk szegénysége és a dési komplanációból folyó kötöttsége. Egy új, megfelelőbb káté kiadása az egyház állandó gondját képezte. Az 1837 évi Főtanács bizottságot küldött ki a különböző tankönyvek, köztük a káté új kiadásának előkészítésére.[29] Két évvel később hozzáértő személyeket is kért fel a káté megírására.[30] Kriza János, akit szintén foglalkoztatott ez a kérdés, úgy látszik, a Channing—Thacher kátéjában megtalálta a felfogásával megegyező munkát, melyet átdolgozással alkalmasnak talált nemcsak vallásoktatásra, hanem az új teológiai orientáció népszerűsítésére is.

B.) A Keresztény Magvetőben 3 Channing-fordítással találkozunk.

a) A *Love to Christ — Krisztus iránti szeretet* c. beszédét, Buzogány Áron fordításában, a folyóirat 1861-ben közölte. Egyházi irodalmunkban itt találkozunk először Channing nevével, akiről a fordító lábjegyzetben csak annyit közöl: „Szerző bostoni unitárius lelkész volt. Szül. 1780. M.h. 1843" (?—1842!). Érthetetlen ez a szűkszavúság, hiszen a folyóirat olvasóinak többsége Channinget aligha ismerhette.

Channing ebben a beszédben Jézus-tanát foglalja össze: „Ha Jézust, a Szentírás előadása szerint, oly lénynek tekintem, ki a miénkhez — annak lényeges erőire, hajlamaira nézve — hasonló, de tisztultabb és emelkedettebb lélekkel és szívvel bír, ami őt fölénk emelvén, Isten dicső képmásává, a tökély fönséges mintaképévé magasztalja —, ha így tekintem Jézust: egy oly lény áll előttem, kiben felismerem a valóság jeleit, kit meg tudok érteni, kit szívembe fogadhatok mint legjobb barátomat, kivel lelkem szorosan egyesülhet, s kinek társaságát azon főbb áldások egyikének tekinthetem, melyekben jövendő lételem boldogságát remélem élvezhetni."[31]

Ennek a beszédnek közlése éppen a folyóirat első, bemutatkozó kötetében teológiai állásfoglalást jelentett a Szentábrahámi-féle krisztológiai megújítására.

b) A *Unitarian Christianity — Unitárius keresztény vallás* c. tanulmánynak beillő prédikáció 1868-ban jelent meg Simén Domokos tolmá-

csolásában. A lábjegyzetben csupán ez áll: „Mondatott Baltimorében, 1819."[32]

A fordító egyházunk háromszázados jubileumára Channing legismertebb munkáját választotta ki. Wilbur megállapítása szerint talán egyetlen más, Amerikában elmondott egyházi beszédnek sem volt annyi olvasója s oly nagy hatása, mint ennek.[33] Népszerűségére jellemző, hogy 1819-ben négy hónap alatt 8 kiadást ért meg! A Baltimore-i prédikáció az amerikai unitárius reformáció nyilatkozata, mely a szabadelvű és ortodox protestantizmus végleges elkülönülését, az unitárizmus önálló szervezkedését vonta maga után.

A beszéd elmondására Jared Sparks lelkész beiktatásakor került sor. A beiktatást végző Channing számára jó alkalomnak bizonyult, hogy az ortodox protestánsokkal szemben kifejtse az unitárius kereszténységet. A beszéd négy részre tagolódik: 1. a Biblia értelmezésének unitárius módszere, 2. a háromsági dogma észellenessége, 3. Krisztus személyének és természetének egysége, 4. Isten erkölcsi tökéletessége. Channing a betűimádó biblicizmust az értelemmel és tapasztalattal megegyező szentírástiszteletével helyettesítette; a háromságot az egy Istennel, a kettős természetű Krisztust a szenvedő és győző tanítóval s megváltóval, a szigorúan büntető Isten fogalmát a gondviselő Atyával. Az unitárius kereszténység az ember természetére, szívére, értelmére és lelkiismeretére gyakorolt befolyásával erkölcsi tökéletesedésünket szolgálja.

c) A Keresztény Magvető 1896-ban közölte Channing *Importance of religion to society — A vallás fontossága a társadalomra nézve* c. dolgozatát Vári Albert fordításában.[34] A szerző rövid terjedelmű írásában a tiszta kereszténység ember- és társadalomszolgálatával foglalkozik.

C.) Általánosan érzett hiány volt Channing összes munkáinak magyar nyelvű kiadása. „Az amerikai szellemi élet e jeles képviselőjét [Channing] válogatott műveiben édes hazánkkal megismertetni — írta Kriza János 1870-ben — már évek óta melegen ápolt kegyes óhajunk vala."[35] Hasonló értelemben nyilatkozott az EKT is: „Általánosságban érzett hiány volt eddig nálunk olyan filantrópikus ember műve, mint a Channingé, bár egyes műveit közöltük Keresztény Magvető című folyóiratunkban, — mind az által az érzett szükséget nem pótolhassuk."[36] Kriza János püspök érdeme, hogy az Amerikai Unitárius Társulat támogatásával 1870—1881 között megvalósult Channing válogatott műveinek fordítása és 6 kötetben való kiadása. Az anyagi fedezet megteremtésében közreműködtek: C. H. Dall, lelkész, Charles Lowe és Rush R. Shippen, az AUT titkárai.

A kezdeményező lépést az AUT tette meg 1868-ban, az alapításának háromszázados évfordulóját ünneplő egyházhoz intézett üdvözlő iratában:

„Mivel nem tudjuk, hogy mi úton-módon szolgálhatnánk önöknek, vagy vehetnénk részt munkálkodásukban, bátorkodunk egy ajánlatot tenni. Mi tudjuk, hogy az önök irodalma mily nagy szolgálatot tett nekünk. A »Lengyel Testvérek« [Fratres Poloni] írásai könyvtárainkban a legbecsesebb theológiai értekezések közt foglalnak helyet, és örvendeni fogunk, ha az így nyert szolgálatot viszonozhatjuk az által, hogy legjelesebb íróink gondolatait küldhetjük önöknek. Úgy tetszik nekünk, hogy *hasznos szolgálatot tennénk, ha a dr. Channing és más írók munkáit Európa különböző nyelveire lefordítanók.* Ennélfogva tisztelettel kérjük, ér-

tesítsenek, hogy vajon egy ily vállalat segítené-e a mi célunkat az önök országában, és vajon önök közre adhatnák-e ezen munkákat, ha elküldenők. *A mi szándékunk az, hogy válogatott értekezéseket bocsássunk ki magyar, német és zsidó nyelven, ingyen való szétosztás végett,* meglévén győződve, hogy ily gondolat kicserélése nem lenne haszon nélkül. Önök természetesen sokkal jobban tudják, mint mi, hogy vajon ez segítene-e, és ezért az önök ítéletére bízzuk egy ily vállalat célszerűségének eldöntését."[37]

Az egyház állásfoglalását az EKT 1868. november 29-i ülésének határozatából ismerjük: „Örömmel fogadjuk el [...] az önök ajánlatát, támogatását, mert így amit eddig legjobb akaratunk mellett sem valánk képesek eszközölni — együttműködve lehetővé válik a tiszta keresztény elveknek általános ismertetése hazánkban.

E célból mi a jézusi tiszta keresztény eszmék egyetemesítésére nagyon fontos tényezőnek tekintjük azt, ha a nép minden rétegeiben fejlődésnek indult vallásos mozgalomnak úgyszólva irányt adhatunk a Dr. Channing és más jeles amerikai unitárius atyánkfiai vallásos műveinek magyar és német nyelvre való lefordításával s kiadásával, — héberre azért nem tartjuk szükségesnek lefordítani, mert itt nálunk minden zsidó tud vagy magyarul vagy németül. Mi egyéb iránt e tekintetben ezelőtt évekkel tettünk lépéseket. A Dr. Channing és más jeles angol unitárius atyánkfiai műveiből már eddigelé többeket ismertettünk, és adtunk ki Keresztény Magvető című folyóiratunkban [...] Mi azt hiszszük, hogy egy körülbelöl 600—700 dollárba kerülő 12 darab egy-egy íves értekezésnek lefordítása s évenkénti kiadása a vallásos dolgoknak jelen válságos pillanatiban igen hatalmas rugó volna közös ügyünk előmozdítására. Ugyanazért *örömmel nézünk elébe az önök által kiválasztandó és célszerűbbeknek ítélt jelesebb amerikai teológiai művek kiadásának, s szép sikert reménylünk e téren is az unitárizmusnak hazánkban való terjesztésére nézve.*"[38]

Az AUT a végleges kiadási tervet az EKT határozatának és Simén Domokos javaslatának figyelembe vételével állapította meg. Charles Lowe titkár 1869. november 23-án már közli is azt Kriza Jánossal: „Tiszt. Simén Domokos úrnak egy hozzám küldött levele arról győzött meg minket, hogy értekezéseink német nyelven nem felelnének meg a célnak annyira, mint gondoltuk. Azonban mi is sok nehézségre találtunk műveinknek magyar nyelvre való fordításában és kiadásában, úgy hogy ahelyett mi is most a következő ajánlatot tesszük önöknek: Mi küldeni fogunk önnek [Kriza Jánosnak] és a Consistoriumnak, melyet ön képvisel ötszáz dollárt, ha önök lefordíttatnak és kiadatnak oly válogatott műveket, a mi Társulatunk által kiadott amerikai unitárius munkákból, amelyek céljaiknak leginkább megfelelnek. Ha gondolják, hogy ez elég szolgálat lesz önök ügyéhez, arra nézve, hogy azt a fáradságot vegyék maguknak, amelyet ez szerezni fog, mi azonnal elküldjük a pénzt, mihelyt hallunk valamit e tárgyban önöktől."[39]

E. K. Tanács 1869. december 23-i ülésén az AUT végleges kiadási ajánlatát elfogadta. Miután a fordítások kiadására felajánlott 500 dollárt az AUT 1870. januárban elküldötte, EKT március 30-i ülésén elfogadta a főiskola igazgatóságának alábbi kiadási tervezetét:

1. Adassanak ki először Channing minden művelt nyelvre lefordított munkái (10—12 íves füzetekben).

2. A kiadás történjék az EKT címe alatt, s amennyiben a kiadandó művekben oly elvek is fordulhatnának elő, melyeket az EKT mint testület magáévá nem tehet, erre nézve előszóban ki kell jelenteni: hogy itt a fordítás adatik úgy, amint az eredeti nyelven íratott, anélkül, hogy annak minden szavát az EKT magáévá tenné.

3. Az első füzet a Keresztény Magvető előfizetőinek küldessék meg ingyen, miután az amerikai hitrokonaink kifejezett óhajtásával is összhangban van, amennyiben a fordítás egy része ezáltal ingyen osztatik ki. A többi példányok pl. adassanak könyvkereskedésbe.

4. Méltányosnak látja az EKT a fordítók díjazását is s azért meghatározza, hogy a fordítóknak nyomott ívenként fizettessék 12 forint. A kéziratok megvizsgálójának, aki egyszersmind a javítást is vinné, minden nyomott ívért fizettessék 5 frt. Ezek a díjak az eladott példányok árából először fedezendők lesznek, az ezen felül fennmaradó összeg pedig ezen vállalat számára tőkésíttessék.

5. Ezen ügy vezetésére a Mlgs. és főtiszt. püspök úr elnöklete alatt megbízatnak Ferencz József és Simén Domokos aai.[40]

A kiadóbizottság olyan műveket választott ki fordításra, melyek Channing teológiáját kifejezték és sajátos viszonyainknak megfeleltek. Különös gondot fordítottak az I-ső kötet anyagának kiválasztására, figyelembe véve a hazai társadalmi és egyházi valóságot. „Arról meg voltunk győződve — írta az EKT-hoz intézett levelében, hogy az egyházi elem szívesen veszi Channing egyházi dolgozatait. De hogy az ő műveinek mentől nagyobb elterjedést eszközölhessünk, *célszerűbbnek lássuk oly művekkel kezdeni meg az ő munkáinak kiadását, amelyek egyetemes társadalmi, nevelési, filozófiai és emberségi szempontokból biztos befolyást közöljenek társadalmunk minden osztályára. E célból olyanokat szemeltünk ki az I. kötet számára, amelyek ez idő szerint olvasóközönségünknek legkedvesebb olvasmánya legyenek, s a világi elemben is kedvet keltsenek Channing munkái iránt, amely előtt ez eddig ismeretlen volt.*“[41] A bizottság ezt az elvi szempontot mindvégig érvényesítette és ennek megfelelően válogatta ki az egyes kötetek anyagát.

Channing válogatott műveiből Kriza János életében öt kötetet adtak ki.[42]

a) *A társadalmi tárgyú első kötet 1871-ben jelent meg* az alábbi tartalommal:

1. Előszó, Channing rövid életrajzával Kriza Jánostól; 2. Az önmívelésről (On self-culture), fordította Simén Domokos; 3. A jelen korszakról (On the present age), ford. Ferencz József; 4. A munkás osztályok emeléséről (On elevation of the laboring classes), ford. Benczédi Gergely; 5. Észrevételek a nemzeti irodalomról (Remarks on national literature), ford. Uzoni Gábor; 6. A nevelésről (Remarks on education), ford. Kovácsi Antal.

b) *A II. kötet kiadása 1872-ben történt,* vallásos tárgyú beszédekből áll:

1. Az egyház (The Church), ford. Ferencz József; 2. Krisztus hirdetése (Preaching Christ), ford. Simén Domokos; 3. A keresztény vallás észszerű vallás (Christianity a rational religion), ford. Simén Domokos; 4. Szellemi szabadság (Spiritual freedom), ford. Benczédi Gergely; 5. Keresztény isteni tisztelet (Christian worship), ford. Ferencz József; 6. A

halhatatlanság (Immortality), ford. Sándor Mózes tanár; 7. A vasárnapi iskola (The Sunday-School), ford. Sándor Mózes.

c) *A III. kötet „Élet és jellemrajzok" alcímmel szintén 1872-ben látott napvilágot,* tartalma:

1. Bonaparte Napóleon életére és jellemére vonatkozó észrevételek (Remarks on the character of Napoleon Bonaparte), ford. Marosi Gergely; 2. Fénelon jellemére és irataira vonatkozó észrevételek (Remarks on the character and writings of Fénelon), ford. Ferencz József; 3. Milton J. jellemére és irataira vonatkozó észrevételek (Remarks on the character and writings of John Milton), ford. Simén Domokos; 4. Aphorismák a politika és erkölcsiség, állam és egyén felett (Kivonva ily című értekezésből: The duty of the Free States), ford. Marosi Gergely.

d) *A IV. kötet 1973-ban jelent meg,* vallásos tárgyú írásokat tartalmaz:

1. Krisztus jelleme (Character of Christ), ford. Ferencz József; 2. Krisztus követésének lehetősége (The imitableness of Christ's character), ford. Ferencz József; 3. A keresztény vallás végcélja (The purpose of Christianity), ford. Kovácsi Antal; 4. A keresztény vallás előmozdításának eszközei (Means of promoting Christianity), ford. Kovács Antal. 5. A ker. vallás bizonyítékai (The evidences of Christianity), ford. Simén Domokos; 6. A kijelentett vallás bizonyítékai (The evidences of revealed religion), ford. Kovácsi Antal; 7. Az unitárius ker. vallás ellen tett ellenvetések megvizsgálása (Objections to Unitarian Christianity considered), ford. Simén Domokos; 8. A teológiai nevelésről (On theological education), ford. Simén Domokos; 9. A hitformákról (On creeds), ford. Simén Domokos.

e) *A társadalmi és vallásos tárgyú V. kötetet 1874-ben adták ki* a következő tartalommal:

1. Az egyletekről (On associations), ford. Ferencz József; 2. Az unitárius ker. vallás a kegyesség ápolására kiválóan alkalmas (Unitarian Christianity most favorable to piety), ford. Simén Domokos; 3. Az emberbarát (The philantropist), ford. Kovács János tanár; 4. A háborúról (On War), ford. Kovácsi Antal; 5. A mértékletességről (On temperance), ford. Benczédi Gergely; 6. Tuckerman hittudor élete és jelleme felett. Beszéd (On the life and character of the Rev. Tuckerman. A discourse), ford. Kriza János.

Az V. kötettel Channing válogatott munkáinak magyar nyelvű kiadását befejezettnek tekintették, amint az Ferencz József közléséből is kitűnik: „Miután a megelőző 5 kötetben korunk ez apostoli szellemű szónokának és írójának életében megjelent műveiből kiválogattuk s a magyar olvasóközönségnek bemutattuk azokat, amelyeket úgy a Channing nemes és emberies gondolkozásmódjának jellemzése, mint saját viszonyaink szempontjából kiválóan becseseknek s közérdekűeknek tartottunk; miután a megelőző kötetekből jóformán csak azon beszédei és értekezései maradtak ki Channingnek, amelyek a rabszolgaság kérdésével foglalkoznak, s így specialiter amerikai viszonyokat érintenek: e vállalatunkat bevégzettnek tekintettük."[43]

A kiadás folytatására Channing születésének 100-ik évfordulója alkalmából került sor.

f) *A VI., egyben Channing válogatott műveinek zárókötete 1881-ben jelent meg.* A *Tökéletes élet* alcímet viselő munka az 1873-ban kiadott

The perfect life c. beszédgyűjtemény teljes fordítása. A kötet Channing utolsó éveiben írt, tanulmányoknak is beillő 12 beszédet tartalmaz, s így azok legérettebb gondolatait és kiforrott teológiai rendszerét fejezik ki. Péterfi Dénes méltán nevezi Channing legszebb művének.

A VI. kötet tartalma: Előszó, Ferencz Józseftől; I. Az emberben levő vallási elv (The religious principle in human nature), ford. Ferencz József; II. Az Isten, kijelentve a világegyetemben és az emberiségben (God revealed in the universe and in humanity), ford. Benczédi Gergely; III. A közös atya (The universal Father), ford. Benczédi Gergely; IV. Az atya szeretete az ember iránt (The Father's love for persons), ford. Kovács János; V. Az élő Istenben való bizalom (Trust in the living God), ford. Kovács János; VI. Az élet Isten adománya (Life a divine gift), ford. Kovácsi Antal; VII. Az élet valódi célja (The true end of life), ford. Kovácsi Antal; VIII. A vallás tökéletesítő ereje (The perfecting power of religion), ford. Péterfi Dénes; IX. Jézus Krisztus a mi testvérünk, barátunk és szabadítónk (Jesus Christ the brother, friend and saviour), ford. Péterfi Dénes; X. A keresztény vallás lényege (The essence of the Christian religion), ford. Boros György; XI. A kereszténység célja a tökéletes élet (Perfect life the end of Christianity), ford. Boros György; XII. Az egyetemes egyház (The Church universal), ford. Ferencz József.

A Kriza János által megindított nagy vállalkozás a VI. kötet közreadásával befejezést nyert. Az 1089 oldalt kitevő válogatás — 43 dolgozat — áttekintést ad Channing egész életművéről. A válogatott művek hatékonyan szolgálták az olvasóközönség tudásvágyának felkeltését és lehető kielégítését.

6. Channing válogatott műveinek címlapján „az unitárius tanárok" szerepelnek mint fordítók és kiadók. A fordítás munkájában részvevők között tényleg hat egyházi ember található, éspedig: Kriza János püspök, Ferencz József kolozsvári lelkész-teológiai tanár és püspök, Uzoni F. Gábor és Péterfi Dénes kolozsvári lelkészek-teológiai tanárok, Simén Domokos és Boros György teol. tanárok; három kollégiumi tanár: Benczédi Gergely, Kovácsi Antal és Kovács János; két székelykeresztúri tanár: Marosi Gergely és Sándor Mózes. Ez utóbbi kivételével mind akadémiták, irodalmunk ismert munkásai.

A hat kötetben megjelent 43 fordítás szerzők szerint így oszlik meg: Ferencz József 9 fordítás, Simén Domokos 9, Kovácsi Antal 7, Benczédi Gergely 5, Kovács János 3, Marosi Gergely 2, Sándor Mózes 2, Péterfi Dénes 2, Boros György 2, Kriza János és Uzoni F. Gábor 1—1 fordítás.

A fordítói munka irányítója Kriza János volt. „Channingnek én voltam a szerkesztője — írja 1871-ben. — Igyekeztem a fordítmányokat az eredetivel egybehasonlítva, minél hívebben adni, ezért igen sokat is javítottam [...] kívántam egyöntetűvé tenni az egészet s a jelen irodalom színvonalára emelni, megőrizvén a jó magyarságot is."[44]

Channing munkáinak magyar tolmácsolói nem voltak műfordítók, mégis elismerésre méltó teljesítményt nyújtottak. A korabeli recenziók a fordításról elismeréssel nyilatkoztak. Komáromy Lajos református tanár 1872-ben a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (a továbbiakban PEIL) könyvszemléjében azt írja, hogy: „Ami a fordítást illeti, arról a legnagyobb dicsérettel szólhatok. Nem megrendelésre készített gyári munka ez, mint itt a fővárosban keletkező fordítások nagy része, hanem gon-

dosan készített, jó magyaros zamatú fordítás, mely gyakran feledteti az olvasóval, hogy fordítást olvas."[45] Váradi Károly A Hon c. napilapban közölt könyvismertetése szerint: „Mondjunk elismerést s köszönetet a fordítóknak, kik könnyű, hibátlan és folyékony fordításukkal az eredetinek minden előnyeit oly híven adták vissza. Mindenekfölött pedig elismerés és köszönet a vállalkozásukért, hogy a nagy Channinget irodalmunk és nemzetünk nyereségére — édes anyanyelvünkön is megszólaltatták és pedig oly tősgyökeres tiszta magyarsággal, milyennel eredeti íróink is ritkán szólanak a nemzethez."[46]

A fordítók valóban értékes szolgálatot tettek nemcsak a hazai protestáns, hanem tudományos irodalmunknak is, midőn a kor színvonalán álló, jó magyar fordításban, közkinccsé tették Channing válogatott műveit. Napjainkban a szöveghűség és nehézkes nyelvezet miatt éri bírálat a fordítókat. A szöveghez való ragaszkodás miatt viszont a nyelv nemegyszer kárt szenvedett. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a fordítók a 1870-es évek nyelvén tolmácsolták Channinget. A magyar nyelv évszázados fejlődése következtében viszont a régi fordítás már nem elégíti ki a mai ember nyelvi igényeit, nehéz olvasmánynak tartja, idegenkedik tőle. Channing munkái megérdemlik az új fordítást, erre azonban még kísérlet nem történt. Ha el is készül egy új fordítás, mely bizonyára jobb lesz, a Krizáék munkája akkor sem válik feleslegessé.

7. Channing válogatott műveinek kiadása korszakos fordulatot jelentett egyházi irodalmunk történetében. Szentábrahámi Mihály óta, a nehéz állami-társadalmi viszonyok és az egyház súlyos anyagi helyzete miatt, jobbára csak énekeskönyv, káté, imádságoskönyv és halotti beszédek kiadására szorítkoztunk. Az 1861-ben megindult Keresztény Magvető az első lépést jelentette az ébredés, az irodalom megújulása felé. A folyóirat nyomdokaiba lépő Channing-munkákhoz érthető, hogy az unitáriusok nagy reményeket fűztek. Kriza János az I-ső kötet előszavában ennek hangot is adott: „Üdvös vállalatot indítunk meg, mely magyar keblekben visszhangra fog találni." EKT-nak az AUT-hoz intézett levelében szintén kifejezést nyert a kiadáshoz fűzött várakozás: „Meg vagyunk győződve, hogy Channing munkáinak magyar nyelven leendő kiadása a legszebb gyümölcsöt termi meg hazánkban az unitárizmusnak, a tiszta keresztény igazságok terjesztésére."[47]

Krizáék vállalkozása minden tekintetben hasznosnak bizonyult, és hatékonyan szolgálta a teológia és egyházi irodalom megelevenítését, a szabadelvű kereszténység eszméinek terjedését. Channing munkáinak elterjedéséről és az általuk kiváltott visszhangról a korabeli közlésekből alkothatunk fogalmat. EKT 1874-ben az AUT-nak küldött értesítésében a Channing munkái által kiváltott eredményről azt írta, hogy mind általánosabb lesz és nagyobb tért foglal el a tiszta kereszténység s ezáltal az unitárizmus.[48]

Az egyházunk segélyezése érdekében tartott bostoni (Egyesült Államok) értekezleten 1874-ben S. Robert Morison az erdélyi unitáriusokat méltatva elmondotta, hogy: *„Sok székely birtokos polcán láttam már a Channing munkáit,* melyeket ők az Amerikai Unitárius Társulat segélyével magyar nyelvre fordítottak."[49]

A Brit és Külföldi Unitárius Társulat alapításának 50. évfordulóján, 1875-ben tartott gyűlésen, egyházunkat képviselő dr. Gyergyai Árpád üdvözlő beszédében kifejezte, hogy *Channing műveinek magyar ki-*

adása, mit az amerikaiak segítsége tett lehetővé, *nemcsak az unitáriusok között, de az országban mindenhol elismerésre találtak.* Politikai és tudományos lapjaink nagy méltánylással szólnak e művekről, fordításainkat olvassák minden vallásúak.[50]

Ferencz József az 1881. évi püspöki jelentésében Channing műveiről ezeket mondja: „Vajha minél több olvasójuk lenne ez igazán egészséges s gazdag lelki és erkölcsi táplálékot nyújtó műveknek! Részemről nem tehetem, hogy azokat e helyen is ne ajánljam nemcsak papságunk, hanem vallásközönségünk összes tagjainak figyelmébe."[51] Channing minden értékelése ellenére, Ferencz József hangot ad annak az elvi állásfoglalásnak is, hogy „művei nem köteleznek arra, hogy minden szavára megesküdjünk"[52].

Egyházi irodalmunk még adós Channing műveinek értékelésével és teológiánkra gyakorolt hatásának vizsgálatával. A Keresztény Magvető is csak rövid, jelentéktelen közlésekre szorítkozott az I—V. kötetek megjelenése alkalmából. Egyedül a VI. kötet az, amelyről a folyóirat részletes ismertetést közölt Péterfi Dénestől.[53] A folyóiratnak ez a hallgatása csak azzal magyarázható, hogy az egyes kötetek megjelenése és értékelése annyira közismert volt, hogy a Keresztény Magvető munkatársai, akik egyben Channing fordítói is, egyelőre nem látták szükségét, hogy részletes könyvismertetéssel és méltatással terheljék a lap amúgy is korlátozott terjedelmét.

Channing művei kedvező visszhangot váltottak ki nemcsak az unitáriusok, hanem a másvallásúak, elsősorban a protestánsok és szabadelvű keresztények körében. Felkeltette az érdeklődésüket az amerikai teológus hitelveinek egyetemes keresztény volta, mély humanizmusa és a kereszténység megújulását szorgalmazó tanítása. Channing minden éles teológia- és társadalomkritikai hangvétele ellenére, műveit értékelték, nyitott, tudományos szellemben foglalkoztak velük. A protestáns sajtó Channingről szóló cikkei közül kiemeljük Kovács Albert református teológiai tanárnak a szabadelvű PEIL-ben megjelent könyvismertetését 1871-ből, melyben az I. kötet szerzőjéről a következőket írja: „Ő [Channing] azon kiváló egyéniség, ki hazájában maga körül tudta csoportosítani a felekezetek félszegségeitől szabadulni vágyó, általános keresztényi magaslatra törekvő elemeket minden vallási társulat köréből. Hibáznának unitárius hitrokonaink, ha őt kizárólag magukénak neveznék, mert ő valódi keresztyén volt minden dogmatika formula nélkül, mindnyájunknak, az egész keresztyén emberiségnek sajátja. Egy magas eszménykép élt lelkében a keresztyénségről, mely épp oly kevéssé volt összeszorítható az unitárius felekezet határai közé, mint ifjúsága éveiben a Kálvin confessióiba. Hogy ideáljának legszabadabb kifejlést az unitárizmus engedett, hogy ezért ő az unitárizmusnak nagy lendületet és elterjedést adott Amerikában, az igaz, de mint életírója [Kriza János] is részrehajlatlanul megjegyzi: szabad lelke semminemű felekezeti korlátozást el nem ismert, ő az isten- és emberszeretők egyetemes egyházának volt tagja."[54]

Komáromy Lajos 1872-ben részletes recenziót közölt Channing I—II. kötetéről a PEIL-ban. Az íróról nagy elismeréssel nyilatkozik. A bostoni unitárius lelkész „működése és halála nem szorítkozik kis gyülekezetére s az annak körében leélt 40 évi időközre. Azon szentek közé tartozik Ő, kinek gondolatai bejárják az egész művelt világot, mindenütt élesztve,

termékenyítve; kinek elmeszüleményei messze túlélik szerzőjüket. [...] Channing, kit Amerikában az unitáriusok apostolának neveztek, általánosabb szempontból tekintve a humanizmus apostolának volna nevezhető. Munkáinak [...] minden sorát lelkesült emberszeretet lengi át. Krisztus magasztos elveinek [...] a munkák egy-egy legjobban elfogadott s a jelen kor humanus szellemében írt egy-egy legszebb tolmácsolásai. Lehetetlen ezeket anélkül olvasni, hogy írójuk iránt a legmélyebb rokonszenv, s tisztelet, a fejtegetett eszmék iránt nemes lelkesedés ne ébredjen a szívben. — Channingnek — mint tudós életrajzírója, Kriza mondja — uralkodó jellemvonása az emberszeretet volt, s értelmi munkásságának is ez volt fő iránya. Az ember, mert embert szerető minden tekintet nélkül fajra, nemzetiségre, külső állásra, sőt erkölcsiségre [...] Mi Channinget legfeltűnőbben jellemzi, az ama rendkívüli nagy becsülés, melyet írásai az emberi természet irányában kifejeznek. Az emberi szellem iránti legmélyebb tisztelet lengi át azokat s ami azzal a legszorosabb összefüggésben van: a szabadság s az emberi jogok iránti tisztelet."[55] Komáromy Lajos különösen ajánlja a lelkészeknek Channing munkáit, melyekben „kincsesbányát" találhatnak, de a világiaknak is érdemes olvasni a gondolkodásra ébresztő és az igazság megismerésére segítő műveket.

A konzervatív protestantizmus sajtóorgánumának tekinthető Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező kritikai hangvétellel ismerteti Channing műveinek II. kötetét 1872-ben. A szerzőről azt írja, hogy „egykor puritán kálvinista, majd később unitárius lelkész Amerikában s mint ilyen a legkitűnőbbek egyike, aki nemcsak szóval, hanem írással és tettel is nagy szolgálatokat tett vallásának s a humanizmus ügyének [...] Felekezeti tanait nem osztjuk s teológiai tudományosságát pl. a német protestáns theológia újabbkori színvonalától elmaradottnak tartjuk, de azért műveit, mint sok tekintetben tanulságosokat szívesen ajánljuk."[56] 1873-ban ugyanezen lap tudósítja olvasóit Channing *The perfect life* c. munkájának londoni kiadásáról. A könyvismertető megjegyzi: „Vajon nem fogja-e ezen beszédeket is a pesti egyesült unitárius-protestáns egylet nagy mohósággal kiadni magyarul és terjeszteni?"[57]

A PEIL 1881-ben ismerteti Channing VI. kötetét. Szerzőjéről azt írja, hogy „bár theológiai nézetében unitárius volt, szelleménél és gondolkozásánál fogva az összes keresztyénségé [...] Még midőn a napi kérdéseket is tárgyal, mint rabszolgaság eltörlése, tárgyalása nem egyéb, mint a keresztyénség elveinek alkalmazása." A fennálló teológiai különbség ellenére is hangsúlyozza, hogy „ha nem is egyeznénk mindig Channinggel kifejezett nézeteiben, lelkünk lelkével, az összes emberiséget átható nagy érzelmekben mindig találkozni fogunk s vele mindig felbuzdulunk a keresztyénség örökszépségű elvei mellett, s főleg ha tudjuk, hogy aki nekünk beszél, saját szellemi és erkölcsi életét prédikálja"[58].

A világi sajtóban is jelentek meg Channing műveit ismertető közlések. A HON c. politikai és közgazdasági lapban Váradi Károly ismerteti Channing I. kötetét 1871-ben. A könyvismertetés kiemeli a szerző humanizmusát, akinek az a meggyőződése, hogy az ember legnyomorultabb sorsában s legalantabb állapotában is ember, azaz szabadságra, egyéni fejlődésre s az örök igazságok kutatására hivatott lény. Channing vallása nem felekezeti, hanem egyetemes, ennek szellemében követeli a

szabad vizsgálódás és az egyéni fejlődés elvének elismerését a vallás világában. A közönség megért már ilyen művek olvasására — állapítja meg Váradi Károly —, vétek volna ha csak egyetlen magát művelni akaró ember is olvasatlanul hagyná a Channing műveit.[59]

Channing műveinek terjesztését felkarolta a Protestáns Egylet, mely célkitűzésénél fogva — a valláserkölcsi életnek Jézus szellemében és a művelődéssel összhangban való megújítása — találkozott Channing eszmevilágával. A Protestáns Egylet 1872. okt. 1—2. napjain tartott közgyűlésén elhatározta, hogy Channing válogatott műveit az egylet tagjainak „olvasás, terjesztés s a felállítani célzott parochiális könyvtárak részére megszerzés végett hathatósan ajánlja". Felhívta a központi választmányt is, hogy ezeknek a műveknek a terjesztésében működjék közre. Egyben elrendelte, hogy azok, akik a Keresztyén Család c. lapra 10 előfizetőt gyűjtenek Channing műveinek I-ső, kik 20 előfizetőt gyűjtenek, az I-ső és II-ik kötetet az egylet költségén megkapják.[60]

Komáromy Lajos abból kiindulva, hogy Channing ugyanazon eszméket hirdeti, mint a Protestáns Egylet, Channing munkáit a fiókegyletekben felolvasásra ajánlotta átdolgozott és kivonatolt formában. Ugyanakkor kifejezte azt is, hogy az egylet bizottmánya eddigi irodalmi működésénél jobban közelednék az egylet céljához azáltal, ha a Channinghez hasonló munkák lefordítására vállalkoznék. Vagy ha az unitárius tanárok vállalatukat megszüntetik, avagy csak lassan, hosszú idő folytán végezhetik be: a Protestáns Egylet nagyon jól tenné, ha egyezkedés útján vagy az egész vállalatot, vagy legalább annak egy részét átvenné az unitárius tanároktól, hogy minél előbb lehetne minél teljesebb magyar Channingünk.[61]

Channing időszerű mondanivalójának minél szélesebb körben való ismertetése céljából a szabadelvű egyházi és világi sajtó műveiből egész dolgozatokat, illetve azokból szemelvényeket jelentetett meg. Erre a szemelvényes utánnyomásra Edward E. Hale amerikai unitárius lelkész már 1874-ben felhívta a figyelmet egy bostoni értekezleten: „Dr. Channing értekezését a »Munkás néposztály emeléséről« [a pontos címe: A munkás osztályok emeléséről!], amint nekem mondták Pesten oly egyének, akik nem unitáriusok, több újságban kiadták, és felolvasták oly községekben, ahol nem laknak unitáriusok."[62] Meggyőződésünk, hogy ez a közlés megfelel a valóságnak. A megnevezett dolgozat újraközlési helyét és idejét azonban még nem ismerjük, annak felderítése további kutatásokat igényel.

Channing válogatott munkáiból származó újraközléseket találtunk — dr. Jakab Jenő segítségével, akinek közreműködéséért e helyen is köszönetünket fejezzük ki — az Egyházi Reform c. szabadelvű protestáns folyóiratban. A lap 1871- és 1872-ben, Channing válogatott műveinek I. és II. kötetéből négy szemelvényt közöl a szerző neve alatt, új címmel, de a kötet és lapszám megjelölése nélkül. Az újraközlések a következő címek alatt jelentek meg: *A jelen korszak vallási irányzatairól* (I. kötet, eredeti címe: A jelen korszakról); *Vallásos önmívelés* (i.k. címe: Az önmívelésről); *A vallás befolyása* (II. k., címe: Keresztény isteni tisztelet); A folyóirat *Szemelvények* c. rovatában, cím nélkül közli a negyedik szemelvényt (II. kötetben a Szellemi szabadság c. alatt található).

Az Egyházi Reform szerkesztői úgy válogatták össze a szemelvényeket, hogy azok átfogó, világos képet nyújtsanak Channingnek a keresztény vallásról, Istenről és emberről vallott felfogásáról. Ugyanakkor az olvasóban tudatosítsák mindazt, ami a vallásban egyetemes, összeköt és tökéletesít. Feltételezhetjük, hogy az említett folyóirat mellett Channing műveiből más lapok, időszaki sajtótermékek is közölhettek kisebb-nagyobb részeket. Ezeknek felderítése egyházi irodalmunk igénye és további tudományos feladata.

Kortársai Channinget a keresztény lelkiismeret prófétájának tartották, az egyháztörténelem pedig az amerikai unitárizmus atyjának nevezte. Életében a tiszta, ésszerű kereszténység és az ember ügyét szolgálta. Parker Tivadar, a kortárs-teológus tanúsítja, hogy századában nálánál senki sem tett többet az emberi természet nagyságának, Jézus követésének és Isten jóságának megismerése érdekében. A teológiába emberi szellemet lehelt. Nem félt a radikális teológiai és társadalmi változásoktól. Kevesen vállaltak nagyobb kockázatot az ember méltóságának és jogainak védelmében, mint a bostoni törékeny unitárius lelkész.

Válogatott műveinek magyar nyelvre fordítása és kiadása egyedülálló vállalkozásnak bizonyult irodalmunkban. S bár a fordítók szavaival szól magyarul, mégis műveinek hat kötete egyházi irodalmunk része lett, maradandó értékekkel gyarapítva azt.

A magyar nyelvű Channing-kötetek — ma már könyvtárainkban is ritkaságnak számítanak — a szakemberek olvasmányai, kutatásaik tárgyai lettek, s szerzőjük nevével együtt irodalmi köztudatunk peremére szorultak. A 20. század olvasói félretették egy időre műveit. Meggyőződésünk szerint nem véglegesen. Channing munkái irányfények maradnak továbbra is az élet fontos pillanataiban. Érdemes hát visszatérni újból és újból Channing életművéhez, tanulni, lelkesedni és ihletődni tőle, hogy hatékonyabban szolgálhassuk az embert.

Születésének 200. évfordulóján hálás kegyelettel emlékezünk William Ellery Channingre. Áldott legyen emlékezete.

JEGYZETEK

[1] Bölöni Farkas Sándor (1796—1842) útijegyzeteit és élményeit 1834-ben adta közre *Utazás Észak-Amerikában* címen. Az első kiadás gyorsan elkelt, s 1835-ben már sor került a második, változatlan szövegű kiadásra. A könyv politikai mondanivalója miatt a tiltott könyvek jegyzékére került. A harmadik kiadást dr. Kiss Elek jelentette meg 1935-ben; Reményik Zsigmond rendezte sajtó alá a negyedik kiadást 1943-ban; Benkő Samu gondozta az ötödik kiadást 1966-ban; lásd 153—155.

[2] Az észak-amerikai unitáriusok egyházi szervezete *American Unitarian Association — Amerikai Unitárius Társulat* néven 1825. május 25—26-án alakult meg Channing templomában, „a tiszta kereszténység érdekeinek előmozdítására és hitelveinek terjesztésére".

[3] Jakab Elek: *Magyar és angol—amerikai unitárius érintkezések a század első felében.* Keresztény Magvető (továbbiakban KerMagv) XXVI (1891). 27.

[4] Jakab E.: i.m. 27—29.; Steph. Fosztó Uzoni: *Histor. Eccl. Transylvano-Unitaria.* Lib. 3. Vol. 6., 391—392. II. (székelykeresztúri példány).

[5] Steph. Fosztó Uzoni: i.m. Lib. 2. Vol. 6., 385.

[6] Vö. Kriza János megjegyzésével: „Repesett szívünk a lengyel testvérek helyét betöltő ifjabb korú hitfelekkel szövődött viszony feletti nagy öröm miatt, de miért tagadnók... remegett is egy kissé a félelem miatt, nehogy a minden szabadabb irányt gyanakvólag kémlelő s fenyítő metternichi államrendszer inquisitiója külföldeli titkos szövetkezéssel vádolva minket, csendes jó érzületű polgárokat,

sújtó vasvesszejével moresre tanítson." Lásd: *Hitrokonsági viszonyaink a külfölddel.* KerMagv V. (1870). 147.

[7] *A history of unitarianism in Transilvania, England and America.* Boston 1969. 150.

[8] Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története* (1568—1900), I. k. 1935. 476.

[9] Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve. Továbbiakban EKT jkv. 1867-ről; 307—1867. pont (lapszámozatlan).

[10] Gál K.: i.m. 476—478, 482—483; Gál K.: *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora.* Háromnegyed század az unitárius egyház történetéből. Cluj 1936. 116—131.

[11] EKT jkv-e 1868-ról: 423—1868. p.

[12] Kriza szerint „Nem tiszta magyar, sőt olyan dsagatai-török—magyar nyelven volt e levél valamely Bostonba tévedt sógorunktól szerkesztve; de a rossz médiumon át is éreztük mi az iránt unk magyarok iránt nyilvánítani óhajtott elismerő tekintetet nyelvünk s nemzetünkhöz való nagy ragaszkodásunkért". Lásd: *Hitrokonsági viszonyaink a külfölddel.* KerMagv V. (1870). 148.

[13] Magyar Polgár c. lap. Kolozsvár 1873. 271—272.

[14] Gál K.: *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök és kora.* 121.

[15] Ismert Channing életrajzok: John White Chadwick: *William Ellery Channing, minister of religion.* Boston 1903; David P. Edgell: *William Ellery Channing apostle of the free mind.* Boston 1955; Arthur W. Brown: *Always young for liberty.* Syracuse 1956; Madeleine Hooke Rice: *Federal Street pastor.* New York 1961; Jack Mendelsohn: *Channing the reluctant radical.* Boston 1971.

[16] *„Channing E. W."* Sárospataki Füzetek. VII. évfolyam, 1863. 607—643.

[17] Channing Ellery Vilmos válogatott művei. I. kötet. Kolozsvár 1870. V. 1.

[18] Főtanács jegyzőkönyve (továbbiakban Főt. jkv.). 6—1781. pont; Simén Domokos: *Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára.* KerMagv XII (1877). 193—207; Gál K.: *A kolozsvári unitárius kollégium története* (1568—1900). II. k. 1935. 189.

[19] Főt. jkv. 10—1839. p.

[20] Főt. jkv. 8, 104—1867. p.

[21] Simén D.: i.m. 206.

[22] Erdő János: *Egy névtelen káté 1845-ből.* KerMagv 81 (1975). 43—68.

[23] W. H. Channing: *The life of William Ellery Channing, D. D.* Boston 1882. 121; J. Mendelsohn: *Channing the reluctant radical.* Second printing. 1979. 89—90; Dr. Ferencz József: *Channing és a magyar unitárizmus.* Unitárius Élet, XXXIV. évf. 2. sz. 1980. 4.

[24] Repres. Consist., Főconsistorium és Zsinati jegyzőkönyvek 1841—1843. 469—470.

[25] Uo. 534. Székely Miklós püspök 1843. okt. 10-én meghalt, a püspöki teendőket Székely Sándor végezte főjegyzői minőségében 1845. aug. 25-ig, amikoris püspöknek választották.

[26] Repres. Consist., Főconsistorium és Zsinati jegyzőkönyvek 1841—1843. 562. A jegyzőkönyvet Székely Sándor mint helyettes-elnök és Kriza János mint helyettes-jegyző írták alá.

[27] A kiadvány előszó nélküli, terjedelme 27 lap, mérete 112×70 mm. Az 1845-i kiadás ritka. Az Akadémia kolozsvár-napocai könyvtárában — Unitárius Alap — található teljes fűzött példányt használtam (jelzése: 86853); a címlapon található jegyzés szerint Nagyajtai Kovács István birtokolta.

[28] Lásd az EKT 209—1891. sz. köriratát és az 1892. évi Főtanács 66. sz. jkv-i határozatát, valamint *A vallástanítási tanterv és utasítás a tantervhez az unit. népiskolák számára.* Kolozsvár 1893. 14. A káté megjelenése óta 7 kiadást ért el, az utolsó 1939-ben jelent meg.

[29] Repres. Consist., Főconsistorium és Zsinati jegyzőkönyvek 1837—1840. 48—49.

[30] Uo. 519—521.

[31] KerMagv I (1861). 52—53.

[32] Uo. IV (1868). 37.

[33] *A history of unitarianism in Transylvania, England and America.* Boston 1969. 424.

[34] KerMagv XXXI (1896). 211—213.

[35] Channing Ellery Vilmos válogatott művei. I. kötet. VI. 1.

[36] EKT jkv. 73—1871. p.

[37] KerMagv IV (1868). 242—243.
[38] EKT jkv. 386—1868. p.
[39] Uo. 423—1869. p.
[40] Uo. 115—1870. p.
[41] Uo. 45—1871. p.
[42] Mind a hat kötet *Channing Ellery Vilmos válogatott művei. Angolból fordították és kiadják az unitárius tanárok* címen jelent meg. Kiadási helye Kolozsvár; az I. kötet a Római Katholikus Lyceum, a II—V. kötetek K. Papp Miklós, a VI. kötet K. Papp Miklós örököseinek nyomdájában készült. A kötetek terjedelme: I. k.: 184, II. k.: 187, III. k.: 192, IV. k.: 176, V. k.: 175 és VI. k.: 175 l.
[43] Channing Ellery Vilmos válogatott művei. VI. k. V. 1.
[44] Boros György: *Kriza János emlékezete.* KerMagv XLVI (1911). 336.
[45] 1872. ápr. 20. 16. sz. 490—496. Komáromy Lajos református főgimnáziumi tanár volt, a pesti Református Teológián az újszövetségi görög nyelvet tanította.
[46] A Hon, politikai és közgazdasági napilap: IX. évfolyam, 1871. Pest. Febr. 15., 37. szám.
[47] EKT jkv. 45—1871. p.
[48] Uo. 4—1874. p.
[49] Simén D.: *Az első értekezlet ügyünkben Amerikában.* KerMagv IX (1874). 144.
[50] Jakab Elek: *Londonban mulatásom emlékei.* KerMagv X (1875). 316.
[51] K.[ovácsi] A.[ntal]: *Az Unitárius vallásközönség Egyh. Főtanácsának aug. 28—30. napjain tartott gyűléséről.* KerMagv XVI (1881). 310.
[52] *A reformegylet kérdésében.* KerMagv VI (1871). 67.
[53] *Channing „Tökéletes élete".* KerMagv XVI (1881). 35—40.
[54] PEIL 1871. febr. 12. 7. száma, 194—195. Kovács Albert (1838—1904) a pesti Ref. Teol. Akadémia tanára, megteremtője volt a Protestáns Egyletnek, melynek titkári tisztét odaadással töltötte be a szervezet egész működése alatt.
[55] PEIL XV. évf. 1872. ápr. 20. 16. száma, 490—496.
[56] MPEIF III. évf. 1872. 140.
[57] Uo. IV. évf. 1873. 62.
[58] PEIL 1881. 736—739.
[59] A Hon IX. évf. 1871. febr. 15. 37. száma.
[60] Az egylet 1871. okt. 3—4-én alakult meg, vezető szelleme Kovács Albert titkár volt. Az egylet inkább irodalmi téren fejtett ki jelentékeny munkásságot. Közlönye az Egyházi Reform havi folyóirat volt. Miután pártolás miatt már 1883 óta szünetelt a munkássága, az egylet 1890-ben feloszlott.
[61] PEIL XV. évf. 1872. ápr. 20. 16. sz. 496.
[62] S.[imén] D.[omokos]: *Az első értekezlet ügyünkben Amerikában.* KerMagv IX (1874). 148.

DR. SZABÓ ÁRPÁD

„A TÖKÉLETES ÉLET"

Szemelvények William Ellery Channing munkáiból

Isten

1. Barátaim fenntartják Isten tiszta szellemi voltának tanát. Ez a legnagyobb támasza és egyben eszköze az élő vallásosságnak. Olyan közel hozza Istent, mint egyetlen más tanítás sem. A kereszténység egyik ve-

A válogatás és fordítás alapszövegét „The works of William E. Channing, D. D." one volume, Boston 1886 — kiadásból vettük, Charles H. Lyttle „The liberal Gospel as set forth in the writings of William Ellery Channing", Boston 1925 c. munkája segítségével. A 4, 8 és 20. szám alatti szemelvények Channing „Válogatott művei". Kolozsvár, 1881. VI. kötete megfelelő részeinek átdolgozása mai nyelvre.

zérelve, hogy állandóan növekedő érzését adja Isten közvetlen jelenlétének — a róla való tudatos meggyőződés — lelkünkben. Most már, amennyiben testi, ill. korlátozott tulajdonságokat alakítunk ki róla, őt magunk felé mozdítjuk el. Így egy külső, távoli lénnyé lesz, ahelyett, hogy úgy szemlélnénk és éreznénk őt, mint aki a lelkünkben lakik. Isten tiszta szellemi voltáról szóló tannak kimondhatatlan jótéteménye, hogy úgy tekinthetünk rá, mint aki szellemi természetünk lakója és betöltője s ezen keresztül lelkünk közösségben van vele.

(Unitarian Christianity favorable to Piety, p. 389. — Az unitárius kereszténység a vallásosság ápolója.)

2. Minél inkább növekedünk keresztényi voltunk kiválóságában, annál egyszerűbb lesz jellemünk, az Isten és ember iránti szeretet egyre jobban szétárad bennünk, tekintetünkön és szavainkon, érzéseinken és cselekedeteinken. Érezni fogjuk ezt otthon és idegenben, amikor senki sem lát és amikor sokan vesznek körül. Ez elvezet minket a kötelesség észrevétlen teljesítésének a titkához, a jóság és hűség életünkké vált cselekvéséhez. Nemcsak higgadtabbak leszünk, amikor ingerelnek, derűsebbek a szerencsétlenség között és szerényebbek a jólét idején, hanem a vallás mindennek új színt kölcsönöz, amely szerény, önzetlen szeretet gyakorlásában mutatkozik meg.

Nem fogunk növekedni a vallásban, ha a vallásosságot pótléknak tekintjük a jóság helyett, vagy a jóságot akarjuk helyettesíteni a vallásossággal, ha megelégszünk alkalomszerű cselekedetekkel, amelyek ugyan lelkünkre emlékeztetnek minket, de nem igyekszünk megtanulni, hogyan követhetnénk Isten akaratát; ha megszokjuk a mulasztás gondolatát vagy az engedetlenség könnyelműsködik el rajtunk s nem okoz fájdalmat mindennek felismerése.

De ha lelkiismeretünk bizonyítja, hogy Isten jósága és fensége arra ösztönöz minket, hogy keressük az egyetemes engedelmességet; ha szívünkben érezni fogjuk, hogy a kötelességek minden fajára figyelünk és teljesítjük azokat; ha remélhetjük, hogy szívünk és életünk egyetlen bűnét sem fogjuk megszokásból eltűrni és tudatosan megbocsátani — akkor várhatjuk, hogy növekedni fogunk kiválóságainkban. Akkor a különböző kötelességek, amelyeket megteszünk, igazolni fogják egymást. Mértékletességünk élénkíteni fogja szeretetünket, ez pedig vallásosságunkat; a vallásosság pedig szilárdságot ad mindkettőnek. Egy olyan életben, amelyben a kötelességek találkoznak, összhang van, s ez mindennek kedvez. Ugyanaz a szellem terjed általuk.

Amikor kötelességünk és boldogságunk teljes mértékben megegyezik, akkor tökéletes lényekké leszünk, és olyan mértékben, ahogyan közeledünk ehhez az állapothoz, fogunk közeledni a tökéletességhez.

(Life, p. 150. — Élet)

3. Az imádság erősíti Istennel való közösségünk tudatát, kiemel szűklátókörűségünkből és a végtelennel alakít közösséget, megtanít úgy nézni saját céljainkat és érdekeinket, mint amelyek részei a Gondviselés hatalmas tervének, felnyitja bennünk a világmindenséghez és valamennyi lélekhez való tartozásunk új látásmódját. Általa ahhoz megyünk, aki ellenőrzi teremtményei jólétét és akiben összpontosul a mindenség jósága. De közeledhetünk-e hozzá önző kívánságok érzéseivel? A szellemi Atyánkhoz emelkedünk, aki tökéletesedésünket akarja, akinek a

becsületességre irányuló törvényei változhatatlanok, akinek akarata a legfőbb, aki gyűlöli a gonoszt. Nem kellene-e vágyainkat megtisztítanunk az ő jelenlétében? Isten mindig a más lényekhez való kapcsolatunkban szemlél minket, minden adománya, amellyel megajándékoz vagy amelyet tőlünk visszatart, azokra is éppen úgy kihat, mint reánk. Lehet-e akkor mást kérnünk, mint amit a mi Atyánk jónak lát mindanynyiunkra nézve? Az imádság igazi lelkülete alávetni magunkat a jóságnak és a Végtelen Szeretet céljainak.

(Life, p. 648. — Élet)

4. Milyen viszonyban kell élnünk Teremtőnkkel: idegenek, vagy gyermekek vagyunk-e? Hogyan imádjuk őt: mint hozzánk közel állót, vagy mint tőlünk távol levőt? És Ő miként viszonyul hozzánk: mint távoli uralkodó, akinek nincs közvetlen és különleges gondja az egyesekre, vagy mint Atya, aki nemcsak az egész családra visel gondot, hanem annak minden egyes tagjára is kiterjed őrködése?

Ezekre a lényeges kérdésekre a vallás kielégítő feleletet ad. Nekünk, keresztény embereknek meggyőződésünk, hogy Isten a világegyetem igazgatása közben sem feledkezik meg az egyesekről, s ő nemcsak az értelmes lényeknek, hanem minden teremtménynek az atyja. Egyszerre átfogja a világ élőlényeinek ügyét és érdekeit, s az egyetemes uralkodó széles látókörét egyesíti az atya mindenre kiterjedő gyöngéd gondoskodásával. Ő a mindenség Istene és mégis az én Istenem. Áthatja az eget és a földet, gondoskodik valamennyi teremtménye fenntartásáról és fejlődéséről. Ugyanakkor én is érzem jelenlétét; úgy ismeri jellememet, cselekedeteimet, megpróbáltatásaimat, örömömet és reményeimet, mintha én volnék szeretetének egyedüli tárgya.

Ezért arra kell törekednünk, hogy róla való felfogásunkban egyesítsük az egyéni és egyetemes gondviselés fogalmát.

Egyrészt nem szabad az ő szerető gondoskodását szűk körre korlátoznunk, mintha csak egyedül ránk figyelne és csak velünk tenne jót. Ezzel végtelenségétől fosztanánk meg őt s beárnyékolnánk határtalan jótéteményeit. Soha ne kíséreljük meg monopolizálni Istent s azt képzelni, hogy csak szükségeink kielégítése létének egyedüli célja. Másrészt vigyázzunk, hogy miközben egyetemességéről beszélünk, ne tévesszük szem elől azt az igazságot, hogy bár a mindenség valamennyi lénye gondoskodásának tárgya s szelleme átöleli a világegyetemet, mégis úgy figyel ránk, mintha a világ megszűnne létezni s csak egyedül mi maradnánk életben, élvezni az ő atyai szeretetét.

Isten hozzánk való viszonya nem kizárólagos, hanem mindent magába foglaló. A végtelen szellemet ne a mi fogalmaink szerint ítéljük meg. Ne képzeljük tehát, hogy mellőzi és elfeledi cselekedeteinket csak azért, mert megszámlálhatatlanok teremtményei, akiket mind szeretnie és kormányoznia kell. Ne aggódjunk azon, hogy megfeledkezik szükségeinkről, mert olyan sokan fordulnak a közös Atyához és végtelen nagy a családja, amelyről gondoskodnia kell. Ne gondoljuk, hogy egyéniségünk és jellemünk eljelentéktelenedik, mivel sokan vannak magasabbrendű tulajdonságokkal és erényekkel bírók, akik inkább magukra vonják figyelmét. Ha csak mi lennénk egyedüli teremtményei ezen a világon, akkor sem gondoskodhatna rólunk állandóbban és gyengédebb szeretettel, akkor sem tudna szigorúbb lenni kötelességeink elhanyagolása miatt, vagy nagyobb örömet érezni az igazsághoz való hűségünkért.

A fentiekből láthatjuk, hogy Isten, amikor minden egyes gyermekére gondot visel, akkor az összesről is gondoskodik; ezért Isten egyéni és egyetemes gondviselése között teljes összhang van. Ebből az következik, hogy Isten összes teremtményei iránti figyelme az az eszköz, amellyel saját javamat előmozdítja. Mivel beletartozom a mindenség Atyjának nagy családjába, világos, hogy az én boldogságomat is szolgálja, ha ez a család az ő őrködése alatt áll és jólétnek örvend. Tegyük fel, hogy Isten mindenkit elhagyna, csakhogy engem boldogítson, vajon nyernék-e valamit a kizárólagos gondoskodás által? Az én boldogságom a körülöttem élőkével közös és abból származik, így tehát én is élvezem Istennek mások iránt mutatott szeretetét.

Ez nem elmélet, hanem a gyakorlati élet igazsága. Az emberiség előhaladásából mindennap újabb áldásokban részesülünk. A tudományos kutatás, a felfedezések és a művészetek által újabb igazságok birtokába jutunk, állandóan művelődünk. Élvezzük a kényelmet és örömet, amelyeket távoli országok tudományos és technikai fejlődése hozott létre. És ha önzetlen, tiszta, becsületes jellemmel vagy magasabbrendű értelmi műveltséggel bírunk, vajon e tulajdonságokhoz nem a letűnt korok kiváló jellemeinek példái, tettei, művei és élete által jutottunk? Mellőz-e tehát Isten minket, midőn másokról gondoskodik? Mi által éreztethetné hathatósabban áldását velünk, minthogy előbbre viszi a tökéletesedés útján a világegyetemet, amelyhez mi is tartozunk és amelynek élő tagjai vagyunk. Eszerint tehát Isten a mi boldogságunkról és tökéletesedésünkről gondoskodik, amikor a világot bölcsessége által kormányozza.

(Az Atya emberek iránti szeretete, Channing válogatott művei, VI. kötet, 48—52. l.)

Jézus

5. Nincs jelentősebb, amivel Jézushoz irányíthatnálak, mint az ő megpróbált, győzedelmes és tökéletes jósága. Mások szerethetik Jézust titokzatos, természetfeletti tulajdonságokért, én lelke és élete egyenességéért szeretem őt. Azért a jóságért, amellyel járta az országot, tanította a tudatlanokat, gyógyította a betegeket, s látóvá tette a vakokat. Szeretem őt azért a mindent átfogó szeretetért, amellyel magához ölelte a megvetett publikánust, a gyűlölt szamariait, a tudatlanságban élő pogányt, s azt kereste, hogyan valósíthatná meg Isten és a boldogság világát. Szeretem őt azért a nemes, szelíd, türelmes lélekért, amelyet nem tudott hatalmába keríteni sem a sérelem, sem az erőszak, s amely olyan őszintén kívánta a megtérést és boldogságot ellenségeinek, mint barátainak.

Szeretem őt a nagylelkűség, állhatatosság és félelem nélküli becsületesség szelleméért, amellyel veszély és ellenségeskedés között odaszentelte magát az Isten által számára kijelölt munkának. Szeretem őt a bölcs és felvilágosult lelkesedésért, amellyel támogatta az igazságot, az emberiség lelki-szellemi érdekeit, amelynek élt s amelyért kész volt meghalni is. Szeretem őt erkölcsi nagyságáért, s úgy hiszem, nincs ennél több, amiért szeretni lehetne. Nem ismerek ennél dicsőségesebbet sem a Teremtőnél, sem teremtményeinél; ez a legnagyobb ajándék, amellyel Isten megáld, s amelyet az ő Fiánál is láthatunk.

(Love to Christ p. 321. — Jézus szeretete)

6. Jézus életének az volt a célja, hogy az embereket igaz barátokká tegye, hogy megtanítsa őket ragaszkodni egymáshoz és hogy egyazon érzés- és érdekközösségbe vezesse. Azért jött, hogy művelje a lelket, belső hatásokat hozzon létre, elplántálja az igaz szeretet elvét, s helyezze az embereket a szeretet legmagasabbrendű kapcsolataiba. Azért jött, hogy az emberek kezéből kiragadja a háború eszközeit, s karjaikat szélesre tárja egymás ölelésére. Azért jött, hogy eloszlassa a bizalmatlanságot, gyanakvást és féltékenységet, hogy az embert méltóvá tegye felebarátja bizalmára, s abba a fennkölt állapotba helyezze, amelyben félelem nélkül kitárhatja lelkét.

Azért jött, hogy az elkülönítő érdekeket eltávolítsa életünkből, s olyan célt adjon, amelyet mindenki elfogad és megtalálja benne saját célját is, s amely által a kölcsönös szeretet munkálójává lehet. Azért jött, hogy enyhítse az érzéketlenséget, hogy a szívek egy ütemre verjenek, hogy felébressze bennünk az egymás egyéni jóléte iránti leggyengédebb érdeklődést és a közösség javáért végzett önzetlen munkát. Azért jött, hogy kitépje az irigység gyökereit, s mindenkit érdekeltté tegyen mások sikerében, hogy az embert örvendezővé tegye a jóság ígéreteire, hogy buzdítson egymás tisztaságának és tökéletességének előmozdítására, s hogy megtanítson testvérünk fejlődését magunkénak érezni. Azért jött, hogy olyan egységet alakítson ki az emberek között, amelyben szabadon tárhatják ki szívük mélyéből a legnemesebb nézeteket és érzéseket, s ezáltal a szeretet és bölcsesség kölcsönös forrásaivá lehetnek.

(Life, p. 173. — Élet)

7. Meggyőződésem, hogy sok emberben Jézus szeretetét az ő szenvedései ébresztik fel. Azt értem ez alatt, hogy ha megvizsgálnók sokak Jézus iránti szeretetét, abban a legfőbb összetevő a kereszt által kiváltott részvét és gyengédség volna. Vannak keresztény felekezetek, amelyeknél a vallásos tanítók általános gyakorlata megrajzolni a vérző, haldokló Megváltó alakját, részleteiben bemutatni haláltusáját, amíg csak hallgatóikban fel nem ébred a természetes rokonszenv. Én nem hibáztatom az effajta érzékenységet. Milyen jó, hogy az embert meg tudja indítani mások fájdalma. Azoknak szomorú, akik nem tudnak könnyet ejteni a halálos szenvedés láttán. De ennek az érzésnek nincs erkölcsi értéke s mi megszégyenítjük Jézust, ha csak ezzel tudunk adózni neki. Hangsúlyozom, nincs az ilyen érzésben erkölcsi jóság, mert a legtermészetesebb dolog a világon, hogy a keresztrefeszítés ténye hatása alá kerít bennünket. Ki az közülünk, kérdem, legyen vallásos vagy nem, aki látott képet Jézus kínszenvedéséről s a látvány nem rendítette meg?

De nem Jézus szenvedéseinek nagysága indít meg minket, mozgatja meg lelkünk, hanem az a lelki nagyság, amellyel hordozta szenvedéseit. Ott, a halálban tett bizonyságot arról, hogy egészen odaszentelte magát Isten és az emberiség ügyének. Ott áradt szeretete barátai, ellenségei és az emberi faj felé. Az erkölcsi nagyság, a győzelmes szeretet, a lelki erő ad Jézus keresztjének értéket s kelti fel érdeklődésünket. Ennek birtokában átnézünk az őt körülvevő sötétségen, sebein és fájdalmán, s meglátjuk az ő töretlen, önfeláldozó, bizalmat árasztó lelkét. Ezért, amikor a kereszthez közeledünk, nem azért tesszük, hogy átengedjük magunkat a természetes elérzékenyülésnek, hanem hogy rendületlen lélekre tegyünk szert, hogy megerősítsük magunkat a kötelességteljesítés és az emberi boldogság ügyéért végzendő munka nehézségeire s azokra a fáj-

dalmakra, amelyek ott ránk várnak. Éljünk úgy, ahogyan Jézus élt, haljunk meg, ahogyan ő halt, adjuk oda magunkat áldozatul Istennek, a lelkiismeretnek s mindama jónak, amelynek előhaladását munkálhatjuk. — Ezt a leckét találjuk felírva Jézus keresztjére.

(Love to Christ, p. 324. — Jézus szeretete)

8. Jézus milyen értelemben szabadítója az emberiségnek? A felelet, amilyen fenséges, éppen olyan egyszerű. Ő azért jött, hogy felszabadítsa az emberi lelket. Azért jött, hogy szabadságot adjon az emberi természetnek érzelmei, tehetségei és ereje minden fokán. Ezért Ő a mi szabadítónk.

(1) Jézus azért jött, hogy felszabadítsa az értelmet, az embernek gondolatszabadságot adjon, széttörje az ész bilincseit, s az embereket az igazság szeretetére és vizsgálatára buzdítsa. Azért jött, hogy képessé tegye őket felülemelkedni szenvedélyeiken, előítéleteiken, önző érdekeiken, a szokáson, hagyományon és külső tekintélyen. A kereszténység az értelem szabadság-levele, amely felhatalmazza az embert, sőt kötelességévé is teszi, hogy tehetségét szabadon használja az igazság, különösen pedig a vallási igazság keresésében.

„Mindeneket megpróbáljatok, és ami jó, azt megtartsátok", ez az ő vallásának örök elve. Amikor az emberi észt „Isten mélységeinek" vizsgálatára hívta el, ezáltal kinyilvánította minden értelmes lény jogát. Az emberi szellem igazságra teremtetett, s nemcsak néhány igazságra, hanem minden igazság korlátlan elsajátítására. Az emberi ész természete mindent átható, éppen mint a levegő, amelyet belélegzünk, és ragyogó, mint a világosság, amely mindenhol szétterjed a világon.

(2) Jézus azért jött, hogy az elnyomott lelkiismeretnek is felszabadítója legyen, hogy megtörje a szenvedélyek hatalmát, az erkölcsi erőt felszabadítsa, és természetünk urává tegye. Azért jött, hogy új életet és rendet adjon a kötelesség törvényének, s felmutassa az erkölcsi jóság és nagyság magasrendű eszményeit.

(3) Jézus azért jött, hogy szabaddá tegye a szeretet fogva tartott erejét is. Az ember szeretetre született, szeretetből él, s életének mértéke szeretete nagysága és szabadsága. A családi életben gyakran látjuk munkálni az önzetlen szeretet csodálatosan kifejlett erejét. Az emberi szív rendeltetése azonban túlmutat az otthonon, bármilyen bensőséges legyen is az. De természetünkben vannak olyan elemek is, amelyek az egyént önmagába szeretnék zárni s önzésének rabszolgájává tenni. Jézus tanításának egyik jellemvonása éppen az, hogy szeretetünket felszabadítja, lerombolja az önzés börtönfalait, szabadon bevezet minket Isten jóságának egyetemes otthonába, és az ő gyermekeiben jelöli meg legnemesebb érzelmeink tárgyát.

(4) Jézus azért jött, hogy felszabadítsa a bennünk lakozó remény legyőzhetetlen érzését. A remény a kikémlelhetetlen jövő új tereit nyitja meg számunkra, ahol szebb kilátások és soha el nem múló örömök hívogatnak. De ha csak erre a világra korlátozódik a remény, úgy megkötve érzi magát, magasba lendülő szárnyai a sírnál letörnek, s az áthatolhatatlan háttér, amely szárnyát szegi, egy rettentő sötét birodalom. Jézus azért jött, hogy e sötétséget elűzze, s világosságot, tiszta ragyogást derítsen a lélek számára. Ez az ő szabadítása: megmenteni az embert a halál félelmétől s biztosítani afelől, hogy a földön nyert tökéletessége csak kezdete az örökkévalóságban reá váró haladásnak.

Jézus azért jött, azért élt és halt meg, hogy nekünk adja a mindenséget és a mindenség Istenét a mennyei Atya szellemében, bölcsességében, szeretetében, tökéletes örömében és békéjében. Ezért fogadjátok be, tiszteljétek, kövessétek és szeressétek őt. Vigyétek át az életbe tanítását. Bízzatok ígéreteiben.

(Jézus testvérünk, barátunk és szabadítónk, Channing vál. művei, VI. 133—137. l.)

Ember

9. Azt, hogy az embernek Istennel rokon természete van s lényeges és átnemesítő kapcsolatot építhet ki vele, egy meglepő bizonyítékra alapozhatjuk. Ez a bizonyíték akkor lesz nyilvánvaló, ha figyelembe veszszük, hogy miként alakítjuk ki Istenről való fogalmainkat. Honnan jön az a felfogás, amelybe belefoglaljuk mindazt, amit e névről tudunk? Honnan származnak ismereteink a Legfőbb Lény tulajdonságait és tökéletességét illetően?

Azt válaszolom, hogy az emberi lélekből, tehát saját magunkból. Az isteni tulajdonságokat először saját magunkban alakítottuk ki, s majd átruháztuk Teremtőnkre. Isten eszméje — fenséges és rettenetes ugyanakkor — a mi szellemi természetünk eszméje, megtisztítva és kitágítva a végtelenig. Bennünk vannak az isteni elemei. Isten azonban nem az ember jelképi hasonmása. Ez a szülő hasonlósága a gyermekhez, a hasonmásé a rokon természethez.

Istent mi szellemnek nevezzük, mert így nyilatkoztatta ki magát. De amit a szellemről tudunk, azt a saját lelkünkben levő elv kitárulásán keresztül tudjuk. Az a határtalan szellemi erő, amit mi Istennek hívunk, csak az öntudaton és önismereten keresztül fogható fel. Isten egyik legmagasztosabb tulajdonságaként a gondolkozást vagy az intelligenciát látjuk. És mit értünk ez alatt? Ezekkel a kifejezésekkel saját lelkünk működését vagy tulajdonságát fejezzük ki. Isten egy másik név az emberi intelligencia minden tévedésen és gyarlóságon való felülemelésének és valamennyi igazságra való kiterjesztésének a kifejezésére.

Ugyanez áll Isten jóságára is. Hogyan érthetnők meg másként, mint a lelkünkbe plántált szeretet elvén keresztül. Mert ki más foghatná fel az isteni szeretet erejét, tisztaságát, teljességét és nagyságát, mint az, akiben az önzést elhomályosította a szeretete.

Ugyanez igaz Isten erkölcsi tökéletességével kapcsolatban is. Ezt is csupán saját erkölcsi természetünkön keresztül tudjuk felfogni. A bennünk levő lelkiismeret helyeselő és vádoló szavával magyarázza meg Isten szeretetét az erények iránt és gyűlöletét a bűnnel szemben, s lelkiismeret nélkül ezek a nagyszerű eszmék örökre rejtve maradnának az emberi szellem számára. A lelkünkben levő törvényadó vezet el az isteni tekintélyhez és kötelez minket engedelmességre. A lélek igazságérzete és erkölcsi különbségtevési érzékelése már önmagát korlátlan uralommal ruházza fel, és csak ezen keresztül érthetjük meg és ismerhetjük fel a Világegyetem Urát.

(Likeness to God, p. 293. — Istenhez való hasonlóság)

10. A vallás életet, erőt és emelkedettséget ad a léleknek, amikor a Végtelen Szellemhez kapcsolja és azt tanítja, hogy úgy tekintse magát, mint a Végtelen Atya leszármazottját és gondoskodásának tárgyát; aki

igazságra és erkölcsre formálta őt, aki önmagának teremtette, aki próbáknak vetette alá, hogy küzdelemben és állhatatosságban erősödjék. A vallás táplálja a türelmet, az elszánt reményeket és erőfeszítéseket a lélek számára.

Istennel a lét támaszt nyert, életünk célt, javítási szándékaink állandóságot, munkánk biztonságot és maradandó eredményeket, gyengeségünk erőre talál, amelyre támaszkodhatik, a legnemesebb erőfeszítéseink és vágyaink biztosítékot, hogy egy jobb és igazabb szinten valósulnak meg...

Gyakran beszélnek az emberi természet nagyságáról, de naggyá származása és Istentől való eredete teszi. Nagy azért, mert a jósághoz és erőhöz van kapcsolva, amelyek örökre gazdaggá tették, és csak ennek a kapcsolatnak a tudata adhatja meg a felemelkedés reményét, amely által a lélek az igazi erő és szabadság felé szárnyalhat.

(Spiritual Freedom, p. 177. — A lélek szabadsága)

11. Minden ember életében van egy ünnepélyes pillanat, amikor a lélek kezdi felismerni viszonyát és kapcsolatait a mindig jelenvaló láthatatlan világgal, amikor kezdi felmérni a különbséget az élet anyagi és szellemi célja között. Ilyenkor úgy tűnik, mintha Isten megjelenne a bizonytalanság felhőiből, amelybe kedvelt szenvedélyeink burkolták. Kinek ne lettek volna ilyen nagyszerű pillanatai, amikor Isten megtapasztalásakor új és erős vágyak és törekvések indultak el benne — amikor a lélek, mint a jéggel borított folyó a nap melegére szétszakítja bilincseit és szabadon áramlik, örömet és boldogságot terjesztve az emberi élet terméketlen mezői felé.

Az ébredés ilyen pillanataiban az első benyomás, amely úrrá lesz rajtunk, saját értéktelenségünk. A lélek minden foltja és hibája, bár szavakban azelőtt elismertük, most egyszerre új és félelmetes hangsúlyt kap; erős vágy kerít hatalmába megtisztítani magunkat a bűntől; az erkölcsi erőfeszítés és eredmény minden foka pedig új kitekintést nyit meg az Isten és ember iránti kötelességeink világába és egyben Isten utáni vágyódásunk új kiindulópontjává lesz.

(From a Sermon on the text, „Ho! every one that thirsteth, come unto me." — E. P. Peabody's Reminiscences, p. 149. — Mindenki, aki szomjúhozik, jöjjön hozzám c. prédikációból)

12. A vallásos jellem szerzemény, amely magábafoglal egy változást. Változást, amely munkát és imádságot, isteni segítséget és erőt igényel; változást, amely olyan nagy és jelentős, hogy újjászületésnek szokták nevezni.

A keresztény hivő új ember. Egykor a lelkiismeret parancsát hallgatta, most engedelmeskedik. Egykor a szenvedélyek uralták, most meghajlik Isten tekintélye előtt, és készen áll akarata meghallgatására. Egykor az emberi vélemény volt iránytűje s az emberi kegy a jutalom, amelyet kedvelt, most úgy érzi, hogy más tekintet kíséri, hogy szíve és élete leplezetlenül áll Isten előtt, és igazolni magát ez előtt az igazságos és tévedhetetlen tanú és bíró előtt, ez legfőbb törekvése. Egykor kész volt zúgolódni és elcsüggedni, ha tervei és munkája zsákutcába jutottak, most a gondviselést látja az élet bizonytalanságaiban, az atya fegyelmezését a szenvedésekben, és hordozza terheit, teljesíti kötelességét boldog megnyugvással Ő iránta, aki adja azokat. Egykor megfelelőkép-

pen elégedett volt önmagával, s vonakodott beismerni fogyatékosságait, most alázatosan tudatában van gyarlóságának, kész felfedni tévedéseit. Egykor főleg önmagának élt, most megtanulta szeretni felebarátait őszinte és hatékony szeretettel, érezni a körülötte levők szenvedéseit s vállalni munkát és áldozatot, amely megnyugvást adhat a törékeny testnek, békét és egészséget a láthatatlan léleknek.

(Life, p. 145. — Élet)

13. Úgy hiszem, hogy érezni élőn Isten jelenlétét, ez érzés megszerzésének egyik főeszköze ellenállni — azonnal és határozottan — mindannak, amit rossznak minősítünk szívünkben és életünkben, s egyszerre teljes komolysággal engedelmeskedni az isteni akaratnak, amint az a lelkiismeretben megnyilatkozik. Azt mondod, hogy él benned a vágy Teremtőd új és közelebbi megismerésére. Vezessen hát a végtelen Lény felemelő tudatának szomjúsága mindannak az ellenzéséhez, ami harcban áll Isten tisztaságával, igazságával és igazságosságával. Amilyen mértékben győzedelmeskedel a magadban tudatosított rossz felett, úgy tisztulnak meg lelki szemeid az egy Isten világosabb érzékelésére. Ez erősíteni fog még kitartóbban ellenállni a bűnnek, amely aztán közvetlenebb kapcsolatot alakít ki benned az isteni természettel és jellemmel. Ez a kettő: Isten ismerete és a bűnnel szembeni ellenállás, szoros kapcsolatban állanak egymással. Egyik sem részesülhet előnyben a másikkal szemben. Mert Istent, a legfőbb jót, csak önmagunk jóságának gyarapodásán keresztül tudjuk megismerni. Senki sem haladhat előre a Legfőbb Lény ismeretében, aki kötelességeit elmulasztja és nem hajlandó Isten parancsainak engedelmeskedni, ahogyan azt a lelkiismeret tanítja. Hiábavaló minden templomi vagy magán istentisztelet, hiábavaló a vallásos olvasmány és beszélgetés a hűség azonnali készsége nélkül. Hogyha ellenállsz a vágynak, amely mint belső figyelmeztető — az isteni lélek által megvilágosítva — elítél, idegen vagy és fogsz maradni a mennyei Atya előtt. A rossz szenvedélyek és érzéki ösztönök elsötétítik az értelmet és megkeményítik a szívet. Különösen fontos, hogy az önmegelégedettséget és akaratosságot tudd legyőzni. Amíg ezek lenyűgöznek, sohasem fogod meglátni és felfogni Isten dicsőségét. Mert Isten dicsősége a tökéletes szeretet.

(The Father's Love for Persons, p. 958. — Az Atya emberek iránti szeretete)

14. Isten jeleit látom égen és földön, de sokkal inkább a józan értelemben, a nagylelkűségben, a lebírhatatlan becsületességben, az emberszeretetben, amely megbocsát minden rosszat, és soha sem esik kétségbe az emberi erények és Jézus ügye miatt.

Tisztelem és tisztelni akarom az emberi természetet. Semmi sem tudta megrendíteni annak isteni erejébe és céljaiba vetett hitemet. Ismerem történetét, s nem hunyok szemet egyetlen gyengesége és bűne felett sem. De ha bántják, elnyomják és lenézik is, én akkor is rokonszenvvel és erős bizodalommal fordulok feléje. Eredetének és rendeltetésének jegyei mélyebben ágyazódnak belénk, hogy valaha is ki lehetne törülni azokat.

Dicsérem kedves vonzalmáért, erős és gyengéd szeretetéért. Tisztelem az elnyomás elleni küzdelméért, hogy a bilincsek és előítéletek súlya alatt növekedni és fejlődni tudott, mindazért, amit a tudomány-

ban és művészetben megvalósított és mindenekfelett hősi és szent erényeinek példaképeiért. Ezek a jegyei isteni eredetünknek s én hálát adok Istennek, hogy sorsomat az emberi fajéval kötötte össze.

(Likeness to God, p. 298. — Istenhez való hasonlóság)

15. Ha valaki megkérdezné tőlem, hogy miben látom az ember méltóságát, a következőket válaszolnám. Mindenekelőtt abban a szellemi alapelvben, amit néha értelemnek, máskor lelkiismeretnek neveznek. Ami a gyarló dolgok között is felfogja a tökéletességet; ami egyetemes és részrehajlatlan s egyenes ellentétben áll az emberi természet önző részrehajlóságával; ami tekintéllyel mondja nekem, hogy a felebarátom éppen olyan drága, mint önmagam, s jogai szentek, mint sajátjaim; ami azt parancsolja, hogy fogadjak el minden igazságot, még ha harcolnom is kell büszkeségemmel, tegyek meg minden igazat, még ha ellentétbe kerülök is saját érdekemmel; és ami hív, hogy szerető szívvel örvendezzek mindannak, ami szép, jó, szent, boldog, bármiben is találom fel ezeket a tulajdonságokat. Ez az alapelv az isteni sugara az emberben.

(Elevation of the Laboring Classes, p. 48. — A dolgozó osztályok felemelése)

16. Vizsgáljuk, mint azelőtt még soha, a különböző társadalmi rendek és osztályok zárt világát s álarcát, egészen a mögöttük levő közös természetig, és kezdjük megtanulni, hogy minden lény, aki részesül abban, nagyszerű s nemes erővel bír, hogy művelje, felemelő kötelességekkel, hogy végrehajtsa, elidegeníthetetlen jogokkal, hogy érvényesítse, gazdag sorssal, hogy megvalósítsa.

Az emberi természet s az ember jelentőségének nagy eszméje lassan, de biztosan terjedőben van. Az ember értékét nem mindenki érti meg, ahogyan megtehetné, de az igazság reménysugara átragyog a sötétségen. A nagyszerű tanítás, hogy minden embernek rendelkeznie kell az önművelés, a tudomány és erkölcs fejlesztésének, az egészség, a boldogság, az emberi erő és szeretet gyakorlásának eszközeivel, fokozatosan helyet szorít magának mint a legmagasabb rendű társadalmi igazság.

A világ nemcsak kevesek, hanem mindenki számára készült, a társadalomnak gondoskodnia kell valamennyi tagjáról, egy ember sem semmisülhet meg, csak önhibáján keresztül, a kormányzat feladata paizsként állani s megvédeni mindenki jogát — ezek a kezdeményezések alapigazságokká növekednek, s szellemük érezhetővé lesz az élet minden területén.

(The Present Age, p. 160. — A jelen kor)

17. Istennek hála, hogy minden kor és nép történetében feltörnek a nemesebb érzések és az emelkedett erkölcs bizonyítékai. Minden korszakot olyan emberek szemléltetnek, akik emberhez méltóan éltek s igazolták az emberi természetet. Emberek, akik nagy próbatételek körülményei között is ragaszkodtak az erkölcsi és vallásos elvekhez, a meghurcolt igazság ügyéhez, az emberiség érdekeihez, az örök élet reménységéhez, akik mellőzték a szerencse és a világ legszebb ajándékait kötelességteljesítésükben.

A történelem legnagyobb értéke, hogy bevezet ezeknek a személyiségeknek kiemelkedő világába, s példájuk által táplálja bennünk azt a meggyőződést, hogy az indítékok és magatartás emelkedett tisztasága nem hiú ábránd, hanem számunkra elérhető s minden lét igaz célja... A tökéletességre vezető út többé nem ismeretlen. Vannak, akik előttünk jár-

nak ezen az ösvényen. Látjuk a halhatatlanság felé irányított lábnyomokat. A jó és a nagy nem az erkölcsi világ csodái! Ugyanazzal az erővel, ugyanazokkal az indítékokkal s ugyanazon isteni segítségre mutató ígérettel rendelkezünk mi is.

(Life, p. 239. — Élet)

18. A kötelességérzet Isten legnagyobb ajándéka. Az igaz becsület eszméje Isten elsődleges és legmagasabbrendű megnyilatkozása az emberi lélekben; minden más külső kijelentés ezen alapszik és erre irányul. A tudomány és teológia valamennyi titka elhalványul az egyszerű kötelességérzet nagyszerűsége mellett, amely egy kisgyermek lelkében megfogan. Ez az érzet Isten erkölcsi országába helyezi őt, s egy örökkévaló köteléket tesz rá. Az, akiben a kötelességérzet kifejlődött, attól a pillanattól fogva egy törvény uralma alá kerül, amelyet a világmindenség egyetlen hatalma sem tud eltörölni. Istennel egy új és szétbonthatatlan kapcsolatot teremt, a felelős személyiség kapcsolatát. Ettől kezdve egy belső ítélőszék előtt áll, amelynek döntésén egész boldogsága nyugszik, egy hangot hall, melyet ha hűségesen követ, a tökéletességhez vezeti őt. Csak kis mértékben tudjuk megérteni az erkölcsi erő komolyságát az emberi lélekben. Nem gondoljuk, hogy milyen tiszteletet ébresztő annak működése. Elfeledjük, hogy az a halhatatlanság csírája. Ha megértettük, a tisztelet érzésével fogunk minden embertársunkra nézni, akinek ez megadatott.

(Honor due to all Men, p. 69. — Tisztelet minden embernek)

19. Ha megvizsgáljuk természetünket, bámulatos tulajdonságaink között felfedezzük a szépérzéket. Ott van a csírája minden emberben, s nincs erő, amely nagyobb kibontakozást engedne; miért nem lehet hát mindenkiben kifejleszteni? Érdemes megjegyezni, hogy a világegyetem korlátlanul gondoskodik ennek a bennünk levő elvnek az ellátásáról. A világnak csak egy parányi részét változtathatjuk kenyérré és ruhává, vagy fizikai létünk kielégítésére, de az egész világot felhasználhatjuk arra, hogy segítse szépérzékünk kibontakozását.

A szépség egy mindent átható jelenlét. Ott nyílik a tavaszi virágok színeiben, ott hullámzik a fák lombjai közt s a zöldülő fűszálakon, ott van a föld és a tenger mélyén s ragyog a kagylók és drágakövek színárnyalataiban. És nemcsak ezek a kisebb dolgok, hanem az óceán, a hegyek, a felhők, az égbolt, a csillagok, a felkelő és lenyugvó nap, mind-mind tele van szépséggel. A mindenség a temploma; s azok, akik tudatában vannak e szépségnek, fel sem emelhetik szemeiket anélkül, hogy ne éreznék, minden oldalról körülveszi őket. E szépség olyan érték, az általa nyújtott élvezet oly kifinomult és tiszta, annyira egynemű a mi leggyengédebb és nemes érzéseinkkel s rokon az istentisztelettel, hogy fájdalmas gondolni arra a sok emberre, akik e szépség közepette élnek, de csaknem oly vakon, mintha — e tiszta és ragyogó égbolt helyett — a sötét börtön lakói lennének. A világból a határtalan öröm vesz ki e lelki adottság művelésének hiánya által. Senki sem adhat az embernek igazi műveltséget, ha nem fejleszti ki benne, a szép iránti érzékenységet, s nem ismerek oly életkörülményt, amelyben ezt nélkülözni lehetne.

(Self-Culture, p. 18. — Önművelés)

20. A vallás hivatása az emberben a lelket életre kelteni, felemelni, megtisztítani és így isteni eredetijéhez hasonlóvá tenni. Másszóval a vallás feladata, hogy az ember egész lelkületét: az értelmet, a lelkiismeretet, az érzelmet és az akaratot felébressze, működésbe hozza, az igazságnak erőt és célt adjon s a jóság csendes és ésszerű, de mégis mély szeretetére építsen, amelyet semmi sem ingathat meg a világon. Ha nem remélném a vallástól ezt a megelevenítő befolyást, nem nevezném a legfőbb jónak. Mert legfőbb javunk önmagunk tökéletesítése, és csak az érdemli meg ezt a nevet, ami magában hordozza és előmozdítja azt.

Sokak felfogása, hogy boldogságunk Istentől származik és nem önmagunktól. Ha helyesen értelmezik, e nézetben sok igazság van. A boldogság egyedüli forrása Isten. De az ő tökéletességéből és a dolgok természetéből következik, hogy teremtményeit az általa adományozott tehetségek által és szerint áldja meg. Nem várhatok tehát Istentől más boldogságot, mint ami a természetem szerint megillet engem. És milyen a természetem? Mindenekelőtt erkölcsi lény vagyok. Kötelességérzettel bírok, meghallom lelkiismeretem szavát, amely isteni tekintéllyel parancsolja, hogy tiszteljem a jót minden cselekedetemben, törekedjem kiirtani a rosszat szívemből és életemből, és igyekezzek előhaladni a tökéletességben, amelynek sugarát felfogtam, de teljes fénye még messze előttem ragyog.

Ennélfogva boldogok nem azáltal leszünk, amink van, hanem azáltal, amik vagyunk; lelkünk tisztasága és ereje, nem pedig a külső adottságok által. Miben áll tehát a vallás tökéletesedésünket elősegítő és ezt munkáló hatása?

(1) A vallás végtelen nagy értéket kölcsönöz a lelkiismeretnek. A vallás nem teremt lelkiismeretet; mert az ember — akár vallásos, akár nem — rendelkezik kötelességérzettel, s különbséget tud tenni a jó és rossz között. A lelkiismeret azonban egy magában nem tud ellenállni a kísértéseknek s felemelni minket igazi méltóságunk színvonalára. A lelkiismeret működése úgy van beállítva, hogy ne egyedül kormányozzon, hanem egy felsőbbrendű lénnyel való öntudatos közösségből táplálkozzék és nyerje hatalmát. Ezt a felsőbbrendű lényt a vallás jelenti ki nekünk. A vallás hit Istenben, aki örömét találja a lelkiismeret által parancsolt helyes cselekvésben. E meggyőződés megszenteli kötelességeinket.

(2) A vallás az erkölcsi javulás és gyarapodás elősegítője. Az Istenben való bizalom reményt ad nekünk az erkölcsi tökéletesség elérésére. A remény tevékenységre serkent. Igaz, hogy az erkölcsöt más tényezők is elősegíthetik a valláson kívül: a lelkiismeret helybenhagyó és tiltó szava, embertársaink becsülése és tisztelete, az igazságosság és szeretet jutalma. De azok a vonások, amelyek annyira lényegesek az erkölcsi fejlődésre és a becsületesség állandóságára nézve, mint a legbensőbb gondolataink és szándékaink felett őrködő fegyelem, az önzetlenség és belső tisztaság utáni vágy, a lélek egészségének és fejlődésének többrebecsülése a világi érdekeknél, a mindent elnyeléssel fenyegető önszeretet megfékezése, ezek nem tőlünk származnak. Mindezek igénylik az isteni ihletés állandó és friss utánpótlását. Szükségünk van a végtelen erő indítására, hogy meggyorsítsa véget nem érő küzdelmüket a világgal és az önzéssel szemben. És hol találhatjuk meg ezt az erőt máshol, minthogy

hiszünk a jóság örök forrásában és az örök életben, ahol a mi mostani lelki növekedésünket a tökéletesség fogja megkoronázni.

(3) A vallás a jellemfejlesztés támogatója. A vallás tiszteletünk és szeretetünk tárgyául olyan lényt állít előnkbe, akiben megtalálható a szeretetre és tiszteletre méltó lelki tulajdonságok összessége, aki mindig és mindenütt azt a tökéletes jóságot jelenti ki nekünk, amely után erkölcsi természetünk vágyik. A vallás által tehát a tökéletesség közelébe jutunk. Ez növeli lelkünkben a szemlélet erejét, a hálát, a rokonszenvet és a gyermeki tiszteletet a mindenség Atyja iránt.

(A vallás tökéletesítő ereje, Channing vál. művei, VI. 108—114. l.)

21. Különböző hatások alatt nőttünk fel. Különböző neveket viselünk. De ha ünnepélyesen kinyilvánítjuk, hogy a célunk Isten akaratát cselekedni és Jézus tanításait és példáját követni, akkor egy egyház vagyunk, és semmi sem választhat el egymástól. A felfogásbeli különbségek arra irányítanak, hogy különböző helyeken és formákban tartsuk istentiszteleteinket. De ezek a változatok nem jelentenek szakadást, nem bontják meg Jézus egyháza egységét. Tisztelhetjük és szerethetjük egymást és örvendhetünk egymás lelki életének és fejlődésének olyan igazán és őszintén, mintha egy és ugyanazon formához tartoznánk. Isten szereti a változatosságot a természetben és az emberi lélekben is, s nem utasítja el azt a keresztény istentiszteletben sem.

A nagy igazságokban, amelyek leginkább mozgósítanak, megtisztítanak és vigasztalnak, úgy hiszem, egyezünk. És a gyakorlatnak is van olyan közös alapja, távol a vitáktól, ahol találkozhatunk. Egyesíthetjük szívünket és kezeinket a jóttevésben, Isten szeretet-céljainak a betöltésében, az emberiség ügyéért való erőfeszítésben és szenvedésben, az értelem, a szabadság és erkölcs terjesztésében, a múlt visszaéléseinek és romlottságának való ellenállásban, a háború szellemének és borzalmainak leleplezésében. Így nemcsak Jézus egyetemes egyházához csatlakozunk itt a földön, hanem az örök tisztaság és béke hajlékaiban levő láthatatlan egyházhoz is.

(The Church, p. 444. — Az Egyház)

Az igazi istentisztelet

22. Belső szentség, tiszta szeretet, önzetlen ragaszkodás Istenhez és emberhez, a szív és élet engedelmessége, a jellem nyílt kiválósága, ez a szükséges dolog, és ez a vallásban is a lényeg. Minden egyéb: lelkészek, templomok, szertartások, istentiszteleti helyek csupán eszközök, segítségek, másodlagos jellegűek, s ha elkülönülnek a lényegtől, értéktelenné válnak. Azt képzelni, hogy Isten más egyebet is figyelembe vesz, mint ezt, hogy ő mást is néz, mint a szívet, tiszteletlenség lenne iránta. Jóság, tisztaság, erkölcs, ez az egyedüli, amit Isten megkülönböztet; ezt valóságosan, lényegesen és örökkévalóan, az ő természete által, amely szeretetreméltó, szép, dicsőséges, isteni. Ez nem tartozik semmivel az időnek, a körülményeknek, a külső kapcsolatoknak, hanem saját fénye által ragyog. A szellemi világegyetem napja ez. Isten maga, amint az emberi lélekben lakik... A vallás egyik legnagyobb igazsága a jellem, az erkölcs, az isteni lélek elsőrendű fontossága, amely Jézusban sugárzik felénk...

(The Church, p. 443. — Az Egyház)

23. Jöjjetek erre a helyre lélekszerint imádkozni, felemelni lelkünket Istenhez... Jöjjetek lélekben és igazságban imádni őt, vagyis értelmesen, ésszerűen, világos nézettel, igaz és tiszteletre méltó felfogással a Végtelen Atyáról, nem pedig ellankadt értelemmel, nem az ész isteni ajándékáról való lemondással, hanem bemutatni egy felvilágosodott tiszteletet, amely az értelem és igazság forrásából táplálkozik.

Jöjjetek imádkozni szívvel, de értelemmel is, élettel, buzgón és lelkesedéssel... Jöjjetek imádkozni erős meggyőződéssel, élő hittel, Isten jelenlétének érzetével s annak megértésével, hogy ő nemcsak körülöttetek, hanem bennetek, lelketek mélyén van. Jöjjetek imádkozni gyermeki lélekkel, nem félelemmel, rettegve és komoran, nem síri hanggal és elcsüggedt tekintettel, hanem szerényen, derűsen, határtalan bizalommal, túláradó hálával és azzal a szeretettel, amely hajlandó és kész megtenni és elszenvedni mindent, amit Isten iránti hűségetek jóváhagy.

Jöjjetek imádni őt azzal, amiben leginkább örömét leli, lelki fény és élet utáni vágyakozással, jöjjetek ápolni és kifejezni az erkölcs, tisztaság, a kísértés feletti hatalom iránti vágyaitokat.

Egyszóval jöjjetek felajánlani egy kifinomult és nemeslelkű tiszteletet, őhozzá méltó kegyeletet, aki maga az igazság, jóság, szépség és tökéletesség. Imádjátok őt nyugodt értelemmel és mély szeretettel, s törekedjetek hasonlóvá lenni ahhoz, akit imádtok.

(Christian Worship, p. 420. — Keresztény istentisztelet)

24. Azzal menjetek el Isten házából, ahol őt tiszteltétek, hogy tisztelni fogjátok az emberi lelket mint az ő választott szentélyét. Tiszteljétek azt saját magatokban és másokban, s munkálkodjatok azon, hogy tökéletesedjék. Tiszteljétek Istent e falak között, amint egyetemesen és részrehajlás nélkül jó gyermekeihez, s menjetek, éljetek ebben a szellemben. Tiszteljétek és keressétek az igazat, teremtsetek jólétet mindenütt, ahol csak módotokban van. Vigyétek magatokkal azt a meggyőződést, hogy elnyomni az embert annyi, mint elnyomni Isten gyermekét; hogy megalázni vagy megrontani az embert, annyi, mint lerombolni egy minden anyagból készült oltárnál értékesebb templomot. A könyörület és szeretet sokkal elfogadhatóbb tisztelete Istennek, mint valamennyi áldozat. A legfennköltebb istentisztelet, amelyet valaha a földön bemutattak, Jézus nevéhez fűződik, amikor ő a bűnös emberhez úgy közeledett, mint Isten gyermekéhez, amikor azon fáradozott, hogy felébressze az emberi lélek isteni vonásait s ezáltal újjá tegye a világot. Ilyen legyen a ti istentiszteletetek, amit e helyről magatokkal visztek. Menjetek és teljes erővel, amellyel Isten megáldott, cselekedjétek a jót: boldogabbá tenni jelenlétetekkel minden helyet, ahová csak beléptek, latba vetni teljes súlyotokat az emberi szabadság és fejlődés mérlegén, ellenállni a rossznak, támogatni az igazat, s mindenekfelett fényt, életet és erőt adni a halhatatlan léleknek.

(Christian Worship, p. 421. — Keresztény istentisztelet)

25. Isten áldásainak legjobbika a nagyra és jóra fogékony szív, amely ragyog a kiválóság fényében s lelkesedik azért a gondolatért, hogy azonosuljon csodálata tárgyával. Az a szív, amely megszokta úgy tekinteni Istenre, mint forrására és rendeltetésére, amely fogékony az ő mindenütt szétáradó jelenlétére, amely találkozik vele a munkában, beszél hozzá magányában, imádkozik hozzá a szenvedésekben a meghallgatás

biztos tudatával, és reméli mindazt, amit a végtelen jóság számára megadhat.

Isten áldásainak legjobbika az a szív, amely részesül Isten jótéteményében, érzi kapcsolatát a világegyetemmel, a barátság kötelékeivel kapcsolódik a jóhoz, rokonszenvvel a szenvedőhöz és túláradó gyengédséggel a mindennapi élet szűk látóköréhez. Az a szív, amely hordozza végtelen sorsának öntudatát, s az örökkévalóságra mint örökségére tekint . . . Az ilyen szív az ember igazi boldogsága.

(Life, p. 243. — Élet)

Dr. HERMANN BINDER

MÁRKTÓL AZ EVANGÉLIUMOKIG

Németből fordította dr. Geréb Pál

Az őskeresztény irodalom története c. munkájában Philipp Vielhauer a kétforrás elméletről szóló fejezetet a következő megállapítással zárja: „A szinoptikus forrástörténet nyilván már semmi újat nem tud felmutatni."[1] A megújuló vitákban ismét csak régi kérdéseket vetnek fel, mint pl. W. F. Farmer Griesbach hipotézisét. A formatörténet keletkezése óta a forrásvizsgálat nagyon is háttérbe szorult. E tény ellenére — vagy éppen emiatt — indíttatva érzem magam, hogy röviden bemutassam az evangéliumok áthagyományozására vonatkozó tanulmányaim néhány eredményét.

1

A *kétforrás elmélet* képviselői számára elfogadott tény, hogy Márkot mind Máté, mind Lukács felhasználta. Most csak azt kell eldönteni, hogy vajon mindkét evangélium előtt ugyanaz a Márk-szöveg volt-e. Abból, hogy a harmadik evangélista a „nagy lukácsi szünetben", Lk 9, 17 és 9, 18 között kihagyja Márk 6, 45 — 8, 26-ig terjedő anyagát, arra következtettek, hogy Lukács a Márk-féle hagyomány egy korábbi stádiumához megy vissza, amely első lépés volt egy ős-Márk létezésének bizonyítása felé.

A Márk-szöveg kritikai elemzése mégis tévesnek mutatja ezt a feltevést. Ugyanis ha megkíséreljük Márk szövegében az egyes hagyományösszefüggések közé választóvonalat tenni, akkor látni fogjuk, hogy a „nagy lukácsi szünet" vége egybeesik Márk 8, 26-tal, az ún. „tengeri történetek" befejezésével. De ez sem mond többet, mert Márk 8, 27 a passiótörténetet kezdi el. Itt tehát egy olyan választóvonal van, amelyet Lukács evangéliumában nem tudott megkerülni. A „nagy lukácsi szünet" kezdetének Márknál, a 6, 44—45-ben nem találunk hasonló választóvonalat a feltételezett hagyományösszefüggések között. Ha megfigyeljük továbbá, hogy a megnevezett „szünet" előtt és után nyomokat lehet felmutatni Márk 6, 45 kv-ből (éspedig Lk 9, 10: Bethsaida bekapcsolása és

Lk 9, 18: a „Péter vallástétele" perikópának Jézus imádkozása által megváltozott helyzetmeghatározása), akkor ez annak elfogadására késztet, hogy Márk 6, 45 — 8, 26-ig levő anyagában nem a téma kiszélesítéséről van szó, amelyet Lukács szerkesztése után és Máté szerkesztése előtt iktatott be, hanem arról, hogy itt a Márk szerkesztése szerinti evangélium rövidítést hajtott végre.

A rövidítés mellett szól, hogy a harmadik evangélium megkerüli a Jézus északi utazásáról szóló tudósítását. Ez nemcsak a Márk 7, 24 kv-ben olvasható Tiruszra és Szinodra lokalizált történetre vonatkozik, hanem a Péter vallástételére is Lk 9, 18 kv-ben, amely Lukács szerint nem Cézarea Filippiben hangzott el.

Ezenkívül megfigyelhető a harmadik evangélistának az a törekvése is, hogy elkerülje az ismétléseket. Viszont Márknál 6, 45 — 8, 26-ig több perikópa található, amelynek anyagát már a megelőző szövegek tárgyalták. Ezek a következők:

6, 45—56 (tenger) — 4, 35—41-ben
7, 1—23 (tisztulás) — 5, 1—43-ban
7, 24—33 (asszony) — 5, 24—34-ben
7, 31 (elindulás) — 6, 7-ben
8, 1—10 (étkezés) — 6, 32-ben

A Márk-szövegben végrehajtott rövidítéseket nehezen lehetne Lukács evangélistára visszavezetni, aki inkább bővített és hozzáadott. Egy másik szerkesztő kellett hogy megelőzze ezt.

Egy bizonyossá válik, ha megállapítjuk, hogy a Márk-forrást Lukács kétféle módon alkalmazza: egyrészt megalkotja evangéliuma keretét, másrészt toldalékokat vesz belőle a „nagy betoldás" feltöltésére (Lk 9, 51—18, 14). Jellemző, hogy ezek a toldalékok éppen Mk 6, 45 — 8, 26-ból származnak, mégpedig: Lk 11, 37—41: Mk 7, 1—23; Lk 11, 14—29: Mk 8, 11—23; Lk 12, 1: Mk 8, 14—21: Lk 13—19 kv.: Mk 4, 30—32. Ha ezt az anyagot a Lukács szerkesztője toldotta be, amit biztosnak kell vennünk, akkor semmi esetre sem lehetett ő az, aki Márk 6, 45 — 8, 26-ot kihagyta. Ezt csak egy megelőző szerkesztő tehette, aki Márkot mint vezérfonalat használta, erre vezethető vissza a „nagy Lukács-féle szünet" is. Lukács második szerkesztője megállapította ezt a rövidítést, és betoldotta a Márk-anyag már említett darabjait. Igaz, hogy ezt nem a Márk megfogalmazása alapján, hanem — amint a szövegösszehasonlításból könnyű kimutatni — a Máté fogalmazása szerint vette. Ez azt jelenti: a Lukács szerkesztője számára a hozzáférhető rövidített Márk-szövegen kívül nem Márk állott rendelkezésére, hanem Máté, amennyiben ez a nem rövidített Márkot tartalmazza.

Különbséget kell tennünk tehát Lukács szerkesztője, valamint Márk átadója között, aki Márk szerkesztése után és Lukács szerkesztése előtt egy *„közbenső evangéliumot"* írt. Ez előforrása volt a mi Lukácsunknak, de mégsem lehet azonosítani a B. H. Streeter által következtetett „Protolukács"[2]-csal. Ez utóbbit mint a Q és a LS források kompilációját képzelik el, én azonban kifejezetten Márk egy utólagos átdolgozására szeretnék rámutatni, amelyet „Második Márknak — Deuteromarkus"-nak lehetne nevezni, tekintettel arra, hogy ez a közbenső evangélium nemcsak Lukács számára, hanem Máté számára is forrásul szolgált.

Ez utóbbi mellett szólnak az ún. „kisebb egyezések", amelyből én 542-t számoltam meg. De ezekből a Márk-anyagon belüli Máté és Lukács

közötti megegyezésekből, amelyekben ugyanakkor Márktól eltérnek, alig bizonyítható Lukács Mátétól való irodalmi függés és ezek: Lk 11, 14—18; 29, 37—41; 12, 1 és 13, 19. Másrészt azt sem bizonyítják, hogy Máté Lukácsot felhasználta volna. Inkább annak a bizonyítékai, hogy a két evangélista a Márk-anyag kérdésében a Második Márk közbenső evangéliumától függ.

Ez a közbenső evangélium azonban nem volt csupán egy rövidített utóátdolgozása Márknak, hiszen más hagyományokat is felvettek ebbe. Mindenekelőtt a Jézus beszédeinek forrását (Q), amelyet Második Márk mint pótlékot használt a Márk anyagból kihagyott darabok helyett, vagy másképpen kifejezve, Második Márk elhagyott egyes részeket Márktól, hogy a Q számára helyet adjon, azaz Második Márk kompilációt csinált Márkból és Q-ból. Most nem akarok itt kitérni arra a kérdésre, hogy vajon ez a közbenső evangélium nem tartalmazta-e az előtörténeteket is, Mátét és Lukácsot megelőző formában.

A közismert kétforrás elmélet szerint csak Máté és Lukács dolgozzá fel a beszédforrást, mindkettő vagy közvetlenül és egymástól függetlenül használja azt, vagy pedig a Q különböző alakban állott rendelkezésükre, és ezt az indokolja, hogy a Q szövegek összehasonlító exegézisénél egyszer a Máté-változatot, egyszer a Lukács-változatot kell elismerni a hitelesebb formáknak. A második Márk elméletből egy másik nézet következik:

a) A logiák ama része, amelyekben inkább az látszik valószínűnek, hogy a Lukács-féle fogalmazás a hitelesebb, második Márkból származik. Kézenfekvő elfogadni, hogy ezek azonosítása által döntő dolgokat tudhatunk meg a Q-perikópák eredeti sorrendjére nézve.

b) A Q-forrás másik része, amelyben a Máté-szöveg bizonyul eredetinek a harmadik evangélistával szemben, nem tartozott második Márkhoz, hanem a Lukács szerkesztője vette át Mátétól kiegészítésképpen, tehát a Máté külön anyagához tartozott. Itt kisebb betoldásokról van szó, de részben nagyobbakról is, amelyeket nem lehet figyelembe venni sem a második Márk tartalmának, sem a Q körvonalának megállapításánál. Ezek főleg a következő darabok: a kísértéstörténet kiszélesítése (Lk 4, 2—13 — Mt 4, 2—11); a kapernaumi százados története (Lk 7, 1—10 — Mt 8, 5—13); jaj a galileai városoknak (Lk 10, 13—16 — Mt 11, 15. 20—24); a jelkívánás (Lk 11, 29—32 — Mt 12, 28—42); jaj a farizeusoknak (Lk 11, 37 — 12, 1 — Mt 23); beszédek a kincsgyűjtésről (Lk 12, 33—34 — Mt 6, 19 kv.); beszédek az éberségről (Lk 12, 35—46 — Mt 25, 1—13; 24, 43—51); megbékélni az ellenséggel (Lk 12, 57—59 — Mt 5, 25 kv); a kovász példázata (Lk 13, 20 kv — Mt 13, 33); a szoros kapu hasonlata és az ítélet (Lk 13, 23—30 — Mt 7, 13 kv; 8, 11 kv; 19, 30; 25, 10—12); a jövendölés Jeruzsálem felől (Lk 13, 34 kv — Mt 23, 27—29); a tanítványság feltételei (Lk 14, 25—35 — Mt 5, 13; 10, 37 kv); a „Lukács szerinti apokalipszis" (Lk 17, 27—37 — Mt 24, 20—42); végtörténeti jövendölés a tizenkettőről (Lk 22, 28—30 — Mt 19, 28).

2

Azt a véleményt, amelyet a hagyományos kétforrás elmélet képviselőinek többsége vitat, hogy a Q sorrendjét Lukács jobban megőrizte, mint Máté, fent lehet tartani, de ki kell egészíteni egy „második Márk-

elmélet"-tel. Az eredeti Q-forrás helyreállítása csak úgy sikerül, ha kihagyjuk azokat a kiegészítéseket, amelyeket Lukács szerkesztője Mátéból vett át. Ha ezt a kihagyást elvégezzük, akkor fennmarad — a Márk anyaghoz hasonlóan — második Márk amaz anyaga, mely meghatározza a Q-forrás körvonalait.

A Q eredeti szerkezetét Lukács szerkesztője mégis valamennyire megzavarta, nemcsak a hozzátoldás által, hanem egy lényeges átcsoportosítás által is: Máté sorrendjének a hatása alatt a Lukács szerkesztője előbbre helyezte a *„Mezei prédikációt"* (Lk 6, 20—49). Feltűnő ugyanis, hogy ez a Márk 3, 18 szerint beiktatott beszéd ugyanazt a helyet foglalja el, mint Máténál a Hegyi beszéd (5—7), vagyis követi a tanítványok elhívását (Mt 4, 18—25 — Lk 6, 11—19), és így egy beiktató beszéd szerepét tölti be. A Mátétól való függőséget megerősíti a Mezei prédikációnak a Hegyi beszéddel megegyező kezdete (kik a boldogok?), ugyanígy a befejezés is (a házépítés példázata). Meg kell még ezenkívül jegyeznünk, hogy az ún. „kis betoldás" (Lk 6, 20 — 8, 3), amelyhez a Mezei prédikáció tartozik, Lukács-féle különdarabokat is tartalmaz, amelyeket az evangélista csatolt hozzá. Ez is amellett szól, hogy ő vezette itt a tollat. A Lk 6, 20—49-ben található anyag eredetileg máshol állott. Valószínűleg az Atya magasztalása és az üdvösség tanúinak boldog mondása után következett (Lk 10, 21—24), hiszen a Lk 6, 20 kv-ben található boldog mondások jól kapcsolódnak ide.

A Mezei prédikáció előbbrehelyezése elválasztotta a Lk 3, 7—9, 17 és 7, 18—35-ben található Keresztelőről szóló hagyományt, amely előzőleg egybetartozott és valószínűleg a Q-forrás kezdetét képezte.

A Keresztelőről szóló hagyomány a játszó gyermekek hasonlatával fejeződik be (Lk 7, 31—35), vagyis azzal a megállapítással, hogy vannak emberek, akik fogékonyságot mutatnak az üdvtörténet lépéseinek megértésére, és vannak mások, akikben semmi fogékonyság nincsen. Ez már átvezet az Isten küldöttének művéhez, akit követni kell, és aki mellett meg kell maradni (Lk 9, 57—62). Azoknak a feladatát, akik követik őt, Lk 10, 2—16 írja le. Ehhez kapcsolódik annak biztosítása, hogy az Isten követőinek tevékenysége által Isten jó és kegyelmes akarata érvényesül (Lk 10, 21—24 és 6, 20 kv), valamint konkrét utasítás a missziói feladat betöltéséhez (Lk 6, 27—45).

A házépítés példázatától kezdve (Lk 6, 47—49) már nem a missziói munka menetéről, hanem az eredményről van szó: a követők és akiket ők megnyernek, Jézus által (47a) bejutnak a sziklára épített, rendíthetetlen házba, vagyis az Isten oltalmába. Ezután kérik a tanítványok a helyes imádkozáshoz az útmutatást, hogy ezzel feltáruljon előttük Isten oltalma (Lk 11, 1). Erre a kérésre felel Jézus, amikor az övéit a Miatyánkra tanítja (Lk 11, 2—4).

A Miatyánkkal elérte a beszédforrás középpontját, és ez meghatározza a további fejtegetéseket, amelyek az egyes kérések magyarázatát képezik.

Az első kérés: „Szenteltessék meg a te neved", nem tulajdonképpeni kérés, hanem a megszólításhoz tartozik, amely ahhoz az Istenhez szól, aki a második kérés értelmében uralmát lehetővé akarja tenni az őt félők felett. Világossá teszi ezt Lukács 11, 9—13 perikópája, amely nála — ellentétben Mátéval (7, 7—11) — nem marad tárgy nélküli, hanem a Lélek ajándékának említése által egyértelműen az Isten országára cé-

loz. A Miatyánk harmadik kérése „Legyen meg a te akaratod", bár ezt sok szövegkritikus úgy tekinti mint Mátétól származót, mégis az imádság eredeti állagához tartozik, mivel erre alapos szövegkritikai indokok vannak: általa Istentől kérünk segítséget a mindenkori akarati megnyilvánulástól való félelem ellen, amelyek az Isten akaratával szemben előtérbe nyomulnak. A félelemről szóló tanítás (Lk 12, 4—12), talán a „kicsiny nyáj"-ról szóló beszéd is (Lk 12, 32) az ehhez tartozó magyarázat: Isten, aki a látszólag még értéktelen teremtményeiről (verebek) sem feledkezik meg, nem hagyja cserben azokat, akik engedelmeskednek az ő akaratának, akik tehát az ő uralma számára magasabb értéket képviselnek. A negyedik kérés a mindennapi kenyérért Lk 12, 22—34 szerint azt jelenti, hogy minden gondunkat Istenre vethetjük. Ha ő eledelt ad a haszontalan madaraknak, és pompába öltözteti a múló virágokat, akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy gondja van a neki szolgáló emberre. (Lk 12, 4—12 és 12, 22—34 mind formailag, mind tartalmilag annyira összetartozónak látszik, hogy mindkét helyet a negyedik kérésre lehet vonatkoztatni. De ekkor a harmadik kérés mégis kimaradna Lukácsból.) Az a bizonyosság, hogy Isten segít a nyomorúságban levő életen, megerősítést nyer a Lk 14, 16—24-ben olvasható példázat által: Isten készíti övéi számára a tulajdonképpeni vendégséget és az erre szóló meghívást nem szabad elutasítani. Talán eredetileg ezt a példázatot Lk 12, 49—56-ban található mondások vezették be (szenvedések megjövendölése és az idők jelei). Az ötödik kérésre, mely bűneink megbocsátására vonatkozik, a felelet a Lk 14, 4—10-ben található példázatban van, amely az elveszett juhról és drakmáról szól. A Miatyánk hatodik kérését, amelynek tartalma a kísértés, Lk 17, 1—3 kv tanítás magyarázza. A józan megállapításnak, hogy a megbotránkoztató dolgokat nem lehet kiküszöbölni a világból, megfelel az intő figyelmeztetés, hogy magunk ne botránkoztassunk meg másokat.

A Q befejezését a girákról szóló példázat képezi Lk 19, 11—27-ben, amely 16, 10 és 19, 10 keretében — 15, 4—10-hez és 17, 1—4-hez látszik kapcsolódni. Ha a példázat bevezetését és végét elhagyjuk mint Lukácstól való hozzátoldást, akkor világosabbá válik, hogy a példázat figyelmeztetés a tanítványoknak, miszerint az, aki az Isten munkáiba nyereséggel tevékenykedik, fontosabb megbízásra lesz méltó, míg az, aki hanyag, elveszíti a megbízatást. — Ezzel elértük az eredeti Q-forrás végét.

A Mátéból vett kiegészítések elhagyása után abban a helyzetben vagyunk, hogy Lukács alapján helyreállítsuk nagy belső zártsággal egy irat eredeti körvonalait és terjedelmét. Így előttünk áll egy előevangélium nagyrészt eszkatologiátlan jelleggel. Ez nem előre megfogalmazott vélemény, hanem exegetikai és szövegkritikai fáradozás eredménye, és egyúttal utalás a keresztény hagyomány korábbi szakaszára. A Q-forrás az előhírnök fellépésével kezdődik, utána rögtön ráirányítja a figyelmet az Isten küldöttére és a követőire, beszél az oltalomról, amelyet a Jézus közösségében az imádság által érünk el, és így elvezet a Miatyánkhoz. Ehhez kapcsolódik ennek az imádságnak a tematikus kifejtése. Az irat azzal az ígérettel fejeződik be, amely szerint teljhatalmat nyernek azok, akik készek az Istenországában munkálkodni. Tamás evangéliuma érthetővé teszi, hogy ez az előevangélium miért nélkülözhette a passiótörténetet.

3

Tanulmányunkban mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy ezt az „Ős-Q-iratot" Márkkal kompilálták. Két helyen iktatták be Márk anyagába: egyszer ott, ahol Márk a Keresztelő János fellépéséről tudósít, azután ott, ahol a beszédeket hozza; Mk 9, 42 — 10, 12 az új beszédanyag kedvéért kimarad, hasonlóan a 6, 45 — 8, 26-ig található anyaghoz. Ebből egy közbenső evangélium keletkezett, a *Második Márk*, amely alapirata volt Máténak és Lukácsnak. Máté a közbenső evangéliumot úgy használta fel, mint Márkot is, hogy az anyagot a saját tervének megfelelően rendezte el, Lukács pedig úgy, hogy ő az anyagot nagy egészében (kivéve a Mezei prédikációt) érintetlenül hagyta, de kibővítette a Máté anyagával és a saját külön anyagával.

Hoz-e valami újat ez a tanulmány a forrástörténet részére, amelyet az Újszövetségi Tudományok Társaságának 33. kongresszusára, a Párizs mellett Chatenay-Malabryban (1978. júl. 24—28.) a Bo Reicke professzor által vezetett és a „Szinoptikus kérdéssel" foglalkozó szemináriumi csoport számára írtam. A megbeszélések rendjén kitűnt, hogy Albert Fuchs prof. (Linz) doktori dolgozatában Márk egy elveszett, utólagos átdolgozását tételezte fel, s ennek jelölésére a „Második Márk" (Deutero Markus) megnevezést javasolta. Ő azonban itt csak a Márk „második kiadására" gondolt. Még közelebb áll a „Második Márk" elmélethez Jean Carmignac abbé, amikor utal egy héber nyelvű Márk és szintén héber nyelvű Q dokumentum közötti kompilációra; ez egy héberül írt közbenső evangélium, egy „elveszett evangélium" (az átalakított Márk) lenne.[3] Mások is hajlandók tehát a „Második Márk" feltételezésére. Természetesen ez egyelőre csak munkahipotézis lehet. De így is segítséget nyújthat mind az egyes szövegek magyarázatában, mind a szinoptikus kérdés tanulmányozásában.

JEGYZETEK

[1] Ph. Vielhauer, Geschichte der urchristlichen Literatur (1975). 278.
[2] A. Fuchs, Sprachliche Untersuchungen zu Matthäus und Lukas. Ein Beitrag zur Quellenkritik: Analecta biblica, 49 (1971).
[3] J. Carmignac, Studies in the Hebrew Background of the Synoptic Gospels: Annual of the Swed. Theol. Inst., 7(1970).

KELEMEN LAJOS

A SZOVÁTI FALFESTMÉNYEK

Erdélyben az 1920-as években nem került napvilágra jelentősebb középkori falfestmény. Az utolsó, melynek híre a hírlapok útján az országot bejárta, a marosszentannai református templom falképe volt a XIV. századból. Ezt már mintegy tizenöt évvel ezelőtt hámozták ki a

mészréteg alól. Azelőtt negyed századig Huszka József székelyföldi munkálatai vitték legtovább a középkori erdélyi templomi falfestmények feltárásának ügyét.[1] Mindezek azonban nagyon kevés kivétellel nem rendszeres kutatások eredményei, hanem majd mind alkalmi fölfedezések voltak, s bizonyos, hogy rendszeres munka még most is tömérdek értékes emléket és töredéket tudna középkori templomainkból napvilágra hozni.

Legutóbb 1925 szeptemberében egy szép mezőségi faluban, Szováton a templom javítása közben, szintén véletlenül, nagyon érdekes falfestmények kerültek napfényre. Mivel az ily emlékek ma már mind ritkábbak s egész nemzedékek nem ismerik jelentőségüket, nem érdektelen már egy rövid ismertetés keretében tájékozódni róluk. Természetes, hogy ez a tájékozódás nem mélyülhet el az apró részletkérdésekig, s a célja az, hogy a freskók jelentőségéről, készíttetőjükről és korukról vázlatot nyújtson.

Szovát Mócs közelében, Kolozsvártól 35 km-re keletre fekszik. Ott, a falu közepén egy vulkáni eredetű kis dácittufa dombot koronáz az a szép középkori templom, melyből az érdekes képek előkerültek, a pirosló fedelével és különálló manzárdtetős fatornyával festőileg emelkedik az egykori régi temető gyümölcsfái és orgonabokrai fölé.

Maga a körülötte elszélesült falu már 1235-ben szerepel a híres Váradi Regestrumban, s akkor a kolozsi királyi várispánsághoz tartozott. A királyi várispánságok rendszere aztán a nagy mongol-tatárjárás után fölbomlott, s a várbirtokok jelentősebb nemesi családok kezébe jutottak. Így történhetett Szováttal is, melyről addig nincs adatunk többé, míg 1312-ben a Suky család négy tagja a szomszédos Kolozs felé kijáratta a határait. 1332—34-ből ismerjük István nevű papját, s midőn 1346-ban a Sukyak itt és Sármáson megosztoztak, az osztálylevelük már említi Szováton a dombon álló templomot és temetőjét, mely éppen a megosztott birtok határvonalába esett. Az osztozók 1368-ban is közös használatra hagyták, s ez a templom kétségtelenül azonos a mai szováti unitárius templommal, mely a XVI. században kegyuraival együtt lett unitáriussá.

Az épület alaprendezésében és fő vonásaiban a korai csúcsíves templomok jellemző sajátságait mutatja. Főleg rövid szentélye, továbbá a hatszög három oldalából alakult szabálytalan kis szentélyzáródása és nyomott csúcsíves diadalíve bizonyítja, hogy építése akkorra esett, midőn a csúcsíves ízlés még kezdő korát élte nálunk. Ablakai is beleilleszkednek az épület tónusába. Ajtói azonban már később készültek, s közülük a déli csak a XV. század második feléből származik. Benn a templom 11 méter hosszú s 8,5 méter széles hajójában egymással szemben két pár faltó, vagyis a fal síkjából kiugró falpillér áll, melyek a nyugati szegletek gyámköveivel együtt sokáig boltozatot tartottak. Azonban a templom külső oldalán a faltóknek megfelelő kőlábak nincsenek, s így a boltívek meglazultak. Ezért midőn a Suky család utolsó férfitagja, Suky László 1790-ben megjavíttatta a templomot, a boltozatot leszedték, s bordáit és záróköveit az akkor épített kis portikusok alapjába és falaiba rakták be. Később aztán egy javításkor két zárókő előkerült. Ezek egyikén talán a pápai címer kettős kulcsa, a másikon pedig ismert formában a kettős kereszt látható. Az utóbbit a sárkányrend finom faragású, de letört fejű jelvénye fogja körül, s így mindjárt elárulja azt, hogy csak a XV. század utolsó évtizedében vagy azután keletkezhetett.

A nem túl zömök, nyolcoldalú falpillérek fejezeteit erősen fejlett csúcsíves levéldísz keretében négy, az 1418-i bővítése előtti Suky-címer ékíti, melyek e család címerének régi formáját tartották fenn. E címert, mely egy koronából előtűnőleg ábrázolt farkasfejet mutat, a Sukyak alighanem a birtokaikkal Borsa felé határos honfoglaló Ogmand nemzetségtől vették át.[2] Ugyanez a címer a faltőfejeken kívül ott van a diadalívnek a templomhajóba néző fal mezején is, egy onnan kiugró bájos szobortalpacskán, melynek alján hatszirmú kőrózsa díszlik. Oly finom munka, hogy siratni volna érdemes eltűnt szobrát, ha az méltó volt a talapzatához.

Ha mármost mindezekből levonjuk a kormeghatározó következtetést, akkor megállapíthatjuk, hogy a szováti unitárius templom a XIII. század második felében vagy a XIV. század elején épült; de a XIV. század legvégén vagy a XV. század első negyedében új boltozattal s díszes boltzáró kövekkel gyarapodott. Déli ajtaját Mátyás király idejében csinálták, s kis előcsarnokai, csinos szószéke és díszes szószékkoronája csak 1790-ben készültek.

De megállapíthatjuk azt is, hogy bár nem nagy terjedelmű épület, az átlagos falusi templomnál jóval díszesebb. Ennek oka pedig az, hogy a Sukyakban gazdag patrónusok áldoztak reá.

Ez a család a XIV. század elejétől a középkor végéig Kolozs megye, sőt Erdély leghatalmasabb családjainak egyike volt. Birtokaik a Kis-Szamostól a Mezőség közepéig harminc kilométer távolságra csaknem egyvégtében legalább 30 000 holdra terjedtek. Közülük Mihály már 1324-ben Kolozs megye főispánja, Károly Robert király szolgálatában a Moys-féle erdélyi lázadás leverésében vitézkedett. Majd 1348-ban egyszerre tizenhárom Suky fiú vett részt azokban a tatárok ellen folytatott győzelmes harcokban, melyekhez Szent László segítségének Arany János által is megénekelt legendája fűződik.

A család egyik ága elejétől fogva a másikok fölé emelkedett, s Miklós utódai közül az Ilyés fiai ott vannak Zsigmond királlyal 1396-ban a nikápolyi ütközetben, majd Suky Darabos János, az Ilyés kisebbik fia, a király udvarnoka vele van 1418-ban Konstanzban is a nagy zsinaton. Ott kapta címerbővítését, s ugyanazon évben birtokaira a pallosjogot. Szovátra pedig már 1410-ben a maga, gyermekei és unokatestvérei részére heti — Szent Mihály-napra pedig országos — vásárra nyert kiváltságot. János két fia közül Benedek — aki egyébként az 1437-i erdélyi parasztfelkelés leverésében vitt fontos szerepet — készíttette azt a gyönyörű csúcsíves ízlésű zománcos kelyhet, mely az esztergomi székesegyház kincstárának s vele az egész csúcsíves ötvösművészetnek egyik legremekebb alkotása. Testvérét, Mihályt Mátyás király 1462-ben udvarnokává tette, s havonta tíz lóra adatott fizetést neki, mégis az 1467-i erdélyi nemesi szervezkedés részese volt. Mátyás azonban gyorsan lecsapott a készületlen összeesküvőkre, s Mihály Szebenben kínos halállal lakolt hűtlenségéért. Benedek fia, László pedig Lengyelországba futott. A hűtlenek elkobzott vagyonáért aztán hosszú küzdelem indult meg, s bár az részint királyi kegyelem, részint a házassági összeköttetések révén nagy részben visszakerült a család kezére, további történetük lényegében mégiscsak a lassú lecsúszás az országos szereplés színteréről.[3]

Így a község, a templom és a patrónus család múltjával megismerkedve, megértjük a képek keletkezését és korát is.

Előre kell bocsátanunk, hogy a szováti freskók napvilágra került darabjai nem ugyanazon művész, de még csak nem is ugyanegy iskola művei, s korra is nagy különbség van közöttük.

Az első nyomra a templom falainak javítása közben 1925 szeptember elején akadtak. Antónya Mihály szováti lelkész táviratilag hívta meg Szovátra e sorok íróját, aki azonban különféle akadályok miatt csak szeptember 13-án tudott oda kijutni. Ekkor már a templomhajó északi falán a szószék közelében a mész és vakolat alól kiszabadítva egy hatalmas, életnagyságúnál is nagyobb álló szentnek inkább nőies típusú alakja tűnt föl. Az egész tele volt az egykori csákányütések nyomaival, melyeket azért vágtak belé, hogy a kép elfödésére szolgáló vakolat a falra a lyukak segítségével odatapadhasson. De több helyt megromlott a kép alaprétege is, és ezért azon egy-két tenyérnyi falomlásfoltok dísztelenkedtek. Ilyen romlások és a fal nedvessége mellett csak éppen az alak körvonalainak egy része maradt épen, s vörös ruhája és haja, zöld palástja, sárga szentfénye csak foltokban sejtették az alakot, melyet egykor a csákányütések a szemétől is megfosztottak. Mellette a diadalív felől egy kettős keresztes országalma látszott, de az alakkal való összefüggésének mértékét már lehetetlen volt megállapítani. Az egész kép annyira magán hordozta a pusztulás minden jelét, hogy fönntartásáról szó sem lehetett, sőt még lerajzolásra sem nyújtott megfogható részleteket, s így két nap múlva egészen be is vakolták.

Sokkal szerencsésebben sikerült a diadalívnek a hajóba néző déli jobb falán és a szomszédjában a hajó déli falán az ablak alá festett képek kibontása. Ezek rongáltságuk mellett is fönntarthatók.

A képek lemásolására Tóth István kolzsvári festőművész rajztanár a legnagyobb készséggel vállalkozott, de újra csak napok múlva érkezett, s ezalatt Antónya Mihály lelkész azzal jött be Kolozsvárra, hogy a templom hajójában újra egy nagyobb freskóra bukkantak; ennek addig kibontott részletét vázlatrajzban is magával hozta.

Már a vázlat mutatta, hogy itt nagyobbszabású művészeti emlékre van kilátás. Tóth István aztán kiutazott Szovátra, s szeptember 21—23. napján a templom hajójában talált nagy falképet lefestette, s ezekről, valamint utóbb, szeptember 27-én a régebb kibontott részletekről is rajzokat készített. Nehéz és odaadó munkája csakhamar annyival meghálálhatatlanabbá vált, hogy azóta ezek a megrongált képek is eltűntek s csupán egy részletet sikerült kellően lefedetni.

A föltárt freskóképek két részre oszthatók. A régebbi művek a diadalív körül csoportosulnak. Az elpusztult kisebb részletekkel most nem foglalkozunk; az a két kép, mely a diadalív hajó felőli oldalán és folytatásaként a hajó déli falán az egyik ablak alatt megmaradt, minden figyelmünket megérdemli. Az első, egy ún. Pietà kép, 1,60 m magas és átlag 1,40 m széles, rongált vörössel vonalzott és összetett, fekete keresztes motívumokkal díszített szalagpárkánnyal keretelve. A bő ruhába burkolt dicsfényes Fájdalmas Anya egy román ízlésű trónon pihen, melynek sárga ülésén és hasonló két hátdíszén hullámos vörös vonalak jelzik a deszka erezetét. A tompaszögű trón hátát kerek oromgomb koronázza, míg a hibás távlattal rajzolt trónkart és a hát egy részét lehajló lóhereíves keresztvirágsor csipkézi. Az egész háttérnek annyira csarnok jellege van, hogy első tekintetre annak is nézzük.

A kék ruhás Mária ölében átölelve tartja agyonkínzott fiát, kit mintegy magához szorít és annak arcához hajlik. A kiszenvedett Megváltó fejét küllős rajzú kettős glória környezi, s lecsukott szemekkel pihen anyja ölében. Testét a mellétől a térdéig lepelszerű ruha takarja, melynek vörössel festett csíkos szövete alól kinyúlnak a kiszenvedettnek szeghelyes, szikár lábai és sovány jobb karja. Az egész képen a piros és sárga szín uralkodik, fekete és fakókék segédszínekkel, s megható egyszerűségben fejezi ki a szent anyai kegyeletet. És bár alakjai élettelenek, háttere hibás távlattal és testjei anatómiai tudás nélkül készültek: az egyszerű kompozíció és egyszerű színek tisztelettel állítnak meg a hatszázados művészi kísérlet előtt.

Mert a pietà-kép és szomszédja, melyet ugyanazon képciklus folytatólagos részének kell tekintenünk, körülbelül ily réginek ítélhető. Mind a pietà, mind a déli fal megdicsőült Üdvözítője ugyanazon idő és festő művei. Az utóbbinak azonban mind alakja, mind hatágú vörös csillagokkal díszített ünnepies fehér ruhája jóval pompázóbb és sikerültebb. Kár, hogy a felsőteste fejével együtt megsemmisült. Az alak fölé alkalmazott keresztvirágos nyeregléc már hegyesszöget alkot, s az és a nyúlánk alak, a háttérben álló félgömb talpú, de már nyúltszárú kehellyel együtt az átmeneti ízlést jelzi.

Tüzetes kutatással kétségtelenül meg lehet majd a két kép előképeit és közelebbi iskoláját is határozni. Most azonban elég annyit megállapítanunk, hogy a töredék-képekben Erdély legrégibb freskói egyikét tisztelhetjük, melyeket nagy valószínűséggel talán mindjárt a XIV. század elején Szovátra került legelső Sukyak festethették.

Egészen más, nagyszabású, megragadó koncepció tárul elénk a templomhajó északi fala középső részének képeiről.

Itt a falat alul mintegy másfél méternyi magasságig valami szennyes szürke szín fedte, melyen a faltők térközeiben bizonyos távolságra körök és azokba román ízlésű keresztek voltak bekarcolva és rajzolva. Ezekről a tüzetesebb vizsgálat folyamán kiderült, hogy eredetileg az egykori templomi gyertyatartók helyeit jelezték, s elhelyezésük és a fal színezése éppen eléggé bizonyította, hogy a templomhajó alsó része eredetileg túlnyomó nagy részben nem volt kifestve. A XIV. század legvégén vagy a XV. század elején azonban, midőn a templom már említett címeres boltzáró köveit kapta, az emelkedőben levő Suky család, úgy látszik, folytatta a templom kifestését is, s a hajó északi falának freskói minden jel szerint ekkor készültek.

Ezt a képet már nem egy tapogatózó mester készítette, hanem egy biztos kezű, nagyobb alkotásokhoz szokott művész. Éppen ezért a legnagyobb sajnálattal szólhatunk arról a veszteségről, hogy a képet csak oly tönkrement állapotban másolhatták le, hiszen kétségtelenül egyike volt a legértékesebb erdélyi alkotásoknak.

A templom északi falának közepén, az egykori boltozat kezdetéig egy hatalmas, 3,50 m átmérőjű kettős kör alkotja a festmény keretét. A festmény három mezőre oszlik. Ezekből a legalsó a föltámadást, a középső a szentek karát, a felső a tizenkét apostolt mutatja be. Az utóbbiak fölött a mandorlában ábrázolt Üdvözítő ült. Törzsét és fejét azonban a művész már a boltozatra festette, s így ezek azzal együtt megsemmisültek. A hármas kép körül alkotott körgyűrű nyolc részre osz-

tott, túlnyomóan vörös-barna és kisebb részben zöld mezőjét aztán imádkozó angyalok nagy sokasága népesíti be.

A kép alsó mezejében a festő a föltámadást egész iskolás naivsággal ábrázolta.

A zöld térből fürdőkádszerű koporsóból halottak kelnek ki, s összetett kézzel imádkoznak a kegyelemért és üdvözülésért. E résznek mind a földfogása, mind alakjai kezdetlegesek, s alig tudjuk hinni, hogy ugyanazon kéztől eredhessenek, mint a fölöttük pompázó másik két mező festményei.

Ezekből a középső megkapóan nyugalmas és méltóságos. Az egyenlőtlenül két részre oszló térben a szentek két csoportja két sorjával mintegy egymás felé közeledik. A jobb oldali csoport élén fenn egy pápa, alatta egy infulás érsek vagy püspök s utánuk újra püspökök, papok és szerzetesek színes csoportja áll, mind imára összetett kézzel. A bal oldali csoport élén belül egy szent király, a külső sorban egy püspök vezet, s utánuk különféle szentek sorakoznak, kik közül a külső sor harmadik alakja a Szent Ferenc-rend ruházatában bizonyára a rend alapítóját, Assisi Szent Ferencet akarta ábrázolni. A nyolc első alak után egy függőleges gerenda által elválasztva csupán nőszentek következnek, s nagyon érdekes, hogy ezen az oldalon a művész a rendelkezésére álló kisebb térbe eggyel több alakot festett, mint a másik oldal nagyobb terébe. A huszonkilenc imádkozó glóriás szent nagyszerű, harmonikus, méltóságos, nyugalmas hatást nyújt.

A felső mezőben Jézus lábainál a tizenkét apostol ül egy sárga padon, élükön Jézustól jobbra Péterrel, balra Pállal, kiket a kulcs és a kard jelez. A jobb oldali csoportból az x alakú keresztről Andrásra, az utolsó helyen pedig a botról és erszényről Júdásra, míg balról a zarándokpálcáról az idősebb s a késről az ifjabb Jakabra ismerünk.

Mindezeket pedig az angyalok imádkozó serege veszi körül, mintegy negyven alakkal. Végtelen kár, hogy ebből a mozgalmas égi csoportból csupán az Üdvözítőtől jobbra levő öt angyal maradt aránylag épebben. A többiről csak sejthetjük, hogy itt mily szép és gazdag kép pompázhatott. És bár lehetséges, sőt valószínű, hogy festőjük nem önállóan, hanem nagyobb mesterek nyomán festette művét: a teljesen elhalványult színek és összerongált alakok mellett is meg kell számára adnunk azt az elismerést, hogy a térbeosztásnak és csoportosításnak, a rajznak és a színeknek, a ruházatnak és a redőzetnek igen jó mestere volt, s arcain már az egyénítés akaratával találkozunk. A félezer éves mű mindenesetre dicsősége a ma még ismeretlen mesternek.

A festmény korára a képek általános vonásain kívül a boltzáró kövek címereiben és az apostolok jelvényeinek stílusában két fontos támaszpont van.

A boltzáró kövek pajzsalakjai és a kettős kereszt azonos alakot mutatnak Zsigmond király (1387—1437) pecsétjeinek ugyanily emlékeivel. Az egyik címerkő Sárkány-rend jelvénye pedig arra is bizonyság, hogy az a boltzáró kő csak 1394 után készülhetett, mert a rend meglétének ez a legrégibb ismert időpontja, és Zsigmond 1408-ban állapította meg kiváltságlevélben is végleges szervezetét. Az egységes terv szerint készült új freskónak pedig a boltozatra is ki kellett terjednie, s ennélfogva csak 1400 táján vagy valamivel később készíthették el. Ugyanezt igazolják a képen látható jelvények is. Szent Péter kulcsának teljes hasonmá-

sát megtaláljuk a dunántúli Vas megyei martjanci templom XIV. század végéről való freskóján, s Pál apostol egyenes karja tiszta Zsigmond-kori típus. A pápai és királyi koronák, továbbá az angyalszárnyak kezelése és a ruházat szintén e korra utalnak, s a nőszentek fejkendője Kolozsvári Tamás esztergomi Zsigmond-kori oltárképének hasonló ábrázolásaira emlékeztet.

A XIV. század végén és a XV. század első negyedében szereplő Zsigmond királlyal járt-kelt Suky János világlátott ember volt, s ízlése a budai és visegrádi királyi udvaron kívül Németországban is mívelődhetett. Nyugodtan feltehető, hogy a sok szép művészi alkotás látása ilyenekhez szoktatta. Minthogy vagyona módot nyújtott arra, hogy maga, esetleg fiai is, a mecénások sorába lépjenek, a XV. század első negyedében a templomot beboltoztatták, és egy részét új falképekkel díszítették. Ehhez akár a királyi udvar körül, akár külföldön nem volt nehéz nekik művészt is találni.

Ez a művész pedig nem tartozott az egyik eddig ismert erdélyi festőiskolához sem. Szerencsés fölfedezések még több nyomára is vezethetnek. Addig a freskókkal kapcsolatban csak azoknak a Suky-mecénásoknak nevét emlegethetjük, akiknek a magyar művelődés- és művészettörténet most már az első magyar nyelvű erdélyi oklevelet s az esztergomi kehely mellett a szováti templom kőemlékeit és szép freskóit is köszönheti.

JEGYZETEK

Megjelent: Kelemen Lajos, *Művészettörténeti tanulmányok.* Bukarest 1977. 114—119.

[1] Vele részben egyidőben id. Nemes Ödön marosvásárhelyi rajztanár és festőművész foglalkozott elsősorban a régi Marosszék néhány templomának freskóival. [Nemes Ödön: *Néhány székelyföldi freskóról.* Székely Hírlap. 1896. október 29., november 1., 5. — A szerk.]

[2] Sőt hihetőleg a Suky család maga is e nemzetségből ágazott ki. Az Ogmandok pedig azt az Apa-farkast tartották ősüknek, akit Béla király névtelen jegyzőjének adata szerint Töhötöm vezér is annak vallott. A Sukyak eredetük emlékére használták különböző alakban farkas vagy farkasfejes címerüket. Nemzetségi birtokaik a Meszes-hegységtől kezdve benyúltak a régi Doboka megyébe, Kecsed, Kecsedszilvás és Omboz vidékére. Másik águk rendre a három Zsukot (Alsó-, Felső- és Nemeszsuk) alapította, s a nemzetség általunk ismert legkeletibb ága 1330 táján a Mezőség közepén, Uzdiszentpéteren birtokolt, de 1330 körül ki is halt. Valószínűnek látszik azonban, hogy még ennél is tovább terjeszkedhetett keletre, s a marosszéki Szabéd mellé, de már megyei területre ez a nemzetség vihette magával Szamosújvár mellől a Mezőség széléig az ott később elpusztult Néma falu nevét.

[3] Utolsó szerepvivő családtagjuk, Suky Benedek még Bethlen Gábor alatt portai követ volt. Utána már csak megyei tényezők.

A szerkesztő megjegyzései. A szerző a szövegen csak stiláris változtatásokat végzett. A témával kapcsolatos további írásai: Kelemen Lajos: *A szováti unitárius templom falfestményei.* Unitárius Közlöny 1925. 160—161. — Uő: *Szovát és régi műemlékei.* Magyar Nép 1925. 45. sz. 1—2.

A templom freskóit említi: Drăguț, Vasile: *Iconografia picturilor murale gotice din Transilvania.* Pagini de veche artă românească. II. București, 1972. 40, 73, 75. — Radocsay, 169., irodalommal.

Huszka József tevékenységére: Huszka József: *Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. századokban.* AÉ. 1886. 123—134. — Uő: *Székely festő-iskola a XV. században.* AÉ. 1887. 331—332.

A megújított Suky-címer: Radocsay Dénes: *Gotische Wappenbilder auf Ungarischen Adelsbriefen.* Acta Historiae Artium 1958. Tomus V. Fasciculi 3—4. 327.
A Suky-kehely: Pál Endre: *Suki Benedek kelyhe.* Művészettörténeti Értesítő 1966. 2. sz. 89—112.

MURÁDIN JENŐ

TÖRTÉNELMI TABLÓ A SZELLEM SZABADSÁGÁRÓL

(Körösfői-Kriesch Aladár: Az 1568-i tordai országgyűlés)

Torda városnak nincs képtára. Múzuma történelmi emlékeket őriz (legértékesebb darabokat a római korból), s gyűjteményében csak szükségképpen kapott helyet néhány értékesebb festmény. Mégis, ha látogató nyit be az egykori fejedelmi házban otthonoskodó városi múzeumba, s ha kellőképp tájékozott a gyűjtemény értékei felől, nem mulasztja el, hogy a „Dávid Ferenc kép", Körösfői-Kriesch Aladár festménye után érdeklődjék. Határokon túlról érkező vendégek is kíváncsiak rá. A múzeum pedig éppen a Dávid Ferenc évfordulóra figyelve, a nagy reformátor halálának 400. évfordulóján, 1979-ben restauráltatta a képet, és tette hozzáférhetővé minden látogatója számára.

Több mint nyolcvan éve Torda város tulajdona és büszkesége ez a méretre is impozáns történelmi festmény. Egykori városatyák már a kép megfestése idején, a múlt század utolsó éveiben határozatban kívántak gondoskodni róla: a nevezetes alkotás a városi közösség birtokában maradjon, s azt bárki kedve szerint megtekinthesse.

A festmény tárgya, keletkezése és sorsa szorosan kapcsolódik Torda történelmi és művelődéstörténeti múltjához. Forrásaink elegendők ahhoz, hogy szinte minden részletében felidézhessük keletkezése történetét.

*

Körösfői-Kriesch Aladár festménye, mely az 1568-i tordai országgyűlés históriai pillanatát, a vallási türelem és a szellem szabadságának deklarálását örökíti meg, a 19. sz. végén keletkezett. Abban az időben számos vármegye, város és közület készült arra, hogy helyi történelmi nevezetességekről, kimagasló eseményekről az utókor számára fönnmaradó művészi értékű emléket készítsen. E műveket, köztük erdélyi festők alkotásait, 1896. májusában mutatták be nagyszabású kiállításon. Torda-Aranyos vármegye, illetve Torda város is részt kívánt venni a művészetek e nemes versenyén. Közösségi határozattal döntöttek arról, mi is legyen az az esemény, amely megérdemli a képi megörökítést, és arról, hogy kit kérjenek fel a mű megfestésére. Minderről a korabeli sajtó tudósításai, levéltári adatok (utóbbiak sajnos hiányosan), a kép festőjének vallomásai és a művész életrajzi bemutatói tájékoztatnak.

Torda-Aranyos vármegye hetilapja, az 1891-től folyamatosan megjelenő Aranyosvidék 1894 őszén közöl először hírt arról, hogy a város képviselő testülete érdemben megvitatta és határozatával is megerősítette a történelmi festmény megrendelésének ügyét. A vármegyei főha-

tóság útján a városvezetéshez eljuttatott leiratra a szeptember 5-i közgyűlésen Nesselfeld Miklós városi főjegyző fogalmazott meg és terjesztett elő indítványt. Lelkesedésben nem volt hiány. Nesselfeld előadása olyan buzdító szónoklattá kerekedett, mely biztosította a nemes ügyhöz méltó erkölcsi és anyagi támogatást.

Idézzek itt jegyzőkönyvi hűséggel az akkori városvezetés e kiválóságának beszédéből.[1] „Határozza el a képviselő testület — mondotta felszólalásában a főjegyző —, hogy azon nagy jelentőségű történeti eseményt, midőn 300 évvel ezelőtt az unitárius vallás egyenjogúsága kimondatik az itteni országgyűlésen — egy nagyobb szabású történeti képben korhűen megfesti, megörökíti s erre a czélra 3 éven át 500 frtos részletekben fizetendőleg 1500 frtot megszavaz s a kép közelebbi tárgyának és méreteinek meghatározására polgármester [Velits Ödön] elnöklete s főjegyző [Nesselfeld Miklós] tollvitele mellett egy nyolcz tagú bizottságot küld ki [...]" Beszédét azután így folytatta: „Bármiképpen lapozgatjuk is a történelem könyvét, az indítványunkban megjelölt eseménynél kiválóbbra — mint a mely a lelkiismereti szabadság declarálása — utalni nem tudunk [...] Ámde az indítványunkban kiemelt momentum nagyban kimagaslik valamennyi felett; nem egyes egyéni szellemi vagy testi erőbeni nagyságát vagy nagy alkotásait van hivatva megörökíteni, hanem erdélyi hazarészünk egyik korszakának egész gondolkozási módját, egész lelki világát, lelki életének egyik legfenségesebb megnyilatkozásában, mely megnyilatkozás mint egy üstökös csillag gyúl ki a kis Erdélyből a világ mind a négy tájéka felé, hogy a szabadság, a testvériség, az egyenlőség és a vallási türelem eljövendő fényes napjának előhírnökeként az éjjel sötétség oszlásának kezdetét inaugurálja s nekünk azt az azóta büszkeségünket képező epithetont, hogy »Erdély a vallási türelmesség országa« megszerezze."

A résztvevők megéljenezték az indítványt, de ennél is több történt. Nagy Olivér képviselő szólalt fel és kevesellte az előirányzott 1500 forintot. Javasolta: ennek kétszeresét, azaz 3000 forintot szavazzanak meg a költségek fedezésére. És képviselő társai egyhangú szavazattal döntöttek javaslata mellett! Így kerülhetett sor arra, hogy az 1894/50. számú közgyűlési határozat nyomán pótadó kirovásával biztosítsák az anyagiakat a szokatlan méretűre tervezett történelmi tabló megfestésére.

Nesselfeld Miklós előterjesztésének volt egy második pontja is. Ez pedig a városvezetés állásfoglalásának erkölcsi erejét kívánta hangsúlyozni. „Ajánljuk azért — mondotta Torda város főjegyzője —, hogy [a kép] a városi teremben [a városháza közgyűlési termében] felfüggesztve — míg a város áll, hirdetője és terjesztője legyen a szabadság, egyenlőség és türelmesség örök eszméinek."[2]

Ezek után a városi tanács a választott téma történelmi körülményei és hiteles forrásai iránt érdeklődött. 6635/1894. számú átiratával nyomban megkereste a kolozsvári unitárius püspökséget és az unitárius egyházi képviselő tanácsot, „hogy mint legközelebbről érdekelt fél, s mint olyan, kinek birtokában lehetnek a megfestendő történelmi ténnyel kapcsolatos adatok — szíveskedjék az 1568-iki tordai országgyűlés közelebbi mozzanatait s a jelenvoltak neveit leírni s tanácscsal közölni."[3] November 25-én érkezik válasz a városi tanács érdeklődésére, mely a tordai országgyűlés lefolyásáról, a fennmaradt szűkszavú történelmi utalásokról ad számot. Erre alapozva nevez ki azután a tanács egy nyolc-

tagú bizottságot, azzal a feladattal, hogy a beérkezett információk alapján a kép tárgyát közelebbről „meghatározza".

A festmény megrendelésének története után nyomozva, a következő értesülés Torda-Aranyos vármegye 1894. december 29-i közgyűléséhez vezet. Ezen a fórumon azonban megyei megrendelést emlegetnek, s annak tárgya furcsamód nem az 1568-i, hanem az 1542. évi tordai országgyűlés lenne. A sajtó beszámolója szerint azt a történelmi eseményt helyeznék tehát előtérbe, melyen „az erdélyi rendek a török által Buda várából kiszorult Izabella özvegy királynét és fiát, János Zsigmondot Erdélybe befogadják és megalkotják a külön Erdélyi fejedelemséget"[4].

Nincs mód rá eldönteni, mennyire hiteles a sajtó információja az említett megyei közgyűlésről. Tény azonban, hogy ez utóbbi terv többé sehol, semmilyen formában nem bukkan elő. A városi közösség képviselői egységes véleménnyel a korábbi elképzelés, a vallásbéke kihirdetésének témája mellett döntöttek. Borbély György tordai gimnáziumi tanár, az Aranyosvidék akkori szerkesztője így indokolja a választás jogosságát. „Senki alkalmatosabb tárgyat nem találhatott volna e képre, mint azt a jelenetet, mint mikor 300 évvel korábban már a tordai főtéri templomban a fejedelem, a főrendek, távolabbi tartományok követei s a feltörő szellem képviselői között Dávid Ferencz mint a szellem szabadságának megtestesült élő bizonysága égre emelve kezét, kimondotta, hogy mindenki a saját maga hitét és vallását mondhassa magáénak, s nem a reá erőszakoltat."[5]

*

Fontos kérdés volt, kit bízzanak meg a nagylélegzetű történelmi kép elkészítésével. Kevés hazai festő mert vállalkozni akkoriban ilyen nagylélegzetű feladatra. Művészetünk parlagi viszonyai eleve elriaszthatták a megyei vagy városi megrendelőket attól, hogy helyi festőket bízzanak meg ilyen felelősségteljes munkával. Máramaros megye ugyan saját művészfiát, Hollosy Simont kereste meg a megtisztelő feladattal, Temes megye pedig a háromszéki Gyárfás Jenőt kéri fel, de például Kolozsvár már a felvidéki Roskovics Ignáchoz fordul képrendelésével. Torda város pedig a budapesti Képzőművészeti Társulattól kért véleményt a legalkalmasabb festő megnevezésére. E művészeti fórum javaslatára a városi tanács Kriesch Aladár festőművészt kérte fel a történelmi tabló elkészítésére, aki a munkát a felajánlott összegért el is vállalta.

A harminckét éves Kriesch Aladár (ki akkor még nem viselte a Körösfői előnevet) mesterségbeli tudásával, művészi ráérzésével elég korán jóhangzású nevet szerzett magának a történelmi és portréfestészet művelői között. S bár nem volt erdélyi származású (Budán született 1863-ban), gyakran látogatott el itt élő rokonaihoz és ismerőseihez. Kolozsvárra éppenséggel rendszeresen leutazott; nagybátyja élt itt, Abt Antal (édesanyjának testvére), a kolozsvári egyetem fizika tanszékének tanára. Egy időben portrémegrendeléseket is kapott a kolozsvári egyetemtől. Az erdélyi történelem mozgalmas eseményeitől ihletődve, egyik korai kompozíciós művének színterét is e vidéken választja meg, 1888-ban készült történelmi munkáján II. Rákóczi György balvégzetű fenesi csatájának emlékét idézi fel. Nem sokkal a tordai megrendelés előtt rokonainál jár a Maros menti Tövisen, akik átviszik a szomszédos diódi birtokukra. A festőnek annyira megtetszik a Boér család diódi udvarháza, és nyugalmas környezetét a festői munkálkodásra annyira alkal-

másnak találja, hogy huzamosabb ideig itt rendezkedik be. „Pompás csűr atelierjében", ahogyan egyik levelében írja[6], nagyméretű kompozíciós művek elkészítésére is kiváló lehetőség nyílik.

Itt készül el, Diódon, majdnem a befejező simításokig, a tordai országgyűlés tablója is.

Előbb azonban a helyszínen tájékozódik a feladatról.

A megbízás kézhezvétele után Kriesch Aladár nyomban Tordára utazik. Teljes energiával, művészi lelkesedéssel fog neki a hatalmas munka elvégzéséhez. Mint korának minden hivatástudó történelmi festője, ő is fontosnak tartja a helyszín pontos tanulmányozását, a terepismeretet és a kortörténetben való elmélyülést. Az 1895-ös esztendő elején érkezhetett Tordára. Itt először is találkozott a városi tanács kijelölte nyolctagú bizottság tagjaival, kiktől átveszi a festmény közelebbi tárgyát meghatározó leírást. E dokumentációs munka birtokában (mely nyilvánvalóan az unitárius egyházi tanács közlésén alapult) megkezdi tordai terepszemléjét. Ellátogat a piaci templomba (a Kolozsvárról Tordára vezető út mentén álló római katolikus templomról van szó), melyben a nevezetes eseményre, az 1568-i tordai országgyűlésre sor került. Az impozáns gótikus templom kínálkozó hatalmas falsíkjait tekintve, helyszínen támadt ötlettel arra gondolt, nem táblaképet, hanem freskót fog csinálni! Kriesch Aladár egyik eszményképének Lotz Károly művészetét vallotta, s mestere — a freskófestészet klasszikus alkotója — példájára gondolt egy — al fresco — falképre. Kétségtelenül szerencsés ötlet volt, de „a tordai urakat" nem tudta meggyőzni róla. Megbízói kiállítható olajfestményre gondoltak.

Kriesch Aladár gyorsan elkészült a festmény vázlatával, s azt még akkor, 1895 tavaszán a tordai városházán bemutatja. Borbély György az Aranyosvidék május 11-i számában méltatja a nyilvánosság ítélete elé bocsátott kompozíció-vázlatot. Írása azért is értékes, mert kiderül belőle, hogy a polgármesteri irodában közszemlére tett kép a művésznek már a végleges elgondolását összegezte. A kompozíció teljes felépítése, a főbb alakok elhelyezése, szereplőinek gesztusai teljesen azonosak a kész képen látható megoldással. Inkább csak apró változtatásokban, helycserékben mutatható ki a különbség.

A bemutatót (ezt az első tordai kiállítást!) sokan tekintették meg. A kép megnyerte a közönség és a megrendelők tetszését. Kriesch pedig visszatér Kolozsvárra, ahol mint már Tordán is, modellek, történelmi díszletek után néz. „Szenvedélyes, termékeny munkában néhány hónap telik el — írja Dénes Jenő, az első Körösfői-Kriesch Aladár monográfia szerzője —, legszebb tanulmányfej rajzsorozatának ideje ez. Valamennyi tanulmányfeje kitűnő jellemábrázolás, komoly és mély megfigyelésre valló lelki megjelenítés bravúros rajztudással előadva."[7] Ugyancsak Dénes Jenő könyvéből tudjuk, hogy Kolozsváron történelmi öltözékeket készíttetett képe alakjaihoz, a városban pedig modelleket keres. Vörös krétában — rőtliben — rajzolja meg föllelt alakjait. E. Kovács Gyuláról, a kiváló jellemszínészről készít rajzokat, Koncz egyetemi szolga alakjában fedez fel nagyszerű történelmi profilt, a városi szegényházban talál egy „jó arcú" öreget...

Történelmi vázlatát bemutatták a Képzőművészeti Tanácsnál, majd a kép megfestésére a művész leutazik Diódra. A tágas diódi csűrben

festi fel vakrámára a 12 négyzetméteres vásznat és fog hozzá a festéshez.

Minden dokumentációs munka ellenére a művésznek nem volt könnyű dolga a történelmi miliő megjelenítésében. Hiteles források keveset árultak el az 1568. január 6. és 13. között tartott országgyűlésről.[8] János Zsigmond jelenlétében, a fejedelem kedvenc tartózkodási helyén, Tordán egybegyűlt erdélyi diétán a vezető, mondhatni a történelmi szerep a Dávid Ferencé. Az unitáriusok épp akkoriban püspökké avatott vezetőjéről azonban semmiféle történelmi ábrázolás nem maradt fenn. A festőnek magának kellett tehát megjelenítenie a legendás egyházalapító alakját.[9] Nem is a fejedelem, hanem a lelkiismeret és a hit szabadsága mellett szót emelő Dávid Ferenc áll a mű exponált helyén.

A sokalakos történelmi festmény szereplőinek azonosítása több leírásban is megmaradt. Teljesen hitelesnek azonban csakis a művész bemutatása tekinthető. Körösfői-Kriesch Aladár másfél évtizeddel a mű elkészülte után — felkérésre — maga foglalja írásba a képen látható történelmi jelenetet. Leírásából idézem: Az unitárius vallásnak „első papját s egyben mártírját is — Dávid Ferencet — látjuk a kép közepén. Balra tőle emelkedettebb trónszéken a fejedelem, mellette két unokaöccse: Báthory István (a fejedelemtől balra) és Báthory Kristóf (jobbra). Mögötte áll az olasz Blandrata György, a fejedelemnek meghitt tanácsadója. Sokat hányatott ember, ki legutóbb Lengyelországból került az erdélyi udvarhoz és az unitáriusokéhoz hasonló tanokat hozott magával a külföldről. Báthory István és Csáky kancellár mögött állanak a szász rendek. Dávid Ferenc mögött balra (tőle jobbra) Csáky Mihály, a kancellár, ki nem vett nagyon részt a vallásos dolgokban, jobbról (Dávid Ferenctől balra) Heltai Gáspár, amint a Bibliát forgatja s egy másik papnak mintegy igazolja Dávid Ferenc mondását. Előbbre a padsorok között egy katolikus barát, aki megdöbben a hallottakon és Mélius Péter, debreceni prédikátor, aki szintén bizonyos kétkedéssel fogadja a szónokló szavait. Mögötte, a templom kórusa alatt a székely rendek, fönn a kórusban az asszonyok, elöl pedig a padok között egy néhány magyar rend, kiknek nevei nem fontosak."[10]

A tordai országgyűlésről festett tabló magán viseli a századvég történelmi festészetének sajátos jegyeit. Nem válik ki ezek közül stílusának újszerűségével, hanem csakis a művészi teljesítmény minőségével. Kriesch Aladár Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványa volt; az ő nyomdokain haladva és külföldi (müncheni és itáliai) tanulmányútjain ismerkedett a művészi ábrázolás lehetőségeivel. Megismeri a bitumen alapú, mély feketével és barnákkal dolgozó képalkotó művészet eredményeit és korlátait is. S bár közismert, hogy a századelőtől kezdve éppen Kriesch Aladár lesz az, aki a szecesszió úttörőjeként kerül be művészetünk történetébe, fejlődésének e korai szakaszában még nem lép túl a hagyományokon. A tordai országgyűlést ábrázoló festménye még csak nem is sejteti a szecesszió későbbi előfutárának — a marosvásárhelyi kultúrpalota egyik díszítőjének! — annyira jellegzetessé lett festői modorát. Ez a kép inkább a századvégi festészet klasszikus hagyományait követi, s Benczur Gyula képeihez hasonlóan a barokkos fény—árnyék hatásra alapozva jeleníti meg témáját. A festményen a fehér hajú Dávid Ferenc alakját világítja meg a templomablakból beáramló fény. A püspök és prédikátor jobb kezét szívére téve, a balt a világosság felé

emelve nyilatkoztatja ki a hit szabadságának nemes eszméjét. Fekete ornátusba öltözött alakja könnyednek, szinte légiesnek látszik. János Zsigmond, a fejedelem személye, a baldachinos trónus alatt szinte háttérbe szorul. Csak az őt körülvevő Báthoryak és Csáky kancellár világos öltözéke irányítja rá a figyelmet, a néző tekintetét. A szemben levő oldalon a kinyilatkoztatás merészségétől megrettenő kálvinisták és katolikusok csoportja válik ki a követek együtteséből.

A puha, meleg színekkel, mély feketével és nemes szürkékkel megfestett egységes tónusú kép, sajnos, már sokat vesztett fényéből.

*

Kriesch Aladár festménye kiváló helyezést kapott az 1896-os budapesti kiállításon. Alkotója már jóval korábban, lényegében 1895 őszén elkészült a mű megfestésével, de sokáig — hónapokig — javítgatott rajta. Az említett esztendő októberében szállíttatja fel a festményt Diódról Budapestre, és ottani műtermében csiszolgat a részleteken. Még 1896 áprilisában is haladékot kér a tordai megrendelőktől, hogy a kép művészi befejezettséggel kerülhessen a közönség elé.[11] A kolozsvári Állami Levéltárban föllelt adatok arról tanúskodnak, hogy a város időközben rendszeresen folyósítja a megrendelői ár részletét, s külön 130 forintot fizetnek „Rossi Ferencz gyárosnak" a festmény díszes kerete elkészítésére.[12]

A képet 1896 tavaszán az akkoriban épült budapesti új Műcsarnok első termében mutatták be. Kriesch Aladár munkája elnyerte a hivatásos művészeti fórumok és a kritika egyöntetű elismerését. A Képzőművészeti Tanács „jegyzőkönyvi elismerést" szavazott meg számára a kiváló munkáért. Szana Tamás, a korszak legismertebb kritikusa később is mint a kortárs festészet egyik kiemelkedő történelmi képét emlegeti e művet.

*

A kép utóélete nemkevésbé érdekes és tanulságos.

Fogadtatásának sikere meghozza alkotójának a művészi és anyagi elismerést. Kriesch Aladár megkapja a Műbarátok Körének 1500 forintos ösztöndíját. Lehetősége nyílik rá, hogy művét müncheni kiállításon is bemutassa. A Képzőművészeti Társulat a festményről készült heliogravür másolatot műlapként árusította. 1911-ben a Könyves Kálmán kiadó vállalat reprodukcióban forgalmazta, s azután is többször készítettek a festményről képeslap-sokszorosításokat.[13]

Tordára csak az 1898-as esztendő elején érkezett meg a kép, hogy a megrendelő város birtokában elfoglalja előre kijelölt helyét.

Egy 1920-ban kelt tordai riportban az író Gyallay Domokos így számolt be a képről: „A művészetnek bizony nem hazája Torda. Egy hatalmas, igazán szép műalkotás van a városban: Körösfői Kriesch Aladár festménye a vallásszabadság törvénybeiktatásának jelenetéről. A kép a városháza közgyűlési termét díszítené — ha állandóan le nem volna függönyözve. De igen bölcsen lefüggönyözték, mert a pipafüst pusztulással fenyegette."[14]

A második világháborút követően a városra oly sok szenvedést hozó hadiesemények után még ott láthatták a képet eredeti helyén. Nem sokkal azután helyezték el a hajdani fejedelmi házban, a mai városi történelmi múzeumban.

A megsérült és a szakszerűtlen tartástól erősen leromlott állapotú festmény azonban sürgős renoválásra, de legalábbis állagmegóvásra várt. Erre 1979 nyarán került sor. A kolozsvári Művészeti Múzeumban végezték el a képen a legfontosabb restauráló munkát.[15] Így került vissza ismét megrendelői birtokába, a tordai városi múzeumba.

JEGYZETEK

[1] A városi képviselő testület közgyűlési jegyzőkönyve egyéb dokumentumokkal együtt Torda város levéltárába került. S bár utóbb e korszak többi közgyűlési jegyzőkönyvével együtt ennek a művelődéstörténeti értékű iratnak is nyoma veszett, szövege szerencsés körülmények folytán mégis a kutatás rendelkezésére áll. A Dávid Ferencz-Egylet 1898. április 24-i tordai gyűlésén Simon János tordai unitárius lelkész idézte fel a kép megfestésének történetét — éspedig eredeti levéltári dokumentumok alapján. A szóban forgó jegyzőkönyv eredetijéről Velits Ödön polgármester engedélyével készített másolatot. Az Aranyosvidék 1898. április 30-i (18.) száma pedig leközölte előadásának teljes szövegét. Az itt idézett jegyzőkönyvszöveget ilyenformán hitelesnek kell elfogadnunk.

[2] Uo.

[3] Uo.

[4] Aranyosvidék, 1895. V. évf. 1. sz.

[5] Aranyosvidék, 1895. V. évf. 19. sz.

[6] Dénes Jenő: Körösfői-Kriesch Aladár. Budapest, 1939., 38. l.

[7] Uo. 43—44. l.

[8] A kép eredeti címe: az 1567-iki [!] tordai országgyűlés — vagy a művész tévedése lehet, vagy arra utalhat, hogy az adatszolgáltatók nehezen igazodtak el a mozgalmas történelmi kor eseményei között. Tordán valóban 1567-ben is tartottak országgyűlést, de az a német támadás veszedelmével foglalkozott, míg a vallásbéke kérdését az 1557-i és 1568-i diéta tűzte napirendre. A dokumentációban hiteles forrás lehetett volna Jakab Eleknek éppen Dávid Ferencről írt könyve (Dávid Ferencz emléke. Bp., 1879.), melyben így méltatja az 1568. évi korszakos eseményt: „A történetírónak joga van e tárgyról büszke önérzettel szólni, kötelessége az ősök szabadelvűségéről tisztelettel emlékezni meg." (103. l.)

[9] Az érdekes ikonográfiai kérdésről a festmény elkészülte után Boros György kolozsvári unitárius főgimnáziumi tanár fejtette ki véleményét. „Dávid Ferenczet semminemű kép nem örökítette meg. Róla minden hívének olyan a képe, a milyent magának rajzolt, és természetesen azok közül kevés hasonlít a művészéhez." (Aranyosvidék, 1897. VII. évf. 9. sz.)

[10] Keresztény Magvető, 1911. XLVI. köt., 192. l.

[11] Kérését az 1896 áprilisában tartott vármegyei közgyűlés hagyja jóvá.

[12] Torda város levéltára, 1896. április 25-i tanácsülés jegyzőkönyve, Kolozsvári Állami Levéltár.

[13] A festmény nyomatai nagy példányszámban egyházi rendelésre készültek. Képeslapokon is többször megjelentették (1968-ban színesben is). Egyházi kiadványok mellett a két világháború között több hazai lap is leközli a festmény reprodukcióját: Vasárnapi Újság, 1923. 1. sz.; Magyar Nép, 1939. 49. sz.; Keleti Újság, 1940. 109. sz. Utóbbiak között Csiky Andor Keleti Újság-beli felvétele sikerült a legjobban.

[14] Keleti Újság, 1920. III. évf. 157. sz.

[15] A 3x4 méteres festményt egy nyolc tagból álló (hét bukaresti és egy kolozsvári) restaurátor-csoport állította helyre. A munka vezetője Mariana Bojan, a kolozsvári Művészeti Múzeum restaurátora volt. Az egész képet új vászonlapra ragasztották fel, s megerősítették a pergő, leválni készülő festékréteget.

IRODALOM

Jakab Elek: *Dávid Ferencz emléke.* Budapest, 1879.
Orbán Balázs: *Torda város és környéke.* Budapest, 1889.
Boros György: *Tordai országgyűlések.* Torda Emke-Emlékkönyv, Torda, 1894.

(-Ö-): *Városi közgyűlés.* Aranyosvidék, 1894. IV. évf. 37. sz. szept. 15.
-t.: *Torda-Aranyosmegye rendkiv. közgyűlése.* Aranyosvidék, 1895. V. évf. 1. sz., jan. 5.
Torda város levéltára. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1896. — Kolozsvári Állami Levéltár.
* * * *Vármegyénk rendkívüli közgyűlése.* Aranyosvidék, 1896. VI. évf. 17. sz., ápr. 25.
* * * *Torda város ezredévi képe.* Aranyosvidék, 1896. VI. évf. 29. sz., júl. 18.
Boros György: *Egy kép előtt.* Aranyosvidék, 1897. VII. évf. 9. sz., febr. 27.
Simó János: *A tordai országgyűlés képe 1568-ból.* Aranyosvidék, 1898. VIII. évf. 18. sz., ápr. 30.
* * * *A vallásszabadság kihirdetése az 1568. tordai országgyűlésen.* KerMagv, 1911. XLVI. köt., 192. l.
Daday Gerő: *Körösfői-Kriesch Aladár.* Erdélyi Szemle, 1920. VI. évf. 28. sz., júl. 18.
Gyallay Domokos: *Torda.* Keleti Újság, 1920. III. évf. 157. sz., júl. 22.
Harsányi Kálmán: *Emlékezés Körösfői Kriesch Aladárról.* Brassói Lapok, 1924. XXX. évf. 151. sz., júl. 6.
Dénes Jenő: *Körösfői-Kriesch Aladár.* Budapest, 1939.
Camil Mureşan: *Monumente istorice din Turda.* Editura Meridiane, Bucureşti, 1968.
Paul Constantin: *Arta 1900 în România.* Editura Meridiane, Bucureşti, 1972.

ADATOK DÁVID FERENC TÖRTÉNETÉHEZ

1

Az elfogott Dávid Ferenc védelme érdekében hozott városi tanácsi határozat, 1579

Március 28-án, szombaton, vagyis a Laetare vasárnapja [a húsvét előtti harmadik vasárnap] *előtti napon a száz választott férfiú összegyűlvén az alább írtakat határozta:* Megértették ezt is őkegyelmek egész városul [a város nevében], minemű levelet és parancsolatot hoztak urunktól [a fejedelemtől] az plébános uram megtartóztatása [letartóztatása] felől. Azért végezték őkegyelmek egész városul, hogy az Őnagysága parancsolatja tartása szerént az dolog menjen elő az tilalom[ról] és őrzésből. De mindazonáltal kettőt az Uraim [száz férfiú] közül küldjenek alá az fejedelemhez, és enyhítsék, szállítsák [alá] az Őnagysága haragját, mutogassák az kezességet is, hogy — minthogy istennek fogságában is vagyon — jámbor főemberek és atyafiai kezességére az tartóztatásnak gyalázatjával ne terhelné, mert sehova innét el nem megyen.

A húsvét ünnepét követő keddi napon [április 21-én] *a száz választott férfiú az alább írtakat határozta:* Megértették őkegyelmek egész tanácsul az okát, miért kellett [egy]begyűjteni bíró ura[mnak] az várost, tudniillik az plébános mellett való oltalomért. Tetszett őkegyelmeknek egész városul, hogy semmi [rendtartás elleni] vétést nem kellene csele-

kedni az választás dolgából: hogy az felső tanácsból válasszanak [válasszák ki azokat], kik az plébános mellett legyenek; hanem kérik őkegyelmét, Biró uramat tanácsával [együtt], hogy az régi rendtartás szerént negyedmagával, avagy pedig amennyivel tetszik őkegyelmeknek, legyen ott, mellette [Dávid Ferenc mellett], miérthogy egyéb dolgokért is szükség[es], hogy őkegyelmek általmenjen[ek] az gyűlésre [a fejedelmi udvarba]. Azok pedig úgy oltalmazzák, hogy az ország végzése ellen az városra semmi terhet ne hozzanak. Ezen közben pedig, miérthogy az fejedelem parancsolatja által megtiltotta [eltiltotta] az plébánost az prédikálástul, tetszett őkegyelmeknek egész városul, hogy botránkoztatás semmi ne essék az község közt, hogy mind a két fél [Dávid Ferenc, illetve Hunyadi Demeter hívei?] prédikátora az prédikálástul megszűnjék [eltiltassék] addig, amig az országtul és az fejedelemtül válasza leszen őkegyelmeknek.

Július 3-án a száz választott férfiú összegyűlvén az alább írtakat határozta: Megértették őkegyelmek egész városul az okát, miért gyűjtötte legyen be Bíró uram az várost, tudniillik az plébánosságnak való választásért és az Doctor [Blandrata György?] uram izenete felől. Őkegyelmek azért előhozván az uniót [a város kormányzására vonatkozó szászok és magyarok közti egyezség] és elolvastatván, végeztek. Miérthogy eleddig DÁVID FERENCNEK, mely nem kevés ideig szolgálta az várost, megszabadulásáért nem törekedett az város, Őkegyelmét, Bíró uramat kérik őkegyelmé[ne]k tanácsával [együtt], hogy az idős [szenátor] uraimnak kettejét küldje alá és az fejedelemnek könyörögjenek, hogy életének kegyelmezne meg, és örökségébe bocsássa vissza. Emellett az uniót vigyék alá és az fejedelemnek adják eleibe, minemü módja és Rendtartása vagyon az városnak régi szabadsága szerént az plébános választása felől és könyörögjenek Őnagyságának, hogy hagyná meg szabadságunkban, és az mi választásunknak módját ne kötelezze Őnagysága az püspökségnek választásához. Onnét megjövén, gyűjtse be őkegyelme Bíró uram az várost, akkor az plébános választása felől végez[zenek] őkegyelmek. Erről pedig Bíró uram — az város végzése felől — tegye bizonyossá doktor uramat, és jelentse meg neki, hogy Őnagyságát [a fejedelmet] akarja az város megtalálni [kedvében járni].

2

Dávid Ferenc utódjának, Hunyadi Demeternek beiktatása 1579

Vasárnap, július hónap tizenkilencedik napján a száz választott férfiú összegyűlvén az alább írtakat határozta: [Utána nincsen semmi határozat, majd ez következik:] *A következő hétfő napon, mely július huszadika volt, a száz választott férfi összegyűlvén elhatározta: A régiek tiszteletben tartott szokásai szerint, a kellő egyetértéssel valamint a szükséges szavazatokkal HUNYADI DEMETER tisztelendőt papjának és plébánosának választotta, s ünnepélyesen beiktatta valamint a plébánosi házba bevezette és elhelyezte.*

3

Tanácsi határozat Dávid Ferenc árvái kérésének ügyében
1580

1580. február 20. A száz választott férfi összegyűlvén az alább írtakat határozta: Megértették őkegyelmek egész városul az Dávid Ferenc árváinak kévánságát az 73 frt felől, hogy kit Dávid Ferenc Theobaldus az lektornak behozatására költett volna, kit [ami pénzt] kévánának az várostul refundáltatni [visszakapni az árvák]. Végezték: azért miérthogy minden dolog felől az város mindent elvégzett [elintézett] velük, kiről [fel]jegyzés vagyon, az őmagok [árvák] kévánsága felől mostan is úgy tetszik őkegyelmeknek, hogy semmivel nem tartoznak az árváknak mostan fizetni.*

KÁLNOKI KISS TAMÁS

KRIZA JÁNOS JEGYZŐFÜZETE

Kriza János 1829. november 1-én apró nyomtatványok üres oldalaiból — ujjnyi zsinegöltésekkel — jegyzetfüzetet készített, amelybe emlékezete segítségére közmondásokat és nevezetes történeteket jegyzett fel.

Ez az olvasmányélményeken alapuló jegyzőkönyv az egyik legkorábbi Kriza-dokumentum.

A nemes gondolatok — ma töredéknyi — példatárának tanúsága szerint Kriza János, az akkor 18 éves kolozsvári diák, feljegyzéseivel életideált formált: „Csak a munka szerez életünknek könnyebbséget, kellemetességet és tiszteletet."

A jegyzetfüzet keletkezésének idején a kolozsvári Unitárius Kollégiumban irodalmi diáktársaság működött, amelynek Martonosi Gálfi Sándor köré csoportosult tagjai (Szentiváni László, Szentiváni József, Árkosi Veres György és Árkosi Dénes) irodalmi munkáik zsengéiből, összejöveteleiken felolvasott és keményen megbírált magyar dolgozataikból kéziratos gyűjteményt szerkesztettek.

Ennek az irodalomtörténetben röviden *„A Barátság Lántza . . ."* címmel ismert, 72-lapnyi, alkalmi vállalkozásnak célja az értelmes időtöltés volt, vagy ahogy azt „öszveszövetett" kötetükben találóan megfogalmaz-

---

* *Kolozsvár város 1569—1582-beli közgyűlési jegyzőkönyveiből* (188a, 189b, 194b, 195a, 211a lapokról). Kolozsvár város levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. A szöveget Szabó T. Attila: *Nép és nyelv* (Válogatott tanulmányok, cikkek IV. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. című kötetének 570—572. lapjairól vettük. Az átírást, értelmezést, illetve a dőlt betűvel szedett — eredetileg latin nyelvű — mondatok fordítását Kiss András főlevéltáros segítségével Gaal György végezte.

ták: „*Valyon nem jobb-é az elmének ilyen játékot adni, mintsem a henyélésre alkalmatosságot szolgáltatni.*"

Martonosi Gálfiék vállalkozásukhoz nyilvánosságot nem igényeltek.

Az irodalmi diáktársaságok történetét impozánsan megrajzoló *Bodolay* Géza (*Irodalmi diáktársaságok 1785—1848.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963) munkája megírásakor még úgy tudta, hogy Kriza János csak az 1830—31-es tanév során, Szentiváni Mihályt követően (aki 1830 februárjában lett a szóban forgó csoport tagja) lépett be az irodalmi körbe.

Az időpontok megállapításához, nevezetesen annak meghatározásához, hogy végül is mikor lépett az ifjú Kriza az irodalmi-baráti társaság tagjai sorába, az 1960-as években csak Kriza János önéletrajzi levele állt a kutatók rendelkezésére. Jóllehet a *Vadrózsák* gyűjtőjének ifjúkorát, a hozzá közel álló diáktársak elbeszélései nyomán — a kortársi szemlélet objektivitásával — Jakab Elek híven rajzolta meg (Kriza János unitárius püspök életirata), csak mert nem látta szükségesnek, nem tárgyalta, hogy mikor és milyen körülmények között került a 18 éves Kriza Martonosi Gálfi Sándor baráti körével kapcsolatba.

A szóban forgó önéletrajzi levél keletkezése körül okkal, ok nélkül támadt bizonytalankodások azonban — úgy látszik — egy időre megingatták az önéletrajz forrásértékét, pontosabban adatainak kronológiai megbízhatóságát.

Holott Kriza ebben minden kétséget kizáró határozottsággal emlékezett vissza tógátus korára: „*...nagy mohón estem neki az új irodalom olvasásának 1829-óta, midőn kolozsvári kollégiumunknak lettem tógátus, vagy egyenruhás diákjává. Már voltak önképző társulatok akkor e főiskolában, s azonnal társul felvéve irogatni kezdtem.*"

Az életrajzi Kriza-levél rejtvényének nyitját, azt tudniillik, hogy végül is kinek a kérésére és mikor írta Kriza János hangulatos önéletrajzi levelét, *Faragó* József találta meg. Figyelmes munkával, korrekt kutatással állapította meg, hogy Kriza János, Toldy Ferenc kérésére, 1868 októberében kezdett életrajzi adatainak „egyberakásához" (Antal—Faragó—Szabó: *Kriza János,* Három tanulmány, Bukarest 1965).

Kriza jegyzőkönyvének és az ifjú irodalombarátok programjának azonos gondolati jegyei is bizonyítják, hogy már 1829 őszén (tehát a feltételezettnél korábban, de az életrajzi levél adataival megegyezően, ezzel alaptalanul megrontott hitelét végérvényesen visszaállítva) tudatos kapcsolat alakult ki Martonosi Gálfi Sándor irodalmi köre és Kriza János között.

A sokáig csak baráti alapon gyűlésező irodalmi kör kovásza lett a kolozsvári kollégium diákságának. A társaság a reformkori eszmékhez csatlakozott, és ezzel megújította az iskola egész oktatását és nevelését.

Nemcsak vallották, élték is ezek a diákok Wesselényi elveit, és „ifjú erejüket valódi művelődéssel" tetézték.

A jámbor erkölcseiről híres Torockónak az akkori köznevelés és tanmód elveire épült világától hosszú utat tett meg Kriza a *Vadrózsák* megjelenéséig. Való igaz a megállapítás: „Balszerencse kísérte irodalmi pályáján a szelíd lelkű prédikátort..." Hiába zengett-bongott bensőjében éjjel-nappal valami, ha ezeket látható-hallható egésszé formálni képtelen volt.

Az irodalmi diáktársaság könyveit őrző és olvasó, a hírlapokat figyelő és másoknak magyarázó ifjú Kriza János azonban a lejegyzett példázatok világában élte életét. Így válhatott a magyar nyelv és irodalom — nemzedékeket „rendkívülileg" tanító — nagy hatású, „csöndesen dolgozó napszámos"-ává.

A *K. Papp Miklós* gyűjteményéből előkerült, rongált állapotú, több helyen kiegészítésre szoruló jegyzőköny-torzó az 1976-ban Krizára emlékező *Mikó* Imrét igazolja: „...sok minden van, amit nem tudunk róla, vagy amit elfelejtettünk..."

A jegyzőfüzet, amelyet a következőkben teljes terjedelmében közlünk, ma is megfontolásra érdemes gondolatokat tartalmaz.

„JEGYZŐ-KÖNYV —

vagy: az elmének oly segédje — mely a' jelesb' mondásokat, nevezeteket, szókat, történeteket, históriai darabokat magába rejti.

Készitette Kriza János ennen számára — 1829 en november 1 én — Kolozsváratt.

A' szorgalmatosság annya a' szerentsének; a' munkának az Isten jutalmát adja.

A' hivalkodás szükségképen rövidíti életünket; mert gyengít. Ez oly rósda, mely inkább emészt, mint a' dolog.

Ha szereted életedet, ne vesztegesd idődet; mert ez az életnek materiája.

Ha az idő legdrágább; vesztegetése is legnagyobb.

A' restség mindent nehézzé, a' szorgalom mindent könnyüvé tesz!

A' tunyaság oly lassú, hogy hirtelen utol éri a szegénység.

Korán fekünni, korán kelni: ez az embert eszessé, gazdaggá, egésségessé teszi.

Mit használ jobb időket óhajtani és [re]ményleni? Legyetek magatok job[ba]kká, az idők is jobbak lesznek.

Nem szükség a' szorgalmatosságnak [hival]kodnia, a' ki reménységgel táp[lálja] magát, meghal éhel, fáradság[ért s]emmit sem adnak az embernek.

A' kinek mestersége vagyon, van jószága, 's a' kinek esze van, van jövedelme s hivatala.

Az éhség a' dolgos embernek tsak az ablakján kukutsálbé, házába nem mer menni. A' dúlók sem hágnak küszöbére; mert a' vigyázó serénység megfizeti az adósságokat, a' puhaság ellenben szaparittya.

Nem találtál pénzt? Nem maradt gazdag örökséged? Jól van — a' szorgalmatosság annya a' szerentsének.

Vidd véghez dolgodat ma; mert nem tudod, mi lesz holnap annak akadállya. Többet ér egy ma, mint két holnap.

A'mit ma meg tehetz, ne halaszd holnapra.

Kész kedved legyen a' dologhoz. Sokat kell ugyan tenned, s talán a természet gyenge kezeket adott; de csa[k] próbáld, 's legyen kedved tenni a' mi szükséges, naponként kö[n]nyebben megy. Az eső ne[m mos]saé ki végre a követis? Az egé[r nem] rágja-é ketté a' hajó köteletis — [a' villám csa]pás le dönti a vastag tö[rzset.] Ha nyugvást kivánsz fordítsd jóra idődet s' míg ura nem vagy egy minutumnak is, el ne veszejts tsak egy órát is.

Üres időnk az, melyben valamely hasznost vihetünk végre, a' szorgalmatos ezen üres időt meg találllya, a' rest pedig soha sem. Mert az üres idő 's nyugvó nép és tunya élet kétfélék.

Csak a' munka szerez életünknek könnyebbséget, kellemetességet és tiszteletet.

Kerüld a gyönyörködtetéseket, önként követnek.

A' serény póknak szélesen ki terjed hálója.

Nem elég 1. a' szorgalmatosság — 2. Álhatatosokis legyünk — nem sokba kapók semmit se végzők. A' mi dolgainkon saját szemeink legyenek, 's másokra felette sokat nem bízzunk.

A' ki ekéje után gazdagúlni akar, [fog]ja meg maga a' szarvát.

A' gazdának szeme többet szerez [mint] két keze. Kevesebbet hasz[nál so]kszor a' bizodalom, mint a' bizo[dalm]atlanság."*

DR. FERENCZ JÓZSEF

ADATOK AZ ANGOL—MAGYAR UNITÁRIUS KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ

Általánosan ismert, hogy az angol és magyar unitáriusok közötti kapcsolat 1821-ben kezdődött, amikor Londonból az unitáriusok Kolozsvárra levelet küldtek a magyar unitáriusokhoz. Néhány olyan adatra bukkantunk, mely azt bizonyítja, hogy mindkét oldalról már korábban történtek kísérletek a kapcsolatok felvételére.

* Országos Levéltár: R 147, 21. doboz 27. tétel.

Lindsey Teofil a londoni Essex Hall-ban 1774-ben tartotta az első nyilvános unitárius istentiszteletet. Lindsey később érdeklődést mutatott az unitárizmus történeti kialakulása iránt, és nagy utánjárással 1783-ban egy könyvet adott ki: „An Historical View of the State of the Unitarian Doctrine and Worship, from the Reformation to our own Times" — Történeti áttekintés az unitárius tanításról és istentiszteletről, a reformáció korától napjainkig. E könyvben a szerző mintegy 40 oldalt szentel annak a vitának a leírására, amelyet 1579-ben Kolozsvárt tartott a magyar unitárizmust megalapító *Dávid Ferenc* és *Socinus Faustus*, aki később a lengyel unitárius mozgalom vezetője lett. E fejezetben a következő megállapítást olvastuk: „Az unitárius mozgalom Erdélyben igen hamar gyökeret vert, és különböző sorscsapások és ellentétek ellenére, napjainkban is él. Ugyanis 1578-ban püspökük és vezető lelkészük, a magyar »Francis Davides«, igen tanult és helyes ítélőképességgel rendelkező ember, amint ezt hátrahagyott írásai mutatják, nyilvánosan ellentmondott a Krisztus imádásáról szóló tanításnak, és a munkájában számos lelkésztársa támogatta." *Lindsey Dávid* vélekedéséről csak *Socinus, Beza* és *Mosheim* munkáiból szerezhetett tudomást. E gyér adatok ellenére Lindsey igen nagy érdeklődést mutatott Dávid tanításai iránt, akit *„az isteni igazság kiváló tanítójának"* nevezett, és szeretett volna róla további adatokat szerezni. Idézzük újra *Lindsey*-t: „Megkísérlettem, hogy további tájékoztatást kapjak erről a kiváló személyiségről, a Krisztusért szenvedett *Dávid Ferencről:* aki e korai korszakban szilárd és jól megalapozott bizonyságot tett az egyetlen egy igaz Istenről, mindnyájunk Atyjáról, akit egyedül illet az imádás; de sajnos nagyon keveset találtam." Megismerve *Dávid* tanításait, Lindsey kapcsolatot akart találni hittestvéreihez. Néhány évvel később, 1794—97 között egy fiatal kolozsvári unitárius diák, *Körmöczi* János — később püspök (1812—1836) — Németországban a göttingai egyetemen tanult. Egy itt tanuló angol diáktól értesült arról, hogy Angliában unitárius mozgalom indult, és hallott az Essex Hall megnyitásáról. Levelet írt *Lindsey Teofilnak,* mivel kapcsolatot szeretett volna teremteni a két ország mozgalmai között. Ezt igazolja *Körmöczinek Lázár István* püspökhöz (1786—1811) írt levele, melyet *dr. Boros György* püspök (1928—1938) fedezett fel az egyházi levéltárban. *Lázár István* püspök kérte, hogy Körmöczi haladéktalanul továbbítsa Kolozsvárra *Lindsey* válaszát. Sajnos e levelezésre vonatkozóan ez ideig semmiféle új adat nem került nyilvánosságra. *Körmöczi* levelét nem találjuk meg — egyik angliai unitárius történészünk közlése szerint — Lindseynek közreadott és kéziratban fennmaradt levelezése között. Sajnos, fel kell tételeznünk, hogy a Körmöczi által Göttingából Londonba küldött levelét *Lindsey* nem kapta meg. Így *Körmöczinek* püspökéhez Kolozsvárra küldött levele az egyetlen bizonyítéka annak, hogy már a XVIII. század vége felé a magyar unitáriusok is kapcsolatot kerestek az angol unitáriusok felé.

A fenti adatokat közlő írásom korábban angolul, oxfordi tanulmányutam idején az Inquirer 1935. évi január 28-i számának 44. oldalán jelent meg.

FELHÍVÁS

a keresztény egyházakhoz, a világ összes vallásaihoz és valamennyi jóakaratú emberhez

Az egész kereszténység évről évre a béke reménységének és az istení jóakarat kitöltésének jegyében ünnepli Jézus születését, amint az angyalok énekelték a betlehemi jászolbölcső körül: „Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség, és az emberekhez jóakarat" (Lk 2, 14). A legrégebbi idők óta a Messiást úgy várták, mint a béke, az igazság és boldogság urát, azzal a meggyőződéssel, hogy az ő jövetelével kezdődő új korszaknak a teljes béke korszakának kell lennie. Ézsaiás remélte, hogy abban az időben a népek „Kardjaikból kapákat kovácsolnak, lándzsáikból metszőkéseket. Nép a népre kardot nem emel, hadakozást többé nem tanul" (2, 4). Ezékiel, hasonlóképpen, lelki szemeivel látta, hogy eljön az idő, amikor „a városok lakói ... elégetik a fegyvereket, a nagy és kis pajzsokat, az íjakat és nyilakat, a buzogányokat és dárdákat" (39, 9).

Az egyik zsoltár szerint a Béke Urának eljövetelekor „Szeretet és hűség találkoznak, igazság és béke csókolgatják egymást" (85, 11), egy másik zsoltár pedig így ír: „virágozzék napjaiban az igazság és legyen nagy békesség, amíg meg nem szűnik a hold" (72, 7).

Tehát Jézus Krisztus megváltó munkájában és tanításában a béke központi helyet foglal el. Ezért az egyháznak is szent kötelessége, hogy Jézus evangéliumát prédikálva, melyet Pál apostol a „békesség evangéliumának" nevez (Ef 6, 15), hirdesse mindenekelőtt a népek közötti békét és az emberek lelkében való jóakaratot. Ha az egyház nem törekedne arra, hogy megvalósítsa a békét, nem teljesítené a világban való szent küldetését.

Az egész emberiségnek a világ békéje megvédésére eddig kifejtett erőteljes tevékenysége — amely tevékenységhez, más egyházak és vallások mellett a Román Ortodox Egyház is hozzájárult — hosszú évek során jó eredményeket hozott. Ez a jelen korszak egyik legnagyobb megvalósítása: a gyakran elháríthatatlannak látszó katasztrófák felszámolása. Éppen ez a győzelem ösztönöz arra, hogy kitartóan fokozzuk erőfeszítéseinket a béke megvédésére irányuló tevékenységünkben, a jelenben úgy, amint a múltban is tettük, ma annál inkább, mivel új fenyegetések bontakoznak ki, hogy megzavarják a népek nyugalmát.

A nemzetközi életben az utóbbi időben újból különlegesen veszélyes feszültség keletkezett. A világ különböző részeiben a már eddig létezett tűzfészkekhez újabbak sorakoznak. A háború veszélye nem múlt el, és a pusztító fegyverek mindjobban sokasodnak.

Bár az utóbbi évek során a nemzetközi szervezetekben hosszadalmas vitákat folytattak és számos határozatot fogadtak el a lefegyverzésre vonatkozóan, olyan tennivalók, amelyeket számtalan esetben Románia is javasolt, ez ideig gyakorlatilag semmi lényegest nem valósítottak meg a fegyverkezési verseny megállítására. A hatalmas méretekben elköltött összegek mellett, amelyek hihetetlen módon állandóan növe-

kednek, a fegyverkezés nagy mértékben felemészti a tudományos teljesítőképességet is, az emberi géniusz ragyogó eredményeit az emberek kiirtásának és a környezet megsemmisítésének eszközévé alakítják, mivel az eddig létrehozott fegyverek olyan erővel rendelkeznek, mely az egész civilizációt megsemmisítheti.

Ezzel az állandóan növekedő veszéllyel szemben minden ember arra hivatott inkább, mint bármikor, hogy egyesítse erőfeszítéseit a béke, az enyhülés, a kölcsönös és együttműködő bizalom légkörének megvalósítása érdekében.

Az egyházak és híveik sem hiányozhatnak azok sorából, akik a béke védelmének és az emberek életének megóvása érdekében fáradoznak, amint azt Isten maga parancsolja a próféta által, aki ezt mondja: „Előtökbe adtam az életet és a halált, az áldást és az átkot. Válaszd hát az életet, hogy élhess te, és utódaid is" (5Móz 30, 19). Az Isten parancsa tehát ez: VÁLASSZUK AZ ÉLETET! Az élethez való jog az ember szent joga. Senkinek sem áll szabadságában, hogy öljön. Jézus Krisztus a mi urunk és tanítómesterünk számtalan esetben „az élet urának" nevezte magát, megnyugtatván minket, azért jött, hogy „életük legyen, sőt bőségben éljenek" (Jn 10, 10).

Ilyen gondolatok által vezéreltetve, a Román Ortodox Egyház Szent Szinódusának tagjai határozottan felemelik szavukat a béke megvédése, a népek közötti egyetértés, valamennyi ellentétnek tárgyalások útján való megoldása érdekében, és a jelen *felhívással* fordulnak a világ valamennyi keresztény egyházához, vallásához és a bárhol élő jóakaratú emberekhez, kérvén őket, hogy még nagyobb mértékben egyesítsék erőfeszítéseiket az élet megvédésére, a fegyverkezési hajsza megszüntetésére, a világnak a háború pusztításaitól való megóvására, a rossz, az elnyomás, az igazságtalanság és az emberiség életében levő önzés legyőzésére.

S mert birtokunkban van „a hit pajzsa" (Ef 6, 16) és fel vagyunk fegyverezve „a lélek karjával, amely az Isten beszéde" (Ef 6, 17), tegyünk meg mindent a tartós béke megerősítésére, az ember harmonikus fejlődésére, az élethez, a békéhez, minden ember jólétéhez és boldogságához való jogának tiszteletbentartására.

Legyen békesség a földön, jóakarat a lelkekben és szeretet minden ember és a világ összes népei között.

Bukarest, 1980. dec. 16 A Román Ortodox Egyház Szent Szinódusa

WILLIAM ELLERY CHANNING

ISTENHEZ VALÓ HASONLÓSÁG*

Ef 5, 1

A textus, amely mindig időszerű, és amely végigvonul az egész Újszövetségen, arra tanít, hogy keressük az Istennel való összhangot, törekedjünk hozzá hasonlókká válni, mert ez az igaz vallás fő célja. Éppen ezért kell az emberi törekvések központjába állítani és hangsúlyozni ünnepi és kevésbé ünnepi alkalmakkor egyaránt. Íme ez az a kérdés, amiről szólok; és könyörgök az Istenhez, akinek dicsőségét kutatom, hogy segítsen kifejteni és bemutatni egyszerűen és világosan.

Az Istenhez való hasonlóság az ember magasabbrendű, vagyis szellemi természetéhez tartozik, az értelem eredeti és alapvető képességében gyökerezik. A mindenekfölött valóval értelmi és erkölcsi hasonlatossággal bírni, részese lenni az ő szellemének, az ő gyermeke lenni, a tökéletességig fejlődő azonosulás, és ez olyan boldogság, mely elhomályosít és háttérbe szorít minden más jó adományt. Csakis e hasonlóság arányában örvendezhetünk Istennek vagy gyönyörködhetünk a mindenségben. Hogy Istent csak rokonszenv vagy rokoni vonásokon át ismerhetjük meg és lehetünk vele kapcsolatban, olyan hitelv, melyet már az ókori filozófia is felismert. Hogy csak egyedül a tisztaszívűek láthatják meg és kerülhetnek Istennel kapcsolatba, az ókori bölcsek és ihletett próféták magasztos tanítása. És valójában a mindennapi tapasztalat is bizonyítja. Ahhoz, hogy megértsük az Istent, az ő jóságának magja bennünk kell hogy éljen. Milyen hamar és micsoda ösztönösséggel ismerik fel egymást a rokonlelkek! Semmiféle vonzalom nem olyan hatalmas, mint az, amely valóban bölcsek és jók között létezik; és még a legragyogóbb érték is elvész azoknál, akikben nincs semmi kölcsönösség. Isten abban az arányban lesz közvetlen valóság számunkra, amilyen mértékben az ő sajátos lénye megvalósul bennünk. Az olyan ember számára, aki az Istenhez való hasonulásban alakul, magában hordja Isten bizonyosságát, ami kizárólag tapasztalati úton érthető meg. Az ilyen ember többet tesz, mint hisszük; érzi az isteni jelenlétet, és fokozatosan közvetlen kapcsolatba kerül teremtőjével. János apostol ezt az igazságot akarta kifejezni: akiben az isteni szeretet és jóság benne van, az „Istenben lakozik és Isten is őbenne".

---

* Likeness to God. F. A. Farley lelkész beiktatásakor 1828-ban elmondott beszéd. A szöveget The Complete Works of William Ellery Channing, D. D., including The Perfect Life. London, 1884. 230—243. lapokról vettük. Rövidített szöveg, fordította dr. Lőrinczi Mihály.

Az is világos, hogy az Istenhez való hasonlóság az igaz és egyetlen előkészület a világmindenség megértésére. Abban a mértékben, ahogy megközelítjük és hasonlítunk értelméhez, kerülünk összhangba a teremtéssel; mert abban a mértékben rendelkezünk azokkal az elvekkel, amelyekből a mindenség létrejött. Magunkban hordozzuk azokat a tulajdonságokat, amelyekből a nagyszerűség, a rend, a jószándékú azonosulás, a végnélküli célok megvalósulnak és jelentkeznek. Isten saját munkáiban mutatja meg magát a rokon szellemnek. Úgy vélem, hogy minden gondolkozó ember érzi, hogy az Istenhez való hasonlóság alapja magának a teremtésnek, mert a teremtés a születés és az isteni értelem ragyogása; olyan munka, amelyet az ő szelleme sugall. Abban a mértékben, amelyben részesei vagyunk ennek a szellemnek, olyan arányban hordozzuk magunkban annak az értelmezését, amit magunk körül látunk. Mindenből állandóan többet és többet fogunk föl Istenről, a törékeny virágtól az örökké fénylő csillagokig. Még a rosszban is, amelynek sötét árnyéka ott borong a teremtés fölött, felfedezzük a remény világosságát, és fokozatosan meglátjuk a szenvedésben és a kísértésben is a bizonyító bölcsesség és szeretet legmagasabb céljainak eszközeit.

Érzékeltetni szeretném, a legfenségesebb és legboldogítóbb hivatása a vallásnak az, hogy az értelmet állandóan továbbfejlődő közösségbe hozza Istennel; és érdemes arra, hogy próbának vessük alá.

Sokan mondhatják, hogy amikor a Szentírás az emberről szólva kijelenti: Isten képére van teremtve, és arra hív fel minket, kövessük az ő útjait, merész és jelképes nyelvet használ, és azt veszélyes túlságosan szó szerint értelmezni; hogy Isten megközelíthetetlen lény; és nincs felhatalmazásom arra, hogy az embernek isteni vonásokat tulajdonítsak; hogy a vallás legfőképpen meggyőződésekben jelentkezik; és hogy az emberi lélek nagyságáról és isteni voltáról beszélve azt jelenti, hogy abba a gőgös öndicséretbe süllyedünk, ami által az ember is a bukott lélek romlásába hull alá.

Erre ezt felelem: Hozzám az értelem és a Szentírás különböző nyelveken szól. A kereszténységben különösképpen állandó bizonyosságokat találok az emberi természet isteni voltára vonatkozóan. A vallás teljessége Isten végtelen gondoskodását fejezi ki az emberi lélek iránt. A kereszténység egyértelműen arra figyelmeztet engem, hogy fordítsam tekintetemet s minden gondomat a bennem lévő lélekre, amely nagyobb érték, mint a körülöttem lévő egész külső világ. Arra hív fel minket: „Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes“, és erkölcsi normái nagyszerűségében ott van és felismerhető ennek a lénynek a fensége, akihez mindezeket intézzük. Arról biztosít, hogy az emberi erény Isten előtt végtelen érték, és szól arról, hogy az egyetlen emberi lénynek az erény útjára való visszatérése olyan esemény, amelynek az egek örvendeznek. Az Újszövetség azt mondja Istenről, hogy kitölti lelkét egész teljességében az emberekre; s arra buzdítja az embert, hogy törekedjék tisztességre, dicsőségre és halhatatlanságra; és a „mennyország“, mely a leginkább kifejezi az Istenhez való közeledést és az isteni boldogságot, mindenütt kifejezésre jut mint saját létének végcélja. Valóban a keresztény hit igazi lényege az, hogy bízunk Isten szeretetében, amint az kifejezésre jut Jézus tanításában az erkölcsi tisztaság állapotában, melyben állandóan gyarapodunk a végtelen Atyához való hasonlóságunkban és a róla való tudatunkban. Az ember természetéről

szóló magasztos nézetek össze vannak kötve és benne vannak a keresztény vallásban. Ne mondjátok azt: ezek ellentétben vannak az alázattal: hiszen ki volt valaha alázatosabb Jézusnál és mégis, ki volt valaha, aki jobban tudatában lett volna nagyságának? Ne mondd azt, hogy az ember dolga, hogy bűneire gondoljon és ne saját méltóságára; mert a nagy bűn nagy tehetségre mutat; amely a nemes természettel való visszaélés, és csak az az ember lehet mélyen és igazán bűnbánó, aki érzi, hogy rosszat téve szembeszállt az isteni hanggal és saját lelkében harcra kelt az isteni törvénnyel. Hiszem, hogy nem szükséges folytatnom az érvelést e kijelentésről.

Az, hogy az embernek rokon természete van Istennel, és hogy igen fontos és nemesítő hatással lehet az emberre, úgy tűnik, csak nagyon szembetűnő bizonyítékkal támasztható alá. Mindenki számára megérthető lesz, ha figyelembe vesszük azt: hogyan kapjuk Istenről való eszméinket. Honnan erednek a fogalmak, amelyeket e felséges szóban foglalunk össze? Honnan származik tudásunk azokról a tulajdonságokról és arról a tökéletességről, amelyek a legfelsőbb lényre vonatkoznak? Ezt felelem: saját lelkünkből merítjük. Az isteni tulajdonságok először bennünk fejlődnek ki és rólunk tevődnek át teremtőnkre, a végtelenségig megtisztulva és kifejlesztve. Mibennünk vannak az isteni elemek. Éppen ezért Istennek nemcsak képletes hasonlósága van az emberrel. Ez a szülő hasonlósága a gyermekhez, rokon természetnek a hasonlósága.

Az Istent értelemnek nevezzük. Mint lélek ismertette meg magát velünk. De hát mit tudunk az értelemről? Az a határtalan szellemi energia, melyet Istennek nevezünk, csakis a lelkiismeretünkkel, saját önismeretünkkel fogható fel. Gondolatokat és értelmet tulajdonítunk Istennek, akinek ezek legdicsőbb tulajdonságai. Ezeket a kifejezéseket úgy alkottuk meg, hogy saját lelkünk megnyilvánulásait vagy képességeit fejezzék ki. A végtelen lény örökre rejtve maradna előttünk, ha rokon sugarak nem gyúlnának és villannának fel bennünk. Az Isten szó csupán más megnevezése az emberi értelemnek, mely minden tévedés és gyarlóság fölött való, és kiterjed minden elképzelhető igazságra.

Az isteni szeretet, az isteni jóság erejét, tisztaságát csak azért tudjuk érzékelni, mert ezeknek a csírái bele vannak ágyazva az ember lelkébe.

Ugyanez igaz Isten valamennyi erkölcsi kiválóságáról is. Ezeket csak saját erkölcsi természetünk útján tudjuk megérteni. A bennünk levő lelkiismeret igenlő vagy elítélő hangja sugallja nekünk, hogy az Isten szereti az erényt és megveti a bűnt. Lelkiismeret nélkül ezek a nagyszerű fogalmak sohasem nyílhattak volna ki az értelem előtt, ez megmutatja számunkra az isteni tekintély eszméjét, és elkötelez arra, hogy neki engedelmeskedjünk. A lélek igazságérzete az erkölcsi ítélet útján ölti magára azt az isteni hatalmat, amely által felismeri a világmindenség urát. Az ember úgy fogja fel a lelkiismeretet, mint Isten szavát, mint az istenit az emberben; és ez mind fokozottabban tesz részeseivé a legfelsőbb lény erkölcsi fejlődésének. E belső törvény nélkül éppen olyan tehetetlenek lennénk az isteni törvény befogadására, mint az állatok. Nélküle a Sinai hegy mennydörgése megrettenthetné külső hallásunkat, de jelentőség nélküli maradna, és nem lenne irányt mutató az értelem számára. A legfelsőbb lény dicsősége mindenekfelett erkölcsi nagyság. Vakokká válunk ragyogása előtt, ha csupán és kizárólag az ő hatal-

mára gondolunk, vagy figyelmen kívül hagyjuk az igazságosság és jóság azon járulékait, melyek Isten mindenhatóságának vetnek alá minket. És vajon ezek a járulékok saját lelkünk és meggyőződésünk útján válnak tudatossá bennünk? Isten iránti vonzalmunk útján ismerjük-e meg azt, hogy mi a helyes, a jó, a szent, az igaz? Akkor milyen jogon mondhatjuk azt: saját képére teremtette az embert!

Tudatában vagyok annak: e nézetekkel szemben ellenvetések hozhatók fel, miszerint Isten eszméjét a mindenségből kapjuk, az ő munkáiból és nem kizárólagosan a saját lelkünkből. A mindenség, ezzel tisztában vagyok, Istennel telített. Az ég és a föld hirdeti dicsőségét. Más szavakkal: a hatalom, a bölcsesség és a jóság hatásai és jelei mind a teremtés munkáiban nyilvánulnak meg. De mennyiben nyilvánvalók? Nem a külső szem számára, nem a legélesebb érzékszervek számára, hanem a rokon lélek számára, mely önmagában értelmezi a mindenséget. Kizárólag a gondolat hatalma az, melynek segítségével alkalmazkodunk különböző és sokrétű módszerekkel távoli célok befogadására, és adunk visszhangot és átfogó tartalmat sokoldalú törekvéseinknek, amelyek által megértjük a rendet teremtő összefüggéseket és a természet harmóniáját létrehozó teremtő szellemet. Magunk körül látjuk Istent azért, mert bennünk lakik. Az azonos bölcsesség által megértjük Isten munkáját. Az által, melynek éppen olyan éles látása van, mint nekünk, látja a mindenséget; és a könyv lapja, mely tündöklik számunkra a ráírt írásjelek nagyságától és üzenetétől, az állat számára csupán üres lap. Valóban, Isten munkáinak szépségét és dicsőségét az értelem számára az a világosság deríti fel számunkra, amely az ő munkáiból áramlik felénk. Isten tulajdonságainak a nyomát a mindenségben a természettel való azonosulás útján fogjuk fel, és e rokonszenv segítségével gyönyörködünk bennük. Aligha kell megjegyeznem, hogy a vallásnak ezek a jegyei a mindenségre vonatkozóan nagy erővel utalnak e kijelentés helyességére.

Aztán egy másik ellenvetéssel találkozom, s ez sokak számára meggyőzőnek is tűnik. Azt mondhatják: e különböző tulajdonságok, amelyekről szóltam, Istenben végtelen tökéletességben egyesülnek, és ez a tény lerombol az isteni és emberi értelem között minden hasonlóságot. Erre a következő a válaszom. Először is azáltal, hogy valamely tulajdonság tökéletessé lett, nem különbözik saját lényétől. A szeretet, a bölcsesség, a hatalom és az ártatlanság nem változtatják meg természetüket, ha gyarapodnak, növekednek. Ha így lenne, elveszítenők a legfelsőbb lényt éppen végtelensége révén. Róla alkotott eszméink puszta hangokká halványulnának. Például ha Isten bölcsessége csak azért, mert az határtalan, nem lenne hasonlósági viszonyban az emberben levő bölcsességgel, akkor miért alkalmaznók az Istenre? Hadd tegyem fel a kérdést! Mit értünk azon, amikor azt mondjuk: megértjük az intelligencia jeleit a mindenségben? Azt értjük ezen: látjuk az emberéhez hasonló értelem bizonyítékait. Bizonyos, hogy másra vonatkozó bizonyítékot nem ismerünk fel; így hát tagadni ezt a tételt azt jelentené, hogy tagadjuk Isten létét, és teljesen felforgatnók ezzel a vallásos hit alapjait. Hová vezetne, ha az ember megvizsgálná egy növény vagy egy állat szervezetét, és látná azok különböző részeinek egymáshoz való alkalmazkodását és azok közös végső célját, és nem értené meg, hogy az a saját értelmével rokon értelem alkotása, és ha ezeknek az összefüggéseknek

a nyomait nem vezetné vissza ugyanarra a szellemi energiára, amelyből mindazok származtak?

Azonban van még egy érvem erre az ellenvetésre, hogy Isten végtelensége őt kívül helyezi azon a határon, amelyen belül a hasonlóság képzelhető el. Állítom és hiszem, hogy nem túlzok, amikor azt állítom, hogy az emberi értelemben ott vannak a végtelenség nyomai, és hogy éppen ezen a ponton hasonlóságot mutat Istennel. Magának a végtelenségnek a fogalma olyan lénynek a jele, amelyre nem írható elő semmiféle korlát. Ez a gondolat valóban nem annyira kívülről érkezik hozzánk, mint inkább saját lelkünkből. Azt tartjuk, hogy ez a tulajdonság az Istené, mert olyan képességeink és igényeink vannak, amelyeket csak egy végtelen lény tud kielégíteni. Hiszünk Isten végtelenségében, amely szintén rokonit minket Vele lélekben. Remélem, érthetően beszélek, és azok, akik előtt mégis homályosnak tűnik, amit mondok, gondolkozzanak, mielőtt elítélnének! Számomra úgy tűnik, hogy a lélek minden magasabbrendű megnyilvánulásában, minden eredeti gondolatában, a lángész alkotásaiban, a képzelet röptében, a szép és nagyszerű iránti szeretetében, az ismeretlen és tiszta gyönyör utáni vágyában és a felvilágosult elmélyedésében — ott van a végtelenség jellege. Az erkölcsi elvekben néha olyan magasztos erő jelentkezik, amelyet a külső világ minden hatalma sem múlhat felül. Úgy érzem, hogy van egy olyan hatalom, mely egyensúlyban tud tartani minden külső hatalmat. Létezik továbbá olyan kegyesség, mely kimondhatatlan méretűre növekszik és örömmé, mely fel sem mérhető. Valóban olyasmiről beszélek, ami szokatlan, de mégis a valóság világában van. Azonban látjuk a léleknek a törekvését a végtelen felé, és ez sokkal megszokottabb, mint ami a mindennapi formák között tapasztalható. Vegyük például a gyönyört, amelyet a természet látnivalói keltenek bennünk, a tájat, mely körülöttünk van korlátlanul: az egek és az óceánok végtelenségében, a hatalmas szelek és a tenger hullámzásában, viharok száguldásában, amikor remegő félelmünkben egy felső erő felel a minket körülvevő és mindent felülmúló erőkre visszhangot adva. Ugyanez az elv tapintható ki abban a gyönyörűségben, melyet a szellemi alkotások, a művészi hatalom erői nyújtanak számunkra, amelyekben a saját természetünk áll elénk az emberi szépséget és hatalmat felülmúló mértékben. Valóban, a lélek mindig áttöri saját korlátait! Mindig több tudásra szomjazik. Soha nem tapasztalt boldogság felé tör előre. Mélységes vágyai vannak, melyeket semmi, ami korlátok közé van szorítva, ki nem elégíthet. Valódi eleme és végcélja a korláttalan jó. Így hát Isten végtelenségének ősképe ott van a lélekben. És sokkal inkább a lélek által, mintsem a mindenség segítségével jutunk el Isten fogalmához.

A veszély, melynek leginkább ki vagyunk téve, ez: elszakítjuk a teremtőt teremtményétől. A világi uralkodók hajlama, hogy szétszakítsák a kapcsolatot köztük és alattvalóik között és hogy tagadják az azonos természetet maguk és a náluk társadalmilag alacsonyabb sorsúak között. Az igazság pedig az, hogy a hasonlóság a teremtő és a teremtett között felülmúl minden más kapcsolatot és közvetlenséget. Isten mindent áthat és mindent átsugároz dicsőségével. Mennyi meglátható Istenből egyetlen falevél szerkezetében, amely bár annyira erőtlen, hogy a legkisebb szélben is remeg, mégis kapcsolatban van és életadó közvetlenségben a földdel, levegővel, a felhőkkel és a távolról fénylő nappal, és a

mindenséggel való ilyen kapcsolatai révén a falevél a mindenható értelem megnyilatkozása! Isten gyönyörűsége az, hogy szétosztja magát mindenben. Általa a tudattalan anyag feldíszíti magát erővel, szépséggel, s mindezek tükrözik Isten dicsőségét és szeretetét. Mennyivel nagyobb öröm Isten számára öntudatos és boldog befogadókat alkotni, akikben az ő bölcsessége és szeretete otthonra talál, akikkel szellemi kapcsolatot alakíthat ki, s akik számára Isten örök elindítója lehet az erkölcsi erőknek és boldogságnak! Hogy a legfelsőbb lény milyen mértékben részesíti saját tulajdonságaiban értelmes gyermekeit, ezzel nem foglalkozom. De hogy mindenható jósága részesíti őket a hatalom és dicsőség adományaiban, melyeknek az anyagi világ csupán halvány jelképe, abban nem kételkedem. A lélek amennyiben hű önmagához és teremtőjéhez, megtelítődik Istennel, s ez fényesebben ragyog benne, mint a nap az égen, ebben sem kételkedem. Ki kételkedhetik ebben, aki hisz és megérti az ember halhatatlanságát?

Az Újszövetség Istent mint Atyát ismerteti meg velünk; és ez a megnevezés e könyvnek a legfényesebb szóképe. Imánkat mint Atyánkhoz intézzük! Egész vallásosságunk Istennek ilyen fölfogásából táplálkozik. Így él Isten állandóan gondolatunkban. És mit jelent Atyának lenni? Azt jelenti, hogy átadja saját természetét, hogy hasonló lényeknek ad életet, amely az Atya legfőbb hivatása; hogy alakítja gyermekeinek gondolkozását és közli velük mindazt, ami nemes és boldogság őbenne. Isten a mi Atyánk, nem pusztán azért, mert ő teremtett minket, és azért mert gyönyörűséggel áraszt el minket, hiszen ő teremtette a virágot és férget, és mégsem nevezzük őt azok Atyjának. Hanem azért, mert ez a kötelék kizárólagosan szellemi kapcsolat. E megnevezés Istenre vonatkozik, mert ő alkotja a hozzá hasonló lelkeket, és örvendez, ha nekik adja azt, ami a legdicsőbb és legáldottabb Isten saját lényében. Éppen ezért mondjuk mély igazsággal a kereszténységről, hogy Isten atyánkként ismerteti meg velünk magát, mert ez úgy mutatja be Istent, mint aki elküldte fiát, hogy megtisztítsa az értelmet minden folttól, és hogy örökre megtöltse azzal a lélekkel és erkölcsi tulajdonságokkal, amelyeknek ő az alkotója. Ha tagadjuk, hogy az Isten teremti és fejleszti teremtményeit a saját hasonlatosságára, megfosztjuk őt atyai jellegétől. Szétfoszlik ez a viszony és vele együtt az evangélium dicsősége és az emberi lélek legdrágább reménye.

Szeretném, ha továbbiakban helyes és világos képet alkothatnék az igaz vallásról. Mi tehát a vallás? Isten tisztelése, aki velünk mindent közlő szülő, akit saját lelkünkön át megismerhetünk, aki az embert saját képére teremtette, aki saját szellemi részünk tökéletessége, aki velünk érez mint rokon lény, aki velünk van, nem csupán térben, mint a mindent körülfogó levegő, hanem szellemi hatásában és szeretetével, aki szülői érdeklődéssel tekint reánk, és akinek a legfőbb szándéka az, hogy kapcsolatban legyen velünk örökké, szabad és teljes folytonossággal hatalma, jósága és öröme áldásaiban. A meggyőződés, hogy ez a közvetlen, mindent jóvátevő viszonya Istennek a lélekhez és az iránta mutatott nagy célokhoz — az igaz vallás legfőbb lényege; és hogy az igaz vallás mindenekelőtt és legfőképpen abban a reménységben, a vágyakban és törekvésekben nyilatkozik meg, amelyek összeegyeztethetők az igazsággal.

Az igaz vallás követeli és mindenekfölött arra törekszik, hogy Istenhez hasonlóvá tegye az értelmet, vagy hogy állandóan föltárja és kiszélesítse azokat az erőket és képességeket, amelyekkel megalkotta e felséges képet. Az értelem, amilyen mértékben fölvilágosult és áthatja az igazi vallást, olyan mértékben válik és szomjúhozik az Istenhez való felemelkedésre. Mi mást követelhetne, ha ez a legfőbb jó elérhető távolságban lenne hozzá? Ha képes vagyok befogadni és visszatükrözni teremtőm értelmi és erkölcsi nagyságát, mit kívánhatnék ennél inkább? Méltó lennék a külső világmindenség birtoklására, ha része lehetek annak az értelemnek, amelyből az származik, a mindent előrevivő szeretetnek, az intézkedő bölcsességnek, a serkentő erőnek, melyek által rend, szépség és jó hatások jönnek létre? Az igaz vallás ezeken a magasra vivő törekvéseken, reményeken át nyilatkozik meg. És ez az a vallás, mely legjobban tiszteli Istent. Tisztelni Istent nem azt jelenti, hogy reszketünk előtte, mint megközelíthetetlen úr előtt, nem azt, hogy üres szavakat mondunk, amelyek olyanokként hagynak ott minket, amilyeneknek találtak. Azt jelenti, hogy olyanná legyünk, mint akit dicsőítünk. Azt jelenti, hogy közeledünk Istenhez, mint a világosság, hatalom és tisztaság kimeríthetetlen forrásához. Az ő tökéletességének, sürgető és átalakító energiájának a megértése, szomjúhozás a bennünk levő isteni elv fejlesztésére és megelevenítésére. Az Isten lelkének a tényleges keresése az, hogy bízunk benne, áldjuk őt, köszönetet mondunk neki bőséges áldásáért, szeretetéért, amelyet megmutatott és vallott Jézus, s ami sürgeti végső célként az emberi lélek tökéletesedését.

Rendkívül fontosnak tartom a vallásnak ezt a nézetét, de ott lappang a veszély, miszerint az Isten-eszme maga is eszközévé lehet saját magunk lealacsonyításának. Hogy a vallással úgy bántak, miszerint az az emberi értelem eltompításához vezetett. Ezt a tényt ismernünk kell, mert az Isten nagysága, amikor gondolkozásunkban elszakítjuk atyai jellegétől, különösen alkalmas arra, hogy elnyomja az emberi energiákat és reménységeket. A törékeny és függő viszonyban lévő teremtmény számára a mindenható teremtő könnyen félelmessé válhatik, és tisztelete hamar szolgasággá sekélyesedhetik, hízelgéssé, önmegvetéssé és önző számítássá. A vallás csakis annyiban nemesít, amennyiben föltárja előttünk Isten gyöngéd és áldásos kapcsolatát teremtményével, és megtanít arra, hogy teljes mértékben megértsük az emberi lélekhez küldött nagy üzenetet. Isten felséges voltára nem gondolhatunk eléggé magasztosan, nehogy azonban ez a fenség elválassza Istent tőletek! Emlékezzetek rá, hogy nagysága tulajdonságainak végtelen volta, amivel ti magatok is rendelkeztek! Csodáljátok ezt a végtelen bölcsességet, de ne felejtsétek el, hogy ez a bölcsesség abban leli örömét, hogy szétosztja önmagát, és hadd fakadjon boldogító remény arra a gondolatra, hogy a végnélküli értelem a mi osztályrészünk! Hasonlóan tiszteljétek hatalmát is! Hadd töltsön be titeket a határtalan teremtés félelemmel és csodálattal az iránt, aki fenntartja azt! Ne felejtsük azonban, Istennek van nemesebb munkája is a belső teremtésnél, s ez a lélek, mely tibennetek van; és hogy Isten szándéka az, hogy megújítsa azt saját erejéből és megkoronázza növekvő hatalommal és diadallal az anyagi teremtéssel szemben! Mindenekfelett tiszteljétek kibeszélhetetlen jóságát! Ne feledjétek azonban, hogy ez a tulajdonság különösképpen szolgáljon példaként számotokra; hogy hív titeket Isten a természet és a kijelentés útján

is a közösségi életre, emberszeretetre; hogy ő titeket társadalmi környezetbe helyezett, lelkészeket adott nektek, hogy föltárják előttetek Isten jóságát; hogy felhív titeket a hozzávaló csatlakozásra, s hogy előbbre vigyétek jóságának magasztos céljait a keresztény igazságok terjesztésével! Ezek azok a nézetek, amelyek által a vallás fölemeli a szellemet, és hozzákapcsolja az embert minden nemesítő kötelékeivel a teremtőjéhez.

Hogy kiegészítsem nézeteimet ebben a kérdésben, szeretnék valamire figyelmeztetni. Azt mondtam: a vallás fő hivatása az, hogy kapcsolatot teremtsen Istennel, hogy kialakítsuk magunkban az Istenhez való hasonlatosságot. Ne vonja le ebből a megfogalmazásból senki azt a következtetést, hogy én a vallást természetellenes erőfeszítésre késztetem, hogy nyugtalanságot keltsen az emberben, vagy bármire is, ami elszakítaná az élet világos és mindennapi kötelességeitől! Nem sürgetek senkit rendkívüli dolgokra! Tisztelem az emberi természetet! Mindennapi formáiban bőséges isteni vonást látok, és nem tartom szükségesnek erőszakolt erények érvényesítését. Az Istenhez való hasonlóságban előrehaladni: nem követeli tőlünk, hogy megszűnjünk emberek lenni. Hogy hasonlóak legyünk teremtőnkhöz, nem kell elhagynunk a társadalmat és magános elmélkedésekre vagy imádkozásra ragadtatni magunkat! Ilyen eljárások lázas erőt adhatnak bizonyos érzelmi vonásoknak, de aránytalanságot, eltorzulást és lelki betegséget okozhatnak. A mi igazi munkánk az, hogy közeledjünk Istenhez legbensőbb erőink, lelkiismeretünk, szeretetünk és erkölcsi akaratunk kifejlesztésével!

Kell-e mondanom, hogy a természetnek tulajdonítom azokat a hatásokat, amelyek kizárólag csak a lélekben jöhetnek létre, Isten lelkének hatására? Ezt az ellenvetést azonban megelőzöm, és felfogásomat egyszerűen elmondom. Semmiképpen sem akarom lebecsülni azt az áldott segítséget, amit Isten ad az emberi léleknek. A szentlélek ígérete egyike a legfontosabbaknak a Szentírásban. Senki sem tudna rávenni arra, hogy lebecsüljem azokat a benső kapcsolatokat, amelyek Isten és az emberi értelem között vannak! Ezek azonban egyáltalán nincsenek ellentétben azzal, amit mondtam azokról a tényekről, melyek útján Istenhez hasonlítunk. A Szentírás és a tapasztalat egyetértenek abban, hogy a szentlelken azt az isteni hatást kell értenünk, amely hozzájárul erkölcsi szabadságunkhoz, és összhangban működik azzal az alapvető igazsággal, mely szerint az erény magának az értelemnek a működése. Szentlelken értem azt a segítséget, amely megszerezhető és saját cselekedeteink által működik; segítség, mely nem kerül szembe képességeinkkel, sem az embertársainktól kapott támogatással; olyan segítség, mely észrevétlenül elkeveredik és együttműködik minden más támogatással; olyan hatás, mely által kitárjuk természetes képességeinket s amely megerősít, hogy megérthessük és alkalmazzuk azokat a benső törvényeket, amelyeket teremtőnktől kaptunk. Ezt a hatást nem becsülhetjük eléggé és nem óhajthatjuk elég buzgón!

Jelenlegi állapotunk, amely megpróbáltatásokból és Istentől kapott segítségből áll, méltó Istenhez és alkalmas arra, hogy hasonlóvá tegyen hozzá. Pl. családi kapcsolataink, embertársainkhoz, országunkhoz való viszonyunk, a napi véleménycserék és érzelmek, a jótevésre adódó mindennapi alkalmak, naponként jelentkező bajaink és szenvedésünk vagy fölmerülő igényeink. S ha ezeket a természetes alkalmakat felcserélnők

valamilyen magunk alkotta szentség fogalmával, nagyon szomorú cserét hoznánk létre. A kereszténység, Istenhez vezető legfőbb útmutatónk, sohasem térít el a természet ösvényéről, és nem kerül ellentétbe a tiszta lelkiismerettel! Közeledünk teremtőnkhöz mindazoknak a képességeknek a felhasználásával, amelyeket ő ad nekünk. Valahányszor nekilendülünk az igazság keresésének, vagy ha szembeszállunk azzal, ami meghamisítja a helyes ítéletet, valahányszor lelkiismeretünk arra késztet, hogy szenvedélyeinkkel szembeforduljunk, valahányszor hálásak vagyunk az áldásért, viseljük el a balszerencsét! Mikor önzetlenül cselekszünk, valahányszor Isten iránti hálára dobban szívünk, ha küzdünk megrögzött szokásainkkal vagy vágyainkkal, melyek magasabb rendeltetésünk útjában állnak, amikor hallgatunk, holott az elítélő szó az ajkunkon van, amikor hatásosan és döntőleg cselekszünk, a kötelességteljesítésben, akkor is, ha a feladat szerény, kényelmetlen vagy éppen hátrányos, igen, akkor erősödik bennünk az isteni és mi emelkedünk alkotónk felé. Az igazi vallás összekeveredik a mindennapi élettel. Így jutunk közelebb Istenhez anélkül, hogy eltávolodnánk az embertől. Nem szakadunk el emberi mivoltunktól, hogy isteni lepelbe burkolózzunk!

Röviden kitérek nehány ellenvetésre, és szólok egypár szót a keresztény lelkipásztori szolgálatról, amelyet ez az alkalom és a mi világunk igényel. Eleibe vágok néhány ellenvetésnek, amelyeket tapasztalat alapján emelhetnének. Amikor az emberi természet isteni képességeiről beszéltem, úgy szóltam az emberről, mint isteni lényről. És hol van — kérdezhetik — az emberi nem ily magas értékelésének a biztosítéka? Elmondhatják, hogy álmodozom, és benépesítem a világot a saját képzeletem lényeivel. Hát csak álmodozás az, hogy a szépség és a szeretet rám sugároztak az emberi arcokból, hogy hallottam a gyöngédség szavát, amely szavak átmelegítették a szívemet, hogy rokonszenvesnek állítottam a szenvedést és szent örömet találtam a barátságban? Az olyan nevek, mint Mózes, Szókratész, Pál, Milton csupán zavaros álmodozók kitalálásai? A történelem nagy eseményei, a filozófia eredményei, a nagy szellemek alkotásai mind csak álmok? Ó, nem! Nem álmodozom akkor, amikor az emberi szellem isteni képességeiről beszélek! A történelem igazi lapjai, amelyekről hősök és mártírok állnak elő: Fénelon és Howard, Hampden és Washington, és ne mondják nekem, hogy ezek káprázatok, csodák, akik elszakadtak az emberi nemtől, mert a tisztelet, amely körülveszi és megszenteli emlékezetüket, a csodálat és a szeretet, amivel halljuk ma nevüket, mutatják, hogy nagyságuknak a gondolata szétáradt valamennyiünk lelkében. A fenséges erény csírái mindenütt ott vannak a földkerekségén! Hányszor láttam a mindennapi élet jelentéktelen körülményei között a szeretet hatalmát, a kitartást, a megnyugtató bizalmat, hősi elszánást, amelyek ha nyilvánosan történnek, általános csodálatot váltanak ki. Csak sajnálni tudom azt az embert, aki semmi istenit sem fedez fel önmagában. Látom Isten keze nyomát az égen és a földön, de mennyivel inkább ott van ez a szabad szellemiségben, a nagylelkűségben, a megingathatatlan gerincességben, abban az emberszeretetben, mely megbocsát minden rosszat, és amely sohasem esik kétségbe krisztusi szenvedések árán sem. Tisztelem és tisztelnem kell az emberi természetet! Sem a hitetlenség gúnymosolya, sem a reményét vesztett teológia nem zavarhatják meg hitemet az isteni erők és törekvések felsőbbrendűségében. Tudom, hogy ezt lenézik, tudom, hogyan ti-

porták el, hogyan fogtak össze polgári és vallási intézmények századokon át, hogy eltiporják. Nem hunyok szemet egyetlen gyöngeség vagy bűnös tett előtt sem! Ismerem a bizonyságokat, amelyekkel a despotizmus igazolja, hogy az ember vadállat, ha nincs, aki vigyázzon rá, és csak akkor nem veszélyes, ha bilincsbe van verve. De mégis erős hittel, végtelen együttérzéssel fordulok a megtiport, a megalázott ember felé! Áldom gyöngéd szeretetéért, erős és áhított jóságáért. Dicsőítem az elnyomás elleni küzdelméért, fejlődéséért, előhaladásáért oly sok rablánc és előítélet súlya ellenére, a tudományban és művészetben elért sikereiért, és még jobban hősi és szent erényei példáiért! Ezek a jelei az isteni származásnak és az égi örökség igényeinek, és köszönöm Istennek, hogy saját rendeltetésem oly szorosan össze van kötve az emberi nem hivatásával.

De egy másik ellenvetés is fölmerülhet. Lehetne mondani: Fogadjuk el igaznak ezeket a nézeteket, de szószékre valók-e? Hatásosak-e a mindennapi ember gondolkodására? Elfogadhatják tanult emberek, jó ízlésűek, de megérti-e, átérzi-e azokat a tömeg? Kikre kell a lelkésznek hatnia? Emberekre, akik bele vannak süllyedve munkájukba; emberekre, akiknek teljes szellemi ereje kimerül az élvezetben és vagyonszerzésben; emberekre, akiket fogva tart a megszokás és a bűn. Egyesek szerint hamarabb megrepesztheti a kemény gyémántot a gyermeki kéz érintése, mintsem átitatni lehetne az emberi szívet túlfinomult és emelkedett érzelmekkel. Durva értelemre csak durva eszközök hatnak. Az emberek alusznak és semmi más, csak a mennydörgés és alvilági tüzek fénye tudja teljesen felébreszteni. Egész idő alatt éreztem, hogy ilyen ellenvetéseket állítanak szembe azokkal a nézetekkel, amelyek elfogadását, meggyökeresztetését sürgettem. Ezek azonban nem zavarnak meg engem. Azt hiszem, hogy ezek a gondolatok kiválóan alkalmasak a szószékre, és azt tartom, hogy az igazi vallásos élet megköveteli ezek terjesztését. Ellenvetik, hogy elvontak. De én látom, hogy Isten legnemesebb céljait olyan eszközökkel viszik előre, amelyek elvontaknak látszanak. A természet minden jelentős eszköze, az anyag összetartói, a vonzás ereje, a hő és az életelv — elvontak, szellemiek, láthatatlanok, hatásukban finomak, észrevétlenül működők és láthatatlanul tevékenykednek, s a holt anyag mégis megérzi hatásukat, és átalakul segítségükkel kibeszélhetetlen szépséggé. A villamosáram, bár láthatatlan, mindenfelé szétosztható, és sokkal hatásosabb és finomabb dolgok megvalósulását segíti elő, mint akkor, ha végtelen erővel tör elő a viharfelhőből. De aligha hihetem el, hogy az erkölcsi világban zaj és fenyegetés és nagy szenvedélyek heves csatája, a félelem és önzés Isten választott eszközei lennének arra, hogy általuk valósítsa meg a szellemi életet, szépséget és nagyságot. Ritkán adódik, hogy az emberi természet elveti a hálás és nagyratörő igyekezetet és a magasabbrendű erény iránti vonzalmát; és itt jelentkeznek források és elvek, amelyekhez — ha eléggé egyszerűek, őszinték és harmatosan frissek a lélek leheletétől — bizalommal fordulhatunk.

Azt mondhatják egyesek, hogy az ember nem foghatja fel azokat a nézeteket, amelyeket én itt kifejtettem s amelyek számomra olyan sokat jelentenek. Ezt az ellenvetést visszautasítom, mert a közönséges értelmet bűnösen elnyomva tartották és megtiporták, és azt tartották róla, hogy mindenre alkalmatlan. A szószék sokkal több jót tehetne, ha a tömeget nem nézné le és nem kezelné gyermekek gyanánt. Szerencsére

elmúlóban van az az idő, amikor az értelmet kevesek monopóliumának tartották, és a nagy többséget átengedték a reménytelen tudatlanságnak. A tudomány elhagyta az elefántcsonttornyot, hogy felvilágosítsa a tömeget. Mennyivel inkább nekibátorodhatnak a vallás tanítói, hogy szóljanak az emberekhez olyan kérdésekről, amelyek közelebb vannak lelkükhöz, mint az anyag tulajdonságai és törvényei. A tömeg, mondhatják, igényeli azt a képességet, hogy befogadja az igazságot, amely saját szellemi természete. De hadd kérdezzem meg, mi a keresztény vallás! Olyan szellemi rendszer, amely arra törekszik, hogy az emberi értelmet magára az emberre fordítsa, hogy éberségre sarkalljon a gondolat, a képzelet és a szenvedély felett, és hogy bensőséges viszonyba hozza az embert a saját lelkével. Melyek a keresztény erények, amelyek megbecsülésére oktatják az embert, hogy szeressék és keressék azokat? Ezt felelem: az értelem tiszta és emelkedett megfigyelései és elhatározásai. A fejlett gondolkodás, mondják, áthatja a mindennapi értelmet, és a kereszténység igazi lényegét alkotja. Úgy tűnik, hogy e nézetek megerősítésére az emberi értelem mindinkább önmaga felé fordul, és kezd önértékké-átalakulni, fejlesztve ezáltal a haladás újabb lehetőségeit. A nevelői szellem igazolja ezt, és ugyanezt teszi a szabadság szelleme. Kezd terjedni az a meggyőződés, hogy az ember magasabb célok megvalósítására van teremtve. Ébredez az isteni vonás az emberi kebelben, és olyan műveltséget, szabadságot követel, mely méltó Isten gyermekéhez. Elégítse ki hát a vallás a szellemnek ezt az igényét! Emelkedjék hát a szellem a sötét és merev teológia fölé, amely örökül maradt ránk a tudatlanság, a babona és rabszolgaság századaiból! Azt tartom, hogy semmiféle prédikáció sem érthető annyira, mint az, amely hű az emberi természethez, és segíti az embert abban, hogy megértse saját lelkét.

De az ellenvetés, amelyet bemutattam, nemcsak megértésre képtelennek mutatja az embert, hanem olyannak is, akit megindít, előrelendít és megszentel, sőt megmentenek ezek a nézetek. De ezek önmagukban nem elégségesek, bár igazak és nagyszerűek, azért mégsem képezik a teljes igazságot, és nem várok nagy erkölcsi hatásokat saját természetünktől. Beszéltem a léleknek Istenhez hasonló képességeiről. De más és nagyon eltérő elemek is vannak az emberben. Az embernek vannak állati hajlamai, de van értelmi és erkölcsi ereje. Van teste, de van lelke is. Vannak szenvedélyei, melyek harcban állnak az értelemmel és önszeretete a lelkiismerettel. Szabad és kísértésnek kitett lény, és úgy van megalkotva, hogy követhet el és követ is el bűnt, és gyakran súlyosan vétkezik. Az ilyen lény számára a vallás vagy az erény ellentmondóak, amelyek hatalmas lelkierőt követelnek, amit a szokványos éberség és könyörgés fejeznek ki, és mennyi erőfeszítés kell ahhoz, hogy az erő és a kitartás hathassanak az akaratra! Nem figyelmeztetem a lelkészt, hogy állandóan arról beszéljen: „az ember kevéssel teremtetett kisebbnek az angyaloknál." Nem korlátozom semmiféle témakörre. Alkalmazkodjék egész változatos természetünkhöz. Hadd vegye igénybe az egész világ minden erejét és az eljövendő világét is. Hadd küszködjön a lelkiismerettel és Isten lényének szelídebb és félelmetesebb jelenségeivel, az ígéretekkel és fenyegetésekkel az isteni világban; vegye figyelembe a történelem tanításait és a tapasztalat figyelmeztető példáit. De a szellemi törekvések különböző indítékai között, amelyek a lelkészi hivatásához tartoznak, egy sem biztatóbb, mint azok, amelyek magából a lélekből

erednek és az Isten utáni vágyakozásból, hogy a lelket minden eszközzel magasabbra emeljék. Ezek a nézetek másokkal keverednek és e keveredés nélkül nem hozhatnak létre új erényeket. Mondják, hogy a lelkész igazi munkája az, hogy Jézust prédikálja, nem pedig az ember méltóságát. Ezt felelem: Jézus nagysága nyilvánvalóan ered a küldetéséből, és legfőbb dicsősége az, hogy visszaállította Isten képét, ahol az elhomályosult vagy kitörlődött, és mindig ösztönzi azt, ami isteni bennünk. Mondják, hogy a bűn nagysága az, amivel a lelkésznek foglalkoznia kell. Azt felelem: ez a nagyság csak akkor érthető és érezhető meg, amikor a bűnt úgy tekintjük, mint Isten legszebb munkájának az összeomlását, mely oly sötét, hogy elhomályosítja a legragyogóbb napot, s ami széthúzást okoz, szolgaságot, betegséget és halált az értelem világában, mely arra hivatott, hogy örök fejlődést hozzon teremtője alkotásaiba.

Azt mondják, hogy a félelem a legfőbb eszköze a lélek megmentésének. Ezt felelem: ha a félelmen érthető és erkölcsileg felfogható félelmet értünk, a rossztól való borzalmat, mely pusztít, elárul, összetör, akkor én leszek az utolsó, aki fontosságát tagadja. De az a félelem, mely a lélek lealacsonyítását a legfontosabbnak tartja, kétségtelenül a saját lényünk nagyságáról alkotott képünket töri össze. Aligha tekinthető erénynek az a borzalom, amelyet kínzás vagy testi fájdalom idéz elő. Ez rendszerint megrontja a jellemet, gyáva lesz az ember és rabszolga, ingadozóvá teszi az értelmet külső tekintélyek előtt, és lealacsonyítja teremtője előtt, és természetes visszahatásképpen gyakran tettetett bizalommal végződik, ami teljességgel ellentétes a kereszténység szellemével. A prédikátornak erősítenie kell a lelket a testi fájdalommal szemben, mintsem meghajolni terrorja előtt, tanítva, hogy semmitől se féljünk annyira, mint a bűntől és hogy úgy féljünk ettől, mint a nemes lelkek rombadöntőjétől.

Ismétlem, hogy biztatni kell az embert, fölemelni magasabbrendű elvekre utaló hivatkozással. Még az elítélt bűnösöket is megérinti a kedvesség, nagylelkűség és különösen a hang, a tekintet megértő melegsége. Tudom, a felfogás évszázadokon át az volt, hogy a félelem, az elnyomás, a szolgaság voltak a fő eszközei az erényességnek és a békeséges életnek. De kezdtünk ráébredni, hogy a szeretet, a bizalom, a tisztelet és a szabadság sokkal hatalmasabb és eredményesebb eszköz. Az ember befolyásolható, alakítható gyöngéd ráhatások által. Szeretném, ha ezt az igazságot jobban megértenék a vallás hirdetői. A szószékről nemes ösztönzések ritkán hallhatók. A templomban az emberek ritkán hallják a buzdítást. A vallás szokásos eszközeivel élve, gyakran megfeledkezik természetes rendeltetéséről, az emelkedettségről. Isten világkormányzásának elvei, az emberi nemhez való viszonya, a célok, amelyekért minket teremtett, a természet, amellyel megáldott minket s a körülmények, amelyek közé helyezett minket — ezeket gyakran úgy tárgyaljuk, hogy lehangolják a hallgatókat, fölkeltve a türelmetlenség, elbizakodás káros szellemét. Tudom és örvendek annak, hogy: a prédikálás még leggyarlóbb formájában is jót szolgál, mert annyira ragyogó és átható a kereszténység ténye, hogy még a legsűrűbb felhőn is áttör. De azt is tudom, hogy a gonosz összekeveredik a jóval, és nem lennék hű legmélyebb meggyőződésemhez, ha nem mondanám ki, hogy az em-

beri természet felemelkedéséhez a vallás hirdetőinek nemesebb és átfogóbb tevékenysége szükséges és elengedhetetlen.

- Azzal a felhívással zárom, hogy a lelkész mindenekfelett tisztelje saját lényét. Még a legdöbbenetesebb formájában se vesse meg. Gyönyörködjék szép és nagyszerű megnyilvánulásaiban. Ragaszkodjék, mint hivatása egyik elsőrendű feltételéhez, az emberi lélek nagyszerűségéhez. Ahhoz a lélekhez, mely túlnéz a pusztuló testen, túl a munkás verejtékén, a szegény rongyain és tudatlanságán, túl az érzéki és önző ember bűnein, és megsejti a lélek mélységeiben azt, ami isteni, a végtelen ragyogásban az igazi fénysugárt, mely egyszer feltörhet és világíthat, mint a nap az Istenországában. Törekedjék felébreszteni az emberben a menynyei kincsek tudatát, aminek a boldog birtoklása nagyobb kincs, mint az egész látható világ. Adjon a remény lendületet minden munkájához. Úgy szóljon az emberekhez, mint akik tehetségekkel megáldottak és Isten számára születtek. Úgy nézzen mindig a gyülekezetre, melyben ott van a bátorító tekintet, hogy olyan hallgatói vannak, akik készek figyelni a legmagasabb igazságokra, és készek azok szellemében cselekedni. Mélységesen szeresse azokat, akikről tudja, hogy ott van bennük az isteni természet és ez felülmúlja szenvedélyeiket.

Teljes gyöngédséggel érezzen együtt azokkal, akikben ingadozó az értelem, akik megvetik a bűnt és szomjúhoznak az új élet után. Vezesse és lelkesítse magasabb isteni erényekre azokat, akikben immár erőre kapott ez a lélek. Törekedjék bátorságot önteni, vállalkozó kedvet, odaadó bizalmat és törhetetlen akaratot sugározzon az emberek munkájába saját fejlődésük érdekében. Egyszóval táplálja a megingathatatlan és állandóan növekedő hitet Istenben! Nem mondom, hogy az ilyen prédikálással csodákat művel, és hogy mindent jobbá tesz, távolról sem képzelem. Hivatása abban áll, hogy hasson szabad lényekre, akiknek végül is maguk kell dönteniök, akiknek van erejük ellenállni minden idegen és káros hatásnak. A híveket meg kell szeretni és meg kell tartani, nem puszta prédikálással, hanem saját imájukkal és verejtékezésük által. Végül hiszem, hogy az ilyen lelkész jótevője lesz az emberi léleknek. Hivatása a legfenségesebb az ég alatt és jutalma az állandóan növekvő erő lesz arra, hogy terjessze az igazságot, az erényt, az erkölcsi erőt és bátorságot, a szeretetet és boldogságot, korlátok nélkül és örökkön örökké!

NYITRAI MÓZES

ISMERJÉTEK MEG, MILYEN JÓ AZ ISTEN

Zsolt 34, 9

— Nagy jó voltát hirdessétek! — Ezt a sort énekeltük az előbb. Lelkemre veszem a felhívást és ismertetőt nyújtok abból, hogy milyen jó az Isten. Negyedik százéve annak, hogy a 34. zsoltár így szól fordí-

tásban: „Oly igen nagy jóvoltát hozzám Istennek, / Lelkem nem tudhatja számát sok jótétinek, / Azért dicsekedem, bízván az Úristenben, / Leszek őfelségében jó reménységben." A Biblia Isten jóságáról tanít. De hogy ne járjak úgy, mint aki a legszebb búzakalászt akarta kiválasztani a búzatengerből és addig válogatott, míg kalász nélkül került a túloldalra, mindjárt az első három bibliai mondatot veszem alapul: Isten jóságáról beszél a Föld, az Ég és a világosság.

1. A Föld... Mit tud mondani ez a kölcsönfényű kicsi csillag Istenről?! „Egyik csillag kisebb, másik nagyobb, / De melyik rejt több kincset, illatot, / Köztük élet melyik bolygón lehet, / Melyik teszi vígabbá az eget?!" (H. I.) — Emberi élet csak a földünkön lehet naprendszerünkben, ezért ez teheti vígabbá az eget. A Föld az a hely, melyet számunkra az Isten kijelöl. Itt élnünk-halnunk kell. Ez küzdelmeink, diadalaink, avagy elbukásunk színtere. Isten világának egy pontocskája, hol kiköthet a gondolat, érzés, hit. Isten lábainak zsámolya, hol az emberre mint munkatársára bízhatja a teremtés folytatásának egy részét. Jó a föld, mert emberéletet melegít rögein! — De kóstoltuk az ághegyek kincsét ősz idején: almát, diót, szilvát; kóstoltuk a föld ereinek ezerízű vérét; a vízben, levegőben, szárazföldön felkínált táplálékait... és nem tudunk mást mondani, csak, hogy: jó a föld. — Ha pedig betegség tör reánk, Isten gyógyító jósága jelentkezik földben, földön, föld felett. Egy nagy zöldpatika a föld.

Miért van ennyi jóság a Földben? Mert a jó Isten teremtette! Jóságának lelkét lehelte göröngyeibe!! Ezért nézzünk hálásan az égre!

2. Az Ég... „Ki földi csókot immár sose kóstol, / Arra ráhajlik az ég csillagostól / S megérzi egyszer, hogy az Isten szája / Csókol a Napban le rája." (B. M.) Az Ég a fűszálak hegyén kezdődik és folytatódik a Tejúton; magában foglalja égboltunkat (Galaktikánkat) 100 000 fényévnyi átmérőjével és 150 milliárd csillagával, ami csak porszem a végtelen térben. De a végtelenséget is magában hordja, és több a végtelenségnél is!

A *mennyország* az Ég! A reménység valósága a hitben.

Az Ég az ember őshazája. Itt osztotta ki nekünk Isten földrebocsátásunk előtt 5 talentumát: a hitet, az értelmet, a szabadakaratot, a lelkiismeretet — és ötödiknek a szeretetet. Mennyi kárunk származott, ha elástuk pl. az okos értelmet a hit kedvéért! Az értelem nélkül való hit kereszteshadakat toborzott gyermekekből s elpusztítottak egy nagy hadseregnyi angyalt vele; — és kitermelte a vakbuzgó együgyűeket, kik hordták a rőzsét szentjeik máglyája alá. A legtöbb veszteség akkor ért, mikor az ötödik talentumot, a szeretetet ástuk el. Meg van írva az apostol szeretet-himnuszában, hogy szeretet nélkül semmi vagyok. A semminek pedig nincs keresnivalója a Mennyországban! — De végtelen sok kincset gyűjtünk, ha kamatoztatjuk a szeretetünket.

A szeretet fényétől gyűl világosság a mindenségben.

3. „Isten szent lelke, égi láng! / Lobbanj fel, szállj le, szállj le ránk. / Világot gyújtó szeretet, / Áraszd szívünkbe szent tüzed." — Eljutottunk a Biblia harmadik mondásához: „Legyen világosság!" — „Legfőbb jó a világosság, mert minden jó általa szállt a földre" — mondotta egyik prédikátorunk tavaly, a 400 éves ünnepen. — A világosság megjelenése előtt a föld kietlen és puszta volt, ezt mondja a Biblia második mondata. Úgy képzelem, mint egy óriás koporsót, mert csak keringett,

de nem volt élet rajta. De jó volt az Isten. Kimondta: „Legyen világosság!“ És lett az első hajnal, az első virradat, az első engedelmesség Isten szavának, az első alkalom, mikor Isten azt mondhatta, hogy jó.

A jó Isten műve a világosság.

A parancsszóra 300 000 km-es mp-kénti sebességgel toppant Isten elénk. Itt vagyok... kész parancsaid teljesítésére. Azóta is tartja ezt a kezdeti sebességet. Minden reggel így száguld felénk a Napból, hogy legyen nekünk is — jóknak és gonoszaknak — hajnalunk, delünk és alkonyunk. — A napraforgó tüntetve fordul szüntelen feléje, felvéve még a napkorong formáját is, hogy ezzel is igényelje a világosságot. — A pincében kitelelt magocska az első meleg világosság megjelenésére megköszöni szépen a téli szállást, aztán nyújtja hosszú, vékony és sápadt ujjacskáját: — mint a diák, ki jól tudja leckéjét és felelni akar: Vigyetek ki engem, hogy mutassam meg, mit tudok én is a világosságban! — Az ember egyre nagyobb ablakokat építtet háza falába, mert felfedezte, hogy a világosság egészség, öröm, szépség, boldogság.

Az embert azonban az Isten belső fénnyel is megáldotta, önfénnyel, mint a rádiumot, melyet úgy hívunk: Gondolat. A fény sebességét sokszor meghaladja a gondolat száguldása. Már a kezdeti sebessége is nagy lehetett. De a fejlődés során egyre gyorsult, és napjainkban is egyre nagyobb iramot szab magának. — A gondolat sebességét megmérni ki tudná?! Annyit azonban tudunk, hogy nagyon-nagyon régen eljutott Isten felfedezéséig.

A gondolat világossága változik egyéniségenként. Vannak vezérgondolkodóink, óriás fényeink, kik irányt szabnak nemzedékeknek, évezredeknek. — Az isteni tökéletességet Jézus közelítette meg a legjobban. El is mondta magáról az evangélium tanúsága szerint: „Én vagyok a világ világossága; aki énutánam jő, nem járhat sötétségben!“ — Ámde nem sajátította ki magának az emberi világosságot. Kimondta és tanította, hogy mindenki lehet Isten gyermeke, Isten fénye. És mikor látta, hogy a tanítványai megértették a Hegyi beszédet és annak fénye bennük már ki is gyúlt, így szólt hozzájuk: „Ti vagytok a világ világossága!“

Ma mi vagyunk Jézus szava hallgatói. Mi ismerkedtünk Isten jóságával a 34. Zsoltár alapján a Biblia első három mondata bizonyságával. Legyünk a hallott szó megtartói is. Nemcsak 52 alkalom van egy esztendőben arra, hogy megismerjük Isten jóságát, ne mulasszuk el azokat! De el se bízzuk magunkat, hogy olyan jó az Isten, hogy esőt ad és felhozza az ő napját ránk, ha gonoszak is vagyunk. Tudjuk meg, hogy az Isten igazságos is, ki nem hagyja a jót jutalom nélkül és a gonoszat büntetés nélkül. Legyünk méltók Isten jóságára, most és mindörökké. Ámen.

BIRÓ JÓZSEF

AZ ÚT

Jn 14, 6

A názáreti Jézus sokszor hasonlította önmagát jelképesen valakihez vagy valamihez, így a jó pásztorhoz, a szőlőtőhöz, az élő vízhez, a kenyérhez, az igazsághoz, az élethez és az úthoz, mondván: „Én vagyok az út."

A mai ember az út fogalmában óriási élményanyagot tett magáévá. Ha az útról hall, vagy ha az útra gondol, sok minden társul gondolatvilágában ehhez. Ha az útról hallunk, ha reá gondolunk, megjelenik mindannyiunk előtt különböző formájában az út. Látunk fenn a Hargita csúcsai között nagyon keskeny havasi ösvényeket, amelyek két kis erdei lakot kötnek össze. Megjelennek előttünk kerékvágta keskeny utak, melyek két határrész között húzódnak. Látunk göröngyös, köves utakat kicsiny falvak között. Utakat látunk, széles, kényelmes utakat, amelyek városokat, országokat, földrészeket kötnek össze. Mégis megdöbbent az egyenes ráutalás, amint Jézus félreérthetetlenül jelenti ki tanítványainak: „Én vagyok az út."

Ismerjük az utak kultúrtörténeti, történelmi jelentőségét is. Az ösvénnyel kezdődött és a legmodernebb autóútig folytatódott az út és szerepe az emberi szellem, műveltség történetében. Igen, az utaknak az a rendeltetésük az emberiség életében, mint a vereknek az emberi szervezetben. Létezhet-e emberi szervezet az életet jelentő vért szállító erek nélkül? Nem, nem létezhet! Létezhet-e emberi kultúra, műveltség utak nélkül? Nem, nem létezhet. Napjaink nagy kérdése: az egészséges és beteg erek jelentősége erre figyelmeztet minket. Napjaink nagy, időszerű problémája, a modern út bizonyítja. „Én vagyok az út." Én vagyok az ér, mondja nekünk is Jézus. Vajon értjük-e ezt?

Idézzük fel az ő életét. Az utat, a kezdettől a végig, születésétől haláláig. Ahogy öntudata kipattant, a szülőháznál engedelmes jó gyermek volt. „Növekedett testben és lélekben, Isten és emberek előtti kedvességben." Ez az út vezette Őt játszótársai és tizenkét éves korában a jeruzsálemi templomig, lélektől lélekig, embertől Istenig. Ez az út vezette Őt, az Isten és emberek előtti kedvest, a kísértések pusztájába erőt gyűjteni egy életre. Ez az út vezette a Genezáreti tó partjára tanítványai megtalálásáig. Alkalmas és alkalmatlan időben, falutól faluig, várostól városig, embertől emberig és Istenig. Aztán az út, az utolsó Jeruzsálembe, a Golgotára, egészen az utolsó sóhajtásig: „Uram, bocsásd meg nekik", „Atyám, a te kezeidbe ajánlom lelkemet". Ez Ő, úgy, ahogy mondotta: „Én vagyok az út." De vajon számunkra, mai keresztény emberek számára is az?

A 20. század érzékeny lelkű költője így sóhajt fel: A „Sziriusz van tőlem távolabb, vagy egy-egy társam? Óh jaj, ki mondja meg? Óh jaj barátság és jaj szerelem, óh jaj az út lélektől lélekig. Küldözzük a szem csüggedt sugarát, s közöttünk mégis a roppant jeges űr lakik!" Óh jaj az út, sóhajt fel a 20. század embere. Hová lett? Hol van? Lélektől lé-

lekig, embertől Istenig. Figyelj: ha lelkedből felszakad a sóhaj, figyelj, Ő válaszol. Magára mutat, és lelkiismereted halk, szelíd hangján hozzád beszél: „Én vagyok az út!“ Születésedtől halálodig, önmagadtól szüleidig, testvéreidig, játszótársaidig, a templomig, az emberig. Virágvasárnapok örömein át, nagypéntekek szenvedésén keresztül egészen a Golgotáig, lélektől lélekig, embertől Istenig. Az én életem és tanításaim az út számodra.

A kereszténység ezen az úton indult el és terjedt Kisázsián keresztül, Athénig és Rómáig és tovább egészen Máig, mindenütt az emberek között. Nem egyszerűen, nem magától értetődőn, hanem hit, remény, szeretet által, nemes áldozatok árán. Úgy fogadták sokszor, mint ahogy őt fogadták a szülőföldjén. Senki sem lehet próféta a maga hazájában. Úgy fogadták, mint virágvasárnapján, diadalmas könnyes örömben. Vagy fájó kétségbeesésben a Gecsemáné kertben. És úgy, mint nagypénteken a Golgotán. Ahogy a költő is megálmodta: „Egy eszme jő robogva tűzszekéren. Egy eszme jő, de amíg testet ölt, csak elfojtott néma dübörgése hallik, mit a ráhajtott fülbe súg a föld. És jönnek néha fényes állomások, kupolái az eszmék vonatának. És jönnek néha elhagyott vidékek, ahol a váltók mind tilosra állnak. És jönnek megrögzött gonosztevők, akik a sínre lopják köveik. És rajongók, akik a mozdony elébe, önnön megvetett testüket vetik.“

Így jött Jézus, aki az evangélium eszméjének is út volt, mert így is mondta: „Én vagyok az út!“

Vajon mi, mai keresztények, el tudjuk-e mondani, hogy valóban számunkra is Ő az út? Vagy az úton Ő egyedül megy? Megpróbáljuk-e követni Őt, megértve legnagyobb parancsolatait, szeretni Istent és embertársainkat, mint önmagunkat. Követni Őt, elindulván az úton lélektől lélekig, embertől Istenig. Ha dönteni tudunk, hogy kövessük Őt nemes áldozatok árán is, ez a döntés a legfontosabb. Feláldozni, megölni magunkban a rosszat, hogy maradjon a jó. Megölni a gyűlöletet, hogy csak a szeretet maradjon Isten és embertársaink iránt. S ha ezt nem tudnánk megtenni, akkor legalább el kell mondanunk erős elhatározással, mint a hű tanítvány: „Bárhová méssz, követlek Téged a Te utadon, a szeretet útján, názáreti ember!“ S ha ezt megcselekedted — felragyog előtted az út s lelkedből fölszakad az ének: „Virrad, pompában ég kelet / Még a felhők is fénylenek, / S hívnak, mint égi sorsunk rendelé / Isten felé, Isten felé.“

Lelkedben boldog öröm honol, kezedben az iránytű: az evangélium. Megtetted az első lépést, boldog vagy, elindultál, s fölzúg lelkedben diadalmasan az ősi zsoltár: „Ő utána / Fényes nyomába / Haladjon minden / Ide lent s ott fenn / Ünnepi dallal, nagy diadallal.“ Ámen.

BENEDEK ÁGOSTON

KI VAGYOK ÉN?

Zsolt 8, 5

A bölcső és koporsó, születés és elmúlás közötti éveket életnek nevezzük. E két határvonal közötti élet összetevői: táplálkozás, fejlődés, játék, szórakozás, családalapítás, munkás hétköznapok, felemelő ünnepi alkalmak, alkotás, napsütéses életörömök, tragédiák, bánat, betegség.

Minden emberi tevékenység a cselekvésben jut kifejezésre. Tudatosan cselekedni csak az ember tud, mint Istennek a képességek hosszú sorával felruházott teremtménye. Az ember, mint szabad akarattal megáldott lény, képes jó vagy rossz cselekedetek végrehajtására. Egyedül csak ő képes erkölcsi értékek felismerésére és öntudatánál fogva ezek céltudatos megvalósítására.

Emberségünk meghatározásánál különbséget kell tennünk a biológiai egyén és az erkölcsi személy között. A biológiai egyén életét az ösztönök vezetik. Érdeklődését a táplálkozás, anyagi javak gyarapítása, szórakozások és élvezetek hajszolása jellemzi. Tevékenységét csak a mának élés gondja között valósítja meg. Nem képes felfogni az erkölcsi értékeket s így azok megvalósítására se törekszik. Az erkölcsi személy az az ember, aki képességeinek kiművelése által odafejleszti énjét, hogy felismeri az erkölcsi értékeket s azok megvalósítására tudatosan törekszik. Erkölcsi személlyé való tökéletesedés — Jézus tanításában — örök emberi cél. Az a felhívása, hogy „Térjetek meg, mert elközelített Istennek országa", vagy „Szükség nektek újonnan születnetek", a biológiai egyénekhez szól, hogy törekedjenek erkölcsi személyiséggé fejlődni. Mint ahogyan a földbe vetett gabonamag meghal, hogy új növényi élet születhessék belőle, az erkölcsi személyiséggé fejlődő egyénnek úgy kell kinőnie a biológiai én halálából.

A megváltozáshoz, az erkölcsi értékek kifejlesztéséhez a kiindulópont az önvizsgálat: ki vagyok én? Egyesek szerint a felelet nagyon könnyű és egyszerű. Elég egy név, a személyazonosság. A kérdés azonban sokkal bonyolultabb e könnyű feleletnél. Az ember énjének nem mindig azonos a jelentése. Reggel, amikor valaki iskolába induló fiától búcsúzik, akkor az Én apát jelent. Amikor munkába induló feleségétől vesz búcsút, férjet jelent. Ha egy rég nem látott barátjával találkozik, akkor kollégát vagy testvért jelent.

Emberi énünk megismerésére a lehetőségek végtelen sora kínálkozik, de úgy meghatározni az Én értelmét, amely minden időre és alkalomra érvényes, igen nehéz. Az Én fogalmának meghatározásához nem elegendő a név. Az Én látja környezetét, beszél, gondolkozik, érez, de ezeken felül van benne valami belső lényeg, ami nem mulandó, nem változik, csak fejlődik, tökéletesedik. Ezt pedig az önmagunk megismerésére alkalmazott Én fejezi ki. Egyedülálló, mert nem lehet más személyekre vonatkoztatni. Senki sem nevezhet mást Énnek, mert ez mindenkinek saját személyére vonatkozik.

Az Énen sokan kimondottan a fizikai testet értik. Ha viszont felboncoljuk a test részeit, akkor kiderül, hogy az nemcsak csontok, hús, vér, belső szervek összetétele. Ezek egyike se a valódi Én, mert az a születés és halál közé eső évek során sem semmisül meg, akkor sem, ha a csontok széttörtek vagy az egész test megbénul. Az értelem, gondolkozás, érzés, élet egységbe való szervezése az emberi életben az, amit Énnek vagy személyiségnek nevezünk. Énünk segítségével ismerjük meg a tárgyi világot.

Az ember mint Isten teremtménye értelmes lény. Értelem szóval a gondolatok, eszmék, fogalmak, benyomások, szellemi behatások életünkre gyakorolt befolyását jelöljük. Én vagyok a gondolkodó értelem. Az értelem nem más, mint az éntudat szüntelen megnyilvánulási formája. Az öntudat halhatatlan Énünk állapota. Amilyen mértékben fejlődik öntudatunk, olyan mértékben haladunk az önismerésben. Nem rendelkeznek ilyen tulajdonsággal Isten más teremtményei. A növényvilágban szerves életmegnyilvánulást találunk. Az állatok érzésekkel és ösztönökkel vannak megáldva. De az embernek a fejlődés megadta azt a lehetőséget, hogy kinőjön alacsonyrendűségi állapotából s feljebb és előbbre jutva megvesse lábát az értelem világában. Gondolkodó képessége Isten más teremtményei fölé helyezik. Testileg az anyagi világba tartozik, és két erő működik benne: az önfenntartás és a fajfenntartás ösztöne. Az öntudat felettük áll, és kormányozza ezeket az erőket. Az ember valódi Énje szellemi, halhatatlan és része Istennek. Aki tehát önmagát megismerte, megismerte Istenét.

Önmagunkat, valódi Énünket felismerni: tudást, műveltséget, szellemi gazdagságot jelent. Jézus ezt a felismerést a lelki kincsek gyűjtésének fogalmába tömöríti. Ne gyűjtsetek magatoknak olyan kincseket, amelyeket az emberek megirigyelhetnek, ellophatnak, vagy a rozsda és moly megemészthet, hanem gyűjtsetek olyan kincseket, amelyek örök élet kútforrásai lesznek halhatatlan lelketek számára.

A tudatos, önmagát ismerő ember minden tevékenységében Isten akaratához közeledik, ahhoz igazodik. Isten az embertől nem szolgai meghajlást, vak engedelmességet kíván, hanem cselekvő, mindennapi életben megnyilvánuló értéktiszteletet. Erre utal Jézus a Hegyi beszédben: „Nem minden, aki ezt mondja nékem: Uram! Uram! megyen be a mennyek országába, hanem aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát“ (Mt 7, 21). A saját Énjét felismerő emberi életre Isten mint az értékvilág teljessége sugározza fényét. Így jön rá az ember, hogy azokat az örömöket, amelyeket az Isten felé vezető úton találunk, meg kell osztanunk embertársainkkal. Az út nem könnyű, önmagunk megismerése nehéz feladat, de a végén elmondhatjuk, hogy a lényünk mélyén lakozó, Istennel rokon Énünk szétoszlatta bennünk a tudatlanság szülte kételkedést.

Az emberben benne él a vágy, a felfelé törekvés. Ezt a törekvést Isten ébresztette fel bennünk s arra ösztönöz, hogy soha se legyünk megelégedve elért eredményeinkkel, hanem menjünk tovább mindaddig, míg a legmagasabb célt el nem értük. Az alpinista is felfelé tör, vállalva a nehézségeket, legyőzve minden fáradságot, csakhogy fel jusson a csúcsra. Énünk is nem nyugszik meg addig, míg felül nem emelkedik gyarlóságunkon és találkozik Istennel, mert „Mi benne élünk, mozgunk és vagyunk“. Ámen.

GÁL GYULA

AZ ÚJTESTAMENTUM NYITÁNYA

Lk 3, 2—4

Az Újszövetség nagy egyéniségei közül Keresztelő János lépik legelőször a színre és az ő próféciája képezi az evangéliumok nyitányát. Nemcsak prófétai hivatásérzete volt, hanem az akkori kornak megfelelő képzettsége is. Hiszen apja, Zakariás, a papi rendhez tartozott, és anyja, Erzsébet Áron főpap nemzetségéből származott, Lukács evangéliuma szerint. A hagyományok értelmében neki is a papi hivatalt kellett volna vállalnia. Feltehető, hogy kijárta az írástudók iskoláját, de ez nem elégítette ki. Mélyen megvetette a farizeusok szellemi gőgjét és képmutatását, ugyanígy a szadduceusok elbizakodott kegyeskedését. Több elmélyülésre vágyott, s a pusztába vonult. Judea pusztájában bizonyára találkozott az esszéneusokkal, akik az országban állandóan zajló politikai és társadalmi viszályok és harcok elől elmenekülve, csendes elzárkózottságban folytatták életüket. Valószínű, hogy tőlük sajátította el azt a csodálatos önfegyelmet, igénytelen külső életmódot és az elvonult élettel járó önmegtagadást.

Azonban a gyermekkori mély benyomások és emlékek égették lelkét, és nem hagyták nyugton a pusztai magányban sem. Élénken emlékezett azokra a véres eseményekre, amiket serdülőkorában a felnőttektől hallott a makkabeusok szabadságmozgalmáról, a galileai Júdás hősi harcáról, amit a rómaiak fojtottak vérbe. Maga előtt látta megkínzott és elnyomott népét abban a nagy idegfeszültségben, amikor úgy érezték, hogy „elérkezett az időnek teljessége". Újra meg újra olvasta nemcsak Ézsaiás messiási jóslatát, hanem Dániel titokzatos könyvét a nemsokára bekövetkező végítéletről — mely után Jáhvé új birodalmat alapít. Ezek az emlékek és gondolatok két meggyőződést érleltek meg benne a pusztai magányban. Először azt, hogy ez a nemzedék nagy változások, összeomlások és megvalósítások előtt áll. És azt a másik gondolatot, hogy mindezeket csak az éli túl, aki bűneit megbánva jobb útra tér.

Miután úgy látta, hogy a maga részéről eleget vezekelt és tisztult lélekkel várhatja az elkövetkezendőket, ellenállhatatlan erővel ébredt fel benne a népe iránti felelősség és a prófétai lelkiismeret. Most már elszánt bátorsággal lépett a nyilvánosság elé, ahogy Lukács evangéliuma feljegyzi, „lőn az Úrnak szava Jánoshoz, a Zakariás fiához a pusztában".

Egyszerű külső megjelenésével is már magára vonja a figyelmet, de a nép széles körű érdeklődését főképp azzal ébreszti föl, amit mond, és ahogy mondja. Ézsaiás szavait idézi: „Készítsétek az Úrnak útját és egyengessétek az ő ösvényeit." Rövid, tömör, parancsoló mondatokban szól: „Térjetek meg, mert elközelgett az Istennek országa." Judeából, Jeruzsálemből és Jordán egész környékéről tömegesen jönnek őt látni és hallgatni. Hiszen olyan rég nem hallott ez a nép prófétát beszélni. Arra gondolnak, hogy a régen letűnt Illés próféta áll ismét előttük, mert az volt a néphit, hogy Illés próféta újra eljön. Itt tartózkodott ő is ebben a pusztában, és amikor előjött, királyokat tett le trónjáról vagy helyezett vissza.

Gyanakvó kíváncsisággal jön a farizeusok küldöttsége is, de kemény, feddő szavai után megszégyenülve fordulnak vissza. Annál na-

gyobb csodálattal települ lábaihoz a nép és nagy figyelemmel hallgatja, engedelmesen és bűnbánattal hajtja meg fejét a Jordán folyó keresztvize alatt. Akkor, amikor szigorú hangon feddi meg a farizeusokat, amikor Hérodesnek szemére veti erkölcstelen életét, amikor intelmeket ad a vámszedőknek és katonáknak s amikor hallgatóit bűnbánatra hívja — egy magasabb erkölcsi felfogás szolgálatában áll: *Jézushoz vezeti közelebb népét.* Hidat épít az Ó- és Újszövetség közötti nagy mélységek fölé. A vallástörténelem új korszakának kapuját tárja fel. Utat készít az evangélium gazdag forrásaihoz. Ösvényt egyenget Jézus tanításainak napsugaras, verőfényes csúcsai felé. — Ha nem kerül börtönbe és nem kellett volna korai vértanúhalált halnia, bizonyára egyik hűséges tanítványa s talán értékes munkatársa lehetett volna Jézusnak.

Kísért a gondolat, hogy vajon nem az ő bátor fellépése adta-e az indítást Jézusnak is arra, hogy 30 éves korában kilépjen elmélkedő, csendes magányából a nyilvánosság elé.

Mindenesetre hiánytpótló és elkerülhetetlenül szükséges munkát végzett a maga helyén és a maga idejében ez a nagy próféta.

És amilyen fontos volt Jézus megjelenése előtt az ő munkája, éppen olyan szükségszerűen fontos hivatása van ma is az adventi hetekben. Ez a szó, hogy advent, nemcsak *eljövetelt,* de szó szerinti fordításban *hozzájövetelt* is jelent. Sőt gondolkozásunkkal inkább összefér az a felfogás, hogy nem Jézus eljövetelét kell várnunk, hanem nekünk, magunknak kell közelebb mennünk, időről időre inkább megközelítenünk örök valláserkölcsi eszményképünket, Jézust.

A téli napforduló ködös, sötét adventi időszakában felénk integetnek karácsony ünnepének nemsokára felragyogó, hívogató, örökszép fényei. Elmélyült önvizsgálattal ébredjünk rá arra, hogy nem azért hívogatnak ezek a fények, nem azért újul meg évről évre a karácsony ünnepe, hogy tétlen pihenést, felszínes szórakozást, könnyű, léha örömet kínáljon, de nem is azért, hogy hagyományos szokásból, de áhítat nélküli üres szívvel végighallgassuk az ünnepi szertartásokat, hanem azért, hogy hitfelfogásban és erkölcsi magatartásban évről évre bár egy lépéssel közelebb jussunk áldott emberi eszményképünkhöz: Jézushoz. Erre figyelmeztet Keresztelő János tanítása, és ezt üzeni nekünk karácsony ünnepének nemsokára újból felragyogó betlehemi csillaga. Ámen.

KOLCSÁR SÁNDOR

PRÉDIKÁCIÓVÁZLATOK

Channing: a szeretet és igazság embere

Mt 7, 21

200 évvel ezelőtt, 1780-ban született az egyesült államokbeli Newportban Channing, az amerikai közélet és a vallásos szabadság kiváló képviselője. Teológiájának lényege: a szeretet és igazság. Unitárius, sza-

badelvű vallásos nézetei mellett soha nem volt híve a felekezetieskedésnek.

Vallásos felfogásának lényege: szeretet Isten iránt s jóindulat és igazságosság az embertárs iránt. A vallás akkor talál el az emberekhez, ha ezeket az érthető, nagy igazságokat valósítja meg gyakorlatában, az egyházi életben viszont elveszti ragyogását, amikor eltávolodik ezektől az eszméktől. A kereszténység diadalmas korszaka az volt, amikor a kegyesség, a lelki élet gazdagítása ragyogott s a kereszténység válságát mindenkor tükrözték a tévelygések, amikor a formalizmus, a felekezetieskedés, a szertartások s az azokban való kényszerű részvétel vált fontossá.

Channing vallotta, hogy Jézus vallást és nem egyházat alapított. Az egyházat a szükségszerűség hozta létre. Alapítói az apostolok voltak. Első szerkezetében, állapítja meg Channing, vonzó, érdekes, szép volt. Nem volt benne semmi erőszakos vonás, senkit a tagjai közé való belépésre nem kényszerített, a jézuskövetők teljesen szabad, önkéntes egyesülete volt. Később lett a keresztény egyház a jézusi szellem elfelejtője, uralkodott el benne a hatalom, az uralkodás szelleme. Ekkor veszett el a keresztény vallásból a „szentség és kegyesség jegye". Papok lettek a szószólói, akik igen sokszor nem hivatásból vállalkoztak a szolgálatra, hanem egyszerűen kenyérkereseti okokból állanak a gyülekezeti élet élére. — A hívek közül voltak sokan, akiket a lélek vitt az egyházba, a templomba; másokat a megszokás s az az elgondolás, hogy mások is így cselekszenek. — Az egyszerű, de mélyértelmű jézusi igazságokat a teológiai spekulációk helyettesítették, illetve váltották föl. Nem az volt igaz keresztény, aki az evangéliumot szólta és élte, hanem aki jártas volt a katekizmusokban, aki elősegítette a türelmetlen, felekezetieskedő egyház érdekeit.

Channing nem tagadja az egyház fontosságát, de megállapítja, hogy az csak akkor tölti be hivatását, ha elősegíti az élet és szív tisztaságát. Amelyik egyház ezt elősegíti: jó egyház, függetlenül attól, hogy a hívek székesegyházba vagy egyszerű házba gyülekeznek össze.

A 200 éve született Channing, aki nemcsak teológus, hanem az amerikai közélet kiváló képviselője volt, ma is megszívlelendő mondanivalókkal nevel, tanít a keresztény vallás igaz lényegére: a szeretet és igazság teológiájára. Ámen.

A gyülekezet építése

1Kor 14, 12

Egy röplabda-mérkőzést néztem a TV-ben. Felfigyeltem a Japánt képviselő sportolók egyik szimbolikus cselekményére. A mérkőzés megkezdése előtt körbe gyűltek, egymáshoz nagyon közel. Úgy éreztem testmozgásukat követve, hogy azok a lányok ott azt fogadták, hogy egymásért, hazájukért minden odaadással küzdeni fognak. Nagyon megható jelenet volt és gondolatokat ébresztő. Arra gondoltam akkor, hogy mi is hányszor fogadkozunk magas célok szolgálása érdekében. Ez alkalommal utalok itt az egyházi életet irányítók, a konfirmálók, a házastársak fogadalmára. Hány fogadalom jut a felejtés sorsára, hányra mondhatjuk el, hogy a bizonyítás paródiává váltotta a szent fogadást.

A kereszténység is indulásakor arra tett fogadást, hogy önzetlen Mesterének életpéldája szerint kíván szolgálni és mi lett a fogadásból? Uralkodó egyház, melynek életét meghatározta az egészségtelen vita, a féltékenység, a türelmetlenség, a rosszízű ítélkezés. Az egyház célja létrejöttekor az volt, hogy Istenországát építse azokban a gyülekezetekben, amelyekben a jézusi tanokat hirdetik. Ennek a célnak a megvalósításához próféták igényeltettek, akik pedig e szolgálatra vállalkoztak, nem voltak mind, helyesebben mondva csak kevesen voltak, próféták. A próféta jellemzője a nemes emberi magatartás, becsület, tisztaság, emberség, erkölcs. Csak az ilyen belső világú emberek közösségében épül az anyaszentegyház.

Unitárius egyházunk történelmében kutatva áldásos szolgálat és tévedések bizonyságtételeiről szerezhetünk tudomást. Elég utalni azokra a hősi magatartású emberekre, akik a nehéz korszakokban hittel és tisztességgel, emberséggel töltötték be feladataikat. Szomorúsággal kell viszont utalnunk azokra az eseményekre is, amelyektől nem voltunk mi sem mentesek, amikoris áldatlan viták osztották meg közösségünket, építés helyett és gyarapodás helyett széthúzás, vádaskodás.

A fennmaradásért küzdünk, azzal a meggyőződéssel, hogy van mondanivalónk a világ számára. Fennmaradásunk attól függ, milyen mértékben rendelkezünk okossággal és milyen a szívünk. Kozmikus világunkban nem szabad ősemberi aggyal néznünk helyzetünket, sorsunkat. Pontosan, rendesen kell élnünk. Leírták azt, hogy az űrhajósok, amikor az űrből visszatérni készülnek, beleállítják magukat abba az irányba, mely egy légi folyosóba segíti. Így juthatnak csak vissza a Földre. Nekünk is tudni kell a „folyosót", amely az életre, a gyarapodásra, a gyülekezet építésére vezet. Ez a „folyosó" a Jézus tiszta tanítása, szeplőtlen világa. Annak a szellemében szolgáljunk. Ámen.

A tiszta földért

Ám 8, 11

A Föld az ember otthona. Szép a Föld színeivel, a benne pezsgő élettel. Éppen ezért elszomorító, amikor azt tapasztaljuk, hogy a különböző meggondolások, vagy meggondolatlanságok, miként teszik tönkre a Földet. A jóérzésű ember a fennebbiek láttán tiltakozik. Az ugyanis a mi vágyunk, akik szeretjük a Földet, mert az Istentől rendelt otthonunk, hogy éljünk, szép életet éljünk itt a Földön. Miért pusztítja a meggondolatlanság, a nyerészkedési vágy, az üzlet? Armstrong, az első Holdra szálló űrhajós kiáltott föl, amikor a végtelen magasból visszatekintett a Földre: „Milyen kevés a termő, zöld övezet s milyen hatalmas a szürke, vagy barnás terméketlen övezet." S az ember ezt a milliárdok számára létezést jelentő zöldet is egyre szűkíti. De nemcsak a szárazföldet pusztítja kíméletlenül, pusztítja a vizeket is. Egy, erre a megállapításra nagyon jogosult tudós, Thor Heyerdahl fakad ki elkeseredetten a vizekkel való visszaélés miatt: „Elszomorít, ami a vizekkel történik. A szennyezés elpusztítja a kis és nagy vizekben az életet. Már az óceánok is veszélyben vannak, mert pusztulnak a proto- és makroplanktonok, a kis- és nagyhalak és végül elpusztul a tenger egész szerves világa."

Amilyen elkeserítő, amit a Földünkkel tesznek az életet kevésre értékelők, éppoly elszomorító, ami a Föld emberével történik. Mert hogy aggodalomra feljogosító, szomorú történések tanúi vagyunk, tagadhatatlan. Ámos szavai időszerűen csengenek.

Nagy a Földön a kenyéréhség, mind izgatóbb lesz a víz problémája. A Föld éhség-térképe elriasztó képet tár elénk. Százmilliók csak tengődve élnek, miközben sok-sok millió ember évente éhen hal. Az édesvizek szennyezettsége miatt napról napra nő az ivóvízellátás problémája. Súlyos gondok. Méltányos és sürgős, teljes megoldást kívánó feladatok ezek. A keresztény ember, aki az EGY ATYA gyermekeinek vallja az embereket, kell hogy tiltakozzon az életellenes közönyösség ellen.

Amilyen nagy a Földön a kenyéréhség és szomjúság, éppen olyan nagy a lélekéhség is. Mert van ilyen éhség! Hovatovább mindinkább kezdünk rájönni arra, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, hanem a lélek kenyerét is igényli. A civilizált, emberséges magatartást egy olyan körben, amikor nagyon sokakban elhatalmasodott a benső szennyezettség, a durvaság, a kíméletlenség. Ilyen körülmények között indokolt az Úr beszéde iránti éhség. Mert az Úr beszéde az, amit a prófétáknak ajkán keresztül szólott, az emberiség legjobbjainak életén át, azoknak a felelős embereknek életén át, akik vallották, hogy az ember nem az, aki nagyobbat tud ütni, aki falánk, másokat megkárosító, aki hatalmaskodó, hanem aki felveszi mások igáját, mások örömeivel, aki Kanaánná igyekszik tenni a Földet, amely egyetlen otthonunk, a hatalmas világegyetemben. A lelkiéhesekkel nagyon sokan visszaélnek, akik új jelszavakkal, de a régi megkülönböztetések fenntartásával, csak kiváltságosoknak ígérnek új földet és új eget, másoknak meghagyván a gyötrelem reménytelenségét. Szolgáld az „éhesek" és „szomjasok" szikkadt életét a cselekvő kereszténység apostolának, Jézusnak tanítása és példamutatása szellemében, aki minden ember iránt szeretetet érzett és tanúsított, minden embert Isten gyermekének tartott és mint ilyent szolgált.

A lelkiismeretekben megcsendülő isteni üzenet ma így hangzik: tisztaságot a világba, a Földért és az Emberért. Ha ugyanis nem vigyázunk Földünk tisztaságára, elvész az élet, megszűnik az ember által létrehozott civilizáció. Bergsonnal mondjuk: Az emberiség nagyra nőtt teste lélektöbbletet igényel. Ezt a több lelket adjuk hát. Ámen.

A vidám szív: orvosság

Péld 17, 22

Szeretem a vidám szívű embereket. Orvosság ők a világban. A bánatos lélek, aki mindig az aggodalmaskodás hangján, a riadtság légkörében él, elkedvetlenítő. Nem azokra gondolok itt, akik nagy, nehéz keresztekkel élnek, hanem azokra, akik a bajokat, a gondokat mindig fölnagyítva látják.

A vidám szívű ember otthona vonzó és hívogató. A szüntelen bánatosé zord és elidegenítő.

Az 1970 és 1975. évi árvíz nagyon sokakat megpróbált. Voltak sokan, akik e próbatételek közepette mutatták meg igazi önmagukat, nyerték el egy életre különleges megbecsülésünket. Megemlítem itt egyik lelkész-

társamat, aki annyi méltósággal és olyan nagy lélekkel hordozta keresztjét, hogy hívei és más emberek elismerését szerezte meg. Ha szomorkásan is, de akkor is tudott mosolyogni, bár az árral úszott el úgyszólván minden, amit nehéz munkával szereztek meg, gyűjtöttek össze. Vidám szívével orvosság volt az emberek között.

Beszélnem kell azonban olyanokról is, akik a fenti esettel ellentétben, apró kis hiányosságok fölött készek mindennapos sirámokat zokogni. Akiknek életében sokszor a talmi érték az elsőrendű. Lelkükkel, az igazi értékekkel nem jut eszükbe foglalkozni, akiket minden jelentéktelenség kiborít s mások életét is megkeserítik. — Van olyan, aki elveszít egypár lej értékű dolgot, s szenved miatta aztán az egész család napokig. Ezek a kedélyek és belső tartás nélküli emberek lehangolnak.

Nem azt mondom, hogy állandóan mosolyogj, mert a mosoly nem lehet álarc, de azt mondom: légy a dolgokat helyesen értékelő ember, s akkor orvosság leszel az emberek között, akinek társasága felüdülés az embertárs számára. Ámen.

A szó hatalma

Péld 4, 20

Mert emberek vagyunk, gondolkozó, társas lények, sok mondanivalónk van egymás számára. A szóval simogatunk vagy könnyeztetünk. A példa mellett szóval nevelünk. A szó, a beszéd sajátosságunk méltósága — mondja Sütő András. Unitárius jelszavunk szavai is nagyszerű nevelői hitvallást tartalmaznak: Mi testvérek vagyunk mind, emberek! Törvényünk egy: a szeretet! Célunk is egy a munkában, Boldog Föld: Istenországa.

Csak a tiszta szó méltó a meghallgatásra és a követésre. Azt, ami megbotránkoztat, vesd ki a te szívedből, ez a mának a parancsa. Van alkalmad megbotránkozni, amikor hallgatod, mert kénytelen vagy vele, a sok trágár beszédet, ami egyes embereknek ajkán csendül. Szánjad ezeket a szerencsétleneket, akiknek ilyen sivár a belső világa. — Te a tiszta szó mellett tegyél hitet és bizonyságot.

Mit üzen a tiszta szó?

1. Értelemmel tekints szét életedben. Körülötted sok érthetetlen dolgot fedezhetsz fel. A rohanó életben sok fonákságot tapasztalsz. Különböző eszményeket valló és igényekkel fellépő embereket ismersz meg. Van, aki szívedhez közel kerül és jó hatást gyakorol reád, a másik megriaszt. Van, akinek szilárd életalapjai helyes példát tárnak eléd, van, akinek cselekedeteit nem érted, nem értheted. Érthető, ha valaki a helyesen szolgáló életet sugározza magából, de érthetetlen viszont az, aki cinizmusával és léha életfelfogásával a legszentebb dolgokat is megcsúfolja. Gondoljunk a statisztikák megrémítő adataira, ami az alkoholfogyasztást illeti. Kétségbeejtő számok, amelyekből levonhatjuk a szükséges következtetéseket az alkohol egyéni és társadalmi káros következményeiről. Az alkohol azonban csak egy a sok rossz között, mit az értelem nélkül cselekvő ember átokként zúdít önmagára s a körülötte levőkre.

2. Büszkék vagyunk ifjúságunkra, nagy tettekre tartjuk őket képeseknek. A világban eluralkodott bűnös erők kísértései azonban őket is kikezdhetik, ha nem vigyázunk, ha nem neveljük helyes módon, ha nem oltjuk szívükbe a figyelmeztető szót: légy előrelátó. Őszintén el kell mondanunk, hogy közöttünk is vannak kalandorok, a léha, könnyű életet keresők, a mások verejtékét semmibevevők, akik Istentől és embertől elrugaszkodottan élnek. Élnek? Visszaélnek! Mert az ember tiszte az, hogy komolyan, erőit latbavetve szolgáljon, az életet, maga és mások életét gazdagítva. Légy előrelátó. Ne azokra tekints, akik a delírium, a mákony, kábítószerek hatalma alá kerültek, akik „önmaguknak, másnak is csak átok", hanem a szent tüzű emberekre, akik építenek kulturáltan, civilizáltan, helyes szóval, példás magatartással.

3. Távolítsd el magadtól a csalárdságot. A szónak hitele kell legyen. Szerencsétlen dolog, amikor valakinek a szavaiban nem bízhatunk, amikor ráeszmélünk arra, hogy szavai mögött csalárdságok, a rászedés és megalázás szándéka rejtőzik. — Az élet nagy vetélkedésében, éppen mint a sportpályák hősei között, vannak nagyon sokan, akik a csalás és félrevezetés eszközeit előszeretettel használják. A társadalomra nézve veszélyes, tisztességükből kivetkőzött emberektől irtózz, s igyekezz magad távol tartani az ilyen módon való előrejutástól. Ez a tiszta szó, neked szóló üzenet.

Az életparancs, mit a mai napon szavainkkal megfogalmazhatunk s az életünkkel kell igazolnunk: élj tisztességesen, embertársaid javára, Isten akarata szerint. Ámen.

Kéz- és szívjegyek

Mt 21, 42

A szegletkő az építésnél döntő fontosságú szerepet tölt be. Minden építésnél fontos tehát az alapvetés. Így az emberré formálódás művében is.

A ház tartóssága attól függ, hogy milyen az alapja. Ellenáll-e viharoknak, szeleknek, árvizeknek, tehát az építő figyelmes, a fizikai szabályokat alkalmazó eljárásától függ.

A jövő embere is olyan lesz, amilyenné mi neveljük. A mi pecsétünket hordozzák, a mi kéz- és szívjegyeinket. Ha okos „építők" leszünk, viharokkal dacoló, jellemes utódok következhetnek utánunk.

Minden korban létezett az ún. nemzedéki kérdés. Ma is így van ez. Szószékről is gyakran hallani az ifjúságra vonatkozó bíráló hangú megnyilatkozásokat, pedig el kell ismernünk, ha valakiben vannak hibák, azért mi felnőttek is felelősek vagyunk. Gondoljunk a családban reánk váró nevelői feladatok könnyelmű elmúlasztására, a társadalom egyeseinél tapasztalható egészségtelen magatartásra, mely a durvaságban, léhaságban, korrupcióban, bűnös szenvedélyek gyakorlásában jut kifejezésre. Gondoljunk azokra a társadalomellenes magatartású emberekre, akik példájukkal visszaélnek és életeket rontanak. Nemcsak az idősek vélekednek azonban elfogultan a nemzedéki kérdésekben, gyakorta történik ez egyes fiatalok részéről is, okkal, ok nélkül.

A feszültség a nemzedékek között ott áll fenn, ahol hiányzik a megértés, a megértésre való törekvés. Kétségtelen, hogy vannak, kell is hogy

legyenek bizonyos ízlésbeli különbségek a különböző korosztályok között. Az idősebb nemzedék nosztalgiával gondol vissza az irodalomban, művészetben, divatban neki tetszőre; az ifjúság pedig megválasztja a maga ízlésének, temperamentumának megfelelőt mindezekben. Ne feledje senki, egykor, amikor ő volt fiatal, éppúgy lázadónak tartották, mint ahogyan ő tartja forrongóknak, új-imádóknak a ma fiataljait.

Én úgy gondolom, hogy nincs abban semmi provokáló, ha valaki Jókait szereti, vagy a realistákat; ha valaki Munkácsiért rajong, míg a másik egy modern festményben találja gyönyörűségét; ha valaki a népdalt énekli, míg a másik a könnyűzene ritmusában oldódik fel, ha valaki a klasszikus ruhaviselet híve, míg a másik a farmeré.

A provokáló abban van, ha kigúnyoljuk egymást, ha megmosolyogjuk azt, ami engem vagy a másikat lenyűgöz.

Minden embernek jogában áll, hogy azt szeresse, ami őt gyönyörködteti, jobbá teszi, életét tartalommal teliti. De nincs senkinek joga a maga ízlését ráerőszakolni senkire, idős korosztályú a fiatalra, és fordítva.

A lényeg az, hogy amiben hiszünk, amit szeretünk, azt híven szolgáljuk, azért lelkesedjünk s azt a jóság útján vigyük tovább, adjuk át másoknak. Úgy, amint illő és méltó az okos építőkhöz. Ámen.

Falak

Mt 23, 8

A fal védelmez. Otthonodban, mint várban, a biztonság falai vesznek körül. Tudod, hogy amikor ott künn viharok zúgnak, ott benn simogat, melegít és megőv a fal, az otthon fala s az ott szerteáradó szeretet.

De a fal nemcsak megvéd, hanem el is távolíthat, vannak erre példák. Ezek között a mesterségesen emelt falak között érzed, hogy paródiává vált az ember gondolkozásában, életgyakorlatában a jézusi megállapítás: „ti pedig mindnyájan testvérek vagytok".

Bontsd le a falakat, melyek szíved körül húzódnak, és értsd meg, hogy az életünk „köz", hogy nemcsak a magamé vagyok, hanem együtt vagyunk emberek: „emberiség".

Láttam városokat, falvakat, ahol már ismeretlen fogalom a „fal", a kerítés. Ezzel is mintegy kihangsúlyozva azt, hogy bíznunk kell egymásban mi testvérek. — Láttam viszont városokat és falvakat, ahol dívik a kerítés, a „fal" kultusza. Minél magasabb fallal kizárni az életünkből a szomszédot, minél tökéletesebben „elszigetelődni". Aki fallal veszi körül az életét, az kizárta magából, szívéből a testvért, egyedül maradt önző vágyaival, másokkal meg nem osztott örömeivel és bánataival. A falakkal „befalaztuk, ami belőlünk ember".

Elválasztó falak bontását rendelte Isten, ezt diktálja a józan ész. Csak így válhat nyílttá az életünk. Aki falak mögé rejti életét, sohasem tud könyörülő szamaritánussá válni, testvér lenni.

Életünk veszedelme az, hogy sok a „fal". Falak választanak el egymástól embert és embert; falak merednek elválasztó jelként nép és nép közé, országok közé; falak zárnak el napfényt, kilátást. Nincs ezeknek

a mesterségek „falaknak“ létjogosultságuk. Csak az nyerhet jogot, ami az emberek között a testvéri érzést gazdagítja, ami életünket eggyé formálja.

A falak láttán önvád gyötör, emésztő, nemegyszer tehetetlen. És mégis tennem kell azt, amire sorsom elhívott: tudatosítani az emberben, a társban a „falak“, elválasztó pillérek nélküli élet szépségét és jogát. Ámen.

A bölcsesség boldoggá tesz

Péld 3, 13

A boldogságot keressük életünkben. Van, aki az anyagiak birtoklásában, van, aki a szellemi értékek, a bölcsesség szüntelen gyarapításában találja meg a boldogságot. — Mi a Biblia írójával valljuk, nem az boldog, aki az ezüst és arany birtokosa, hanem az, aki belső összhangot teremt életében, tehát a boldog ember a bölcsességben gazdag.

Az anyagi javak halmozásának szemlélete és gyakorlata sok szerencsétlenséget, meghasonlást hozott e földre. Ez a szemlélet zúdította a világra azt a végtelen sok szenvedést, mit idegeinkben hordozunk.

A bölcsességre intő Szent-Györgyi Albert tudósnak Gyermekek című imája. Mi felnőttek sok-sok elrettentő példát adtunk gyermekeinknek türelmetlenségünkkel, érthetetlen szükkeblűségünkkel. Hadd idézzem a vers egypár sorát a következőkben:

Uram, mentsd meg gyermekeinket;
mentsd meg értelmüket,
hogy romlottságunk ne rontsa meg őket;
hogy jobbak lehessenek szüleiknél,
hogy építhessék önnön világukat;
a szépség, tisztesség, összhang,
jóakarat és méltányosság világát.

A világ térképe előtt megállva, látjuk a nagy ellentmondásokat. Ott rajzolódik egyfelől a dúsan élők világa, másfelől pedig a bölcsesség és tisztesség nélkül élő felnőttek által teremtett szomorú valóság, a nyomor és éhezés áldozatainak világa. A világ térképe előtt megállva, látjuk az ember tudománya által létrehozott értékeket és látjuk a fegyverekre költött sok száz milliárdos számokat. A szomorú tények, következtetések gondolkozásra késztetnek: az értelem helyett miért az ösztönök uralkodnak; a biztonság helyett miért kell az embernek a feszültség jegyében élnie; a belső tartalom helyett miért zengenek, konganak szirénhangú szólamok és az ember miért nem tanul meg már egyszer az egyetemesség szellemében élni, miért töri, aprózza szét álbölcsességével a világot, az embert, a feladatot.

Az utánunk következő nemzedékekért, de önmagunkért is, meg kell teremtenünk a tiszta bölcsesség sugallta helyes életformát, a mélységesen emberséges életet. — Jól tudjuk, hogy a testi egyensúly biztosításához nélkülözhetetlenek a vitaminok, hasonlóképpen belső életünk egyensúlyi állapotának megteremtéséhez is szükségesek a „vitaminok“.

Ezek a vitaminok a minden élet iránt érzett felelősség, a felelősség mindennapi gyakorlata a jócselekedetekben.

A bölcsesség azt kívánja, hogy rendszeresen élj ezekkel a „vitaminokkal". Csak az tehet boldoggá. Ámen.

Tettek szülője: az eltökéltség

Lk 9, 51

A Károli Gáspár-féle Biblia az idézett bibliai versben az „eltökélte" szót használja, míg az új protestáns Bibliában az „elhatározta" szó fordul elő. Én úgy érzem, hogy bár mindkét szó jelentése ugyanaz, de tartalmában az „eltökélte" többet mond. Valahogy úgy érzem, Kosztolányinak a nyelvtudásról, az anyanyelv ismeretről vallott nézetére kell hivatkoznom, aki a nyelv rejtett kincseire utalt. A két szó teljes tartalmi jelentése mögött érzem a nyelv rejtett kincsét. Véleményem szerint ugyanis az elhatározta fogalma mögött nem mindig látom a célhoz érést, de tudom azt, hogy aki eltökélte magát, az nem áll meg félúton, nem torpan meg, erkölcsi erőit a cél felé lendíti. Hányan voltak a történelemben, akik elhatározták magukat valaminek a szolgálatára, s aztán a lendület megtört, az elhatározás maradt szalmaláng. — De aki eltökélte magát, az lendülettel, hittel, sorsának buktatóit, a kereszteket is vállalva ment a cél felé. Gondoljunk a Sixtusi kápolna mennyezetét festő Michelangelóra, az Afrikában szolgáló Schweitzerre, a mi Kőrösi Csoma Sándorunkra, vagy Bölöni Farkas Sándorunkra és a népe között próféta sorsot vállaló és kiteljesítő elszánt, eltökélt emberre, Balázs Ferencre.

Az ő példájuk hirdeti nekünk, hogy a nagy tettek, merész vállalkozások szülője: az eltökéltség.

Jézus a nagy tettek embere volt. Éppen azért lett naggyá, mert amire eltökélte magát, azt meg nem tagadta. A gyávák nem ismerik ezt a fogalmat: mindent egy lapra feltéve, eltökélten megyek célom felé. Jézus tudta, hogy milyen következményekkel jár jeruzsálemi útja, és mégis elment oda. Tudta, hogy a barátok, rokonszenvezők mellett ellenségek is várják. Sőt azoknak száma sokkal nagyobb, mint az előbbieké. Ott voltak ellenségei között a zsidó nagytanács tagjai, a gyűlölködő kufárok, a gőgös farizeusok, akiknek feltett szándéka volt leszámolni azzal az emberrel, aki nem magáért, hanem mindenkiért szolgált. — Tudta, hogy milyen jövő vár reá és mégis ment, vitte eltökélten a maga hitét, tiszta látását, evangéliumi üzenetét egy olyan világba, amelyet a konvencionalizmus, a nacionalizmus és vallási szükkeblűség szelleme jellemzett.

Az eltökélt emberek magatartását Arany János verssorai nagyszerűen írják le:

Akár csillag legyen, biztos éji lámpa,
Akár bujdosó láng, én megyek utána.

Csillagútját járta, mert üstökös volt. — Bujdosó lángot vettek övéi, kik mentek utána, az eltökéltek, az intése szerint szolgálók. Áldottak legyenek azok, akik magukat nemes célok szolgálatára eltökélték. Ámen.

Vigyázzunk!

Lk 21, 36

Ismét elmúlt egy esztendő. Mintha csak a tegnap köszöntöttük volna egymást, s íme, csak pár óra van hátra 1980-ból. — Az induló évben Isten vigyázó gyermekei feladatára vállalkoztunk, megértve azt, hogy hűséggel, éberséggel kell megállanunk minden időben értékeink megőrzésében.

Mire vigyázzunk? — tettük föl a kérdést az új esztendő első pillanataiban. A válasz: mindenre, ami szent. — Mi az, ami szent? — Az otthon tiszta légköre, népünk egészséges élete, az anyaszentegyház jézusi életformája, a világ békessége s benne a jóakarat szellemének győzelme.

Mennyiben sikerült mindezekre vigyáznunk? — Gyülekezeteink tagjainak nagy többsége boldogan mondhatja el, hogy családjában a megértés, a kölcsönös megbecsülés, az együttműködés uralkodott. — Vannak azonban olyanok is, akik ebben a tekintetben szomorú tapasztalatokról kell hogy számot adjanak, mert voltak, akiknek otthona nem volt „édes otthon", hanem a viszály és meghasonlás világa, ahol felnőttek és gyermekek egyaránt sok kényelmetlen és kellemetlen emléket gyűjtöttek.

Népünk fiai közül áldjuk azokat, akik vigyázók voltak, akik nem öltötték fel a léhaság, a felelőtlenség mezét, hanem éleslátással tekintettek szét világunkban, s helyes, értelmes szolgálatot végeztek a holnap egészséges emberéért. Voltak azonban, mint minden korban, a karriert hajszolók sokak, akik ézsaui tál lencséért adták el elsőszülöttségi jogukat, tisztességüket, önbecsülésüket.

Az anyaszentegyház jézusi meghagyásait az elmúlt évben sokak szolgálták. Azok az emberek, akik az egyház rendeltetését a szolgálatban fogalmazták meg, nem pedig az uralkodásban. Gyülekezetünkben szolgáltuk a kicsinyek és felnőttek ügyét. Kitártuk karunkat az egészségesek és betegek felé. Akartunk Jézus-tanítványok lenni, emberekhez lehajolni, szeretetre tanítani. Ebben láttuk „vigyázói" feladatunkat. — Ezzel a szolgálattal szemben áll a még uralkodó felekezeti szűkkeblűség, habár korlátai a keresztény szellemet képviselők szembenállása következtében hovatovább mind gyengülnek. A felekezeti sovinizmus is, mint a sovinizmus minden más fajtája, Isten és ember ítéletét vonja maga után. Higyünk ebben!

A világ reménysége az emberi jóakarat és békesség győzelme. Reánk is bízatott ez az egyetemes ügy. — Ma még rettegtetnek a valós tények. Az ember kimondhatatlan nagy méretű fegyverkezése, a szembenálló felek egymás iránti bizalmatlansága, a kölcsönös gyanakvás, a nagyhatalmi mániából származó összes következmények, a népek önrendelkezési jogának nemegyszer semmibevevése, a világ számtalan helyén uralkodó jogtalanság és szegénység s az utóbbinak velejárója, az éhezés, mind „vigyázásra" szólítanak. — A világnak meg kell tanulnia a vigyázó törvényét: minden időben résen lenni a jó védelmében, az igazság diadaláért, a jóakarat és békesség megteremtéséért.

Légy vigyázó a mában és minden napokon. Ámen.

Együtt

Gal 6, 2

1981-et írunk. Az új év feladata: az együttműködés. Mindazok együttműködése, akik azt akarják, hogy áldottabb legyen az ember élete. Közelítsünk hát ezen a napon is embertársaink felé nyílt tekintettel, őszinte lélekkel. Akiket átölelünk, ne csak barátaink legyenek, mert ha csak feléjük közelítünk testvéri érzésekkel, nem vagyunk Jézus-tanítványok; keressük az utat azok felé is, a közeledés és együttműködés útját, akik minket átkoznak. Hadd említsem meg e helyen azt a magatartást, melyet Veres Péternek Sütő Andráshoz írott levele zárószavai tartalmaznak: Köszöntök mindenkit, aki jó ember, illetve Isten neki: azt is, aki nem jó ember. Mert azért az is ember!

Köszöntsünk azért mi is ma minden embert, azt, aki jó, és azt is, aki nem jó, abban a reményben, hogy a jóság felé vezető út mindenki számára nyitva áll.

Múltbeli tapasztalataink azt mutatják, hogy ezen a téren sok a tanulnivaló. Ma még sok ember szíve — amint a költő vallotta — távolabb van egymástól, mint a Föld a Siriustól. Mi is el kell induljunk meghirdetni a ma emberének igényét, az együttlétezésnek, együttműködésnek zsoltárát:

... rekedt hangon, félig sírva,
kiabálni minden ablak alatt:
szakadt lelket foltozni, foltozni!
Tört szíveket drótozni, drótozni!

Járjunk hát szét a szakadt lelkek és tört szívek világában, s vigyük a holnapért közösen végzendő szolgálat jézusi törvényét.

Az együttműködés áldást hoz életünkbe, a külön úton járás csak az önzést, az elidegenedést mélyíti, eltávolít egymástól. Együtt kell őriznünk a reánk bízottakat, a szellemi és anyagi javakat, civilizációnkat, kultúránkat, mindazt, amit az ember történelme folyamán létrehozott, nem feledve az intést: „mindent, ami elvész, az utókor rajtunk kéri majd számon". A világban nincsenek már megközelíthetetlen földdarabok, minden néphez eljut az üzenet. Mit üzenjünk 1981 indulásakor? „Nincs csendes hely, a kor szele minden zugban fütyörész, mindenütt vállalni kell tehát a prófétaságot." Boldogok azok, akik értik a törvényt s a megbízatást; boldogtalanok, akik „Dante poklának kapujában sínylődnek, a közönyösök, a soha-sehova-senkihez sem tartozók, a pöfeteg magányba penészült magányosok".

Legyen jelszavad s cselekvő életed igazolja, hogy te együtt, közösen akarsz dolgozni, s az áldottabb és teljesebb emberi életért vagy és szolgálsz. Ámen.

KERESZTES SÁNDOR

Megtartó jelek

Ez 9, 4—6

Ezékiel próféta a zsidó nép egy részével fogságban van. Babiloni sötét vizek mellett a jelen helyzetért kesereg, de nyugtalanítja, búsítja a jövő is, amit érzékeny lelke szeme elé kivetített.

Bűnöm a nép, mondotta, elfordult Istentől, meggyalázta a hitét, elfelejtette az ősök utait, s ezért még nagyobb pusztulás vár reá. Isten elküldi az ő embereit, s az eszközökben nem válogatva kiirtják a bűnös embereket. Néhányan azonban megmaradnak. Megmaradnak azok, akik emésztik magukat a vallási lazaságok miatt, akiknek minden tette odairányul, hogy jövőt teremthessenek. Ezeket az embereket megjelölteti az Úr, s amikor jön a nagy leszámolás, csak a megjelölteknek irgalmaznak.

Több ezer éves ez a történet, s egy akkor élt próféta hitfelfogását Istenről s a történelmi eseményekről alkotott nézetét tükrözi. Azóta tökéletesedett Isten megismerése, s mi ma már tudjuk, hogy Istennek mint Atyának nincs rossz gyermeke. Ő nem akarja az eltévelyedett vesztét, hanem megjavulását. A prófétai jövendölés, amely szerint Isten elpusztítja a bűnösöket, ezért semmi jelentőséggel sem bír a mai ember számára.

Ám túl a szó szerinti értelmezésen, a történetben van egy elgondolkoztató epizód, mely így hangzik: „Jegyezz egy jegyet... és azokhoz a férfiakhoz, akiken jegy van, ne közelíts." A próféta szerint Isten a megjelölés útján biztosítja az érdemesek megmaradását, s ez a prófétai állítás ma sem veszített igazából. Nem, mert a jegyeknek, jeleknek ma is ismertető, megtartó erejük van.

Vajon Jézus tanítványait felismerték volna-e a pogány világban, ha nincs meg közöttük a szeretet jele?

— Vagy te, aki a harctéren vagy békebeli időszakban mint katona őrt állottál, a közeledbe engedted volna-e a szembejövőt, ha nem mondja meg a jelszót?

— Vagy a mindennapi életben háziállataidat hogyan tudod a sokaságból kiválasztani? Úgy, hogy van valami ismertető jel, miről tudod, hogy hozzád tartozik.

Bizony, hogy valami el ne kallódjon, meg ne semmisüljön, hogy valami felismerhető legyen, ahhoz jeleket kell tenni.

Hagyjunk hát jeleket magunk mögött! Hagyjuk jelnek a nyelvet, hogy az eljövendők is tudják: honnan erednek, hová kötődnek. Nagyon sok nép elenyészett már azért, mert nem hagyták jelnek a nyelvet. Őrizzük ajkunkon az anyanyelvet.

— Hagyjuk jelnek unitárius örökségünket, hitvallásunkat. Négy évszázadon keresztül felismertek e jelről, hogy mi unitárius hitű emberek vagyunk, s tőlünk is függ, hogy a jövőben így vélekednek-e rólunk! Hordozzuk hát jelként a dávidferenci örökséget, s gyermekeink szívét is jelöljük meg vele, hogy míg ember él e gyönyörű hazában, addig legyen hitvallója hitvallásunknak!

— Hagyjuk jelnek a felebaráti szeretetet, mely nem keresi a maga hasznát, hanem arra törekszik, hogy eltűnjenek a káini dorongok, a válaszfalak leomoljanak s eljöjjön az eszményien boldog állapot, amit úgy hívunk, hogy Istenországa.

Legyen hályognyitó kéz, serkentő harsona az író vallomása:

„Jeleket kell hagynunk nyomnak, igazságnak, jövőnek. Jeleket történelemnek. Hogy eligazodjunk." (Elekes Ferenc). Ámen.

Másnak is csak egy élete van

Mt 8, 5

Jézus bevonul Kapernaumba. Jövetelének híre gyorsan elterjed, s gyülekezni kezdnek köréje az emberek. Mindenkinek van valami problémája, s arra megoldást keres. A megoldást keresők között egy római százados is felbukkan. Ereje teljében levő emberek, finom ruhában, fegyveres kísérettel. Mit keres a nincstelenek, éhezők, nyomorékok, kesergők között? Szét akarja kergetni a csődületet? Bámészkodni akar, látni azt, akinek híre bejárta a vidéket? Távol áll tőle ez a magatartás. Ő nem személyes vagy hivatali ügyben keresi Jézust. Egyéb gondja van. — Mester, szól alázattal, egy szolgám van, guttaütés érte, nagy kínokban szenved, kérlek, tégy valamit gyógyulása érdekében.

Hogy a továbbiakban mi történt, az most lényegtelen. Mondanivalónk szempontjából annál a mozzanatnál van a hangsúly, hogy a százados Jézushoz ment és könyörgött beteg szolgája érdekében.

A föld népéhez, a szolgákhoz viszonyítva hatalmas ember volt a százados. Származásra nézve nemes római, ha egy szolgát elveszített, kettőt kaphatott helyébe, és mégis útra kelt, és szólt, és könyörgött, hogy Jézus beteg szolgáját megmentse. Éppen ezért példamutatóan nagy volt a százados! Naggyá tette a felismerés, hogy a szolga is olyan ember, mint ő, annak is olyan drága az élete, mint az övé. Naggyá tette a humánus érzés, amely nem legyintett a másik bajára, hanem teljes lelkiismerettel próbált segíteni rajta.

Hozzánk is szól a százados példamutatása. Jézustól errefelé sok minden megváltozott: társadalom, kultúra, életszínvonal, de az emberi élettel szembeni felelősségérzet ma is az kell hogy legyen, ami régen a századosban volt. Mind egy Atyának vagyunk a gyermekei, s legyünk hatalmasok vagy hatalom nélküliek, szellemi vagy kétkézi dolgozók, de kötelesek vagyunk másokra is éppen úgy vigyáznunk, mint magunkra. Minden az ÉLET alárendeltje, s ezért nem engedhető meg, hogy senki ezt az életet veszélyeztesse vagy megölje.

Mindnyájan tudjuk, hogy országunk mekkora gondot fordít az élet védelmére. Egymásután építteti a kórházakat, üdülőket, védőoltásokban részesít, milliókat áldoz, hogy a szenvedést fékezze, a jajokat elűzze, hogy az életpusztító betegségeket megelőzze. A megelőzéshez tartozik a munkavédelem is, amelyet szigorú törvény határol körül, s aminek betartása mindenkire nézve kötelező. És mégis előfordul, hogy ilyen vagy olyan alsóbbrendű okok miatt a munkavédelmet megszegik. Akik ezt cselekszik, mennyivel mögötte maradnak a római századosnak! Lám, az a kétezer évvel ezelőtt élt ember könyörgött a szolga meggyógyításáért, míg sok mai ember veszedelembe küldi felebarátját.

— Vagy ott vannak a forgalmi törvények. Ne gondoljuk, hogy azért születtek, mert az államnak szüksége van a büntetésekből befolyt összegekre. Nem. A forgalmi törvények azért születtek, mert biztosítani akarják a zavartalan utasszállítást, biztosítani akarják az úton járók életét. S mit tesznek a gépjárművezetők, a szekeresek, a gyalogosok? Játszanak saját és mások életével. Hallottam pl., hogy a gyalogosok letördelték a veszélyre figyelmeztető útjelzőket, s mert a száguldó kocsi vezetője nem készült fel, halálába szaladt. Vagy hallottam olyan vezetőkről, kik részegen ültek kormánykerék mellé, s tömegszerencsétlenséget okoztak.

Lám, egy kétezer évvel ezelőtt élt százados könyörgött a szolgájáért, míg sok mai ember nem vigyáz mások életére.

Annyi területe van az életnek, ahol vigyázhatunk és kell vigyáznunk egymásra.

— Házad homlokzatán megcsúszott egy cserép. Éppen csak hogy áll, de bármelyik percben alázuhanhat. Vedd észre, javítsd ki a hibát. Nemcsak azért, mert a hézagon becsurog az eső, hanem azért, mert a hulló cserép fejbe üthet valakit. Ahogy a százados gondolt a szolgájára, úgy gondolj te is a házad népére, minden embertársadra.

Palesztina ege alatt Káin feltette a történelmi nevezetességű kérdést: Őrizője vagyok-e az atyámfiának? — s lám, amikor a százados kért, könyörgött, cselekedett szolgája érdekében, megválaszolta a kérdést: Minden ember őrizője az atyjafiának!

Legyünk hát vigyázói, őrizői egymásnak! Se közösségi, se egyéni érdek, se közömbösség, se felelőtlenség, se kényelem, semmi ne altassa el éberségünket, hogy látva a testvéri szeretetet, Isten is örömmel vigyázhasson mindannyiunkra. Ámen.

EGYHÁZI ÉLET — HÍREK

Egyházi Képviselő Tanács

Az E. K. Tanács jún. 19-én tartotta II. évnegyedi gyűlését dr. Barabássy László főgondnok és dr. Kovács Lajos püspök elnöklete alatt. Tárgysorozatán szerepeltek az elnökileg elintézett fontosabb adminisztratív és gazdasági ügyek. Az állandó bizottságok jegyzőkönyveinek ismertetése, az Egyházi Főtanács leiratai és a szentgericei egyházközség vihar által megrongált templomának és tornyának javíttatása.

A III. évnegyedi ülés okt. 23-án volt. A tárgysorozat fő pontjai voltak: az elnökileg elintézett ügyekről készített jelentés, az egyes szakbizottságok jegyzőkönyvei, a Teológiai Intézet 1979—80. tanulmányi évéről szóló jelentés, a Lelkészképesítő Bizottság jegyzőkönyve, a teológiai felvételi vizsga eredménye, valamint az Egyház 1980. évi költségvetésének módosítása.

Az E. K. Tanács IV. évnegyedi ülését dec. 4-én tartotta. Az elnökileg elintézett fontosabb ügyekről előterjesztett jelentés után E. K. Tanács foglalkozott a szakbizottságok jegyzőkönyveivel, az unitárius teológiai hallgatók 1980/81. tanév I. félévi ösztöndíjának és tanulmányi segélyeinek megállapításával, az egyházköri közgyűlések jegyzőkönyveivel, az egyházköri közgyűlések választásaival. Egyben megállapította az 1981. évre szóló egyházfenntartói járulékok és központi juttatások összegeit, a kisnyugdíjasok és utódaik részére folyósítandó rendszeres segélyeket; végül jóváhagyta az Egyházi Központ és a Nyugdíj- és Segélypénztár 1981. évi költségvetését.

Egyházköri közgyűlések

A Sepsiszentgyörgyi egyházkör aug. 31-én tartotta évi rendes közgyűlését az alsórákosi egyházközségben. A Főhatóság részéről jelen volt Sebe Ferenc előadó-tanácsos. A közgyűlés megtárgyalta az esperes évi jelentését és a különböző előterjesztéseket, majd jóváhagyta az 1981. évi költségvetést. Utána megválasztotta az egyházkör vezetőségét az 1981—1984. évekre a következők szerint: esperes Májay Endre, köri felügyelő gondnokok dr. Kiss Dezső és Szabó Sándor, köri jegyző Kiss Károly, közügyigazgató Kiss Jenő, jogtanácsos dr. Dakó Bálint. A valláserkölcsi bizottság tagjai: Fekete Dezső, Egyed Dániel és Máthé Sándor lelkészek lettek. A közgyűlési istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Székely János kökösi lelkész, az énekvezéri teendőket Máthé Vilma vargyasi énekvezér végezte.

A Kolozs-tordai egyházkör szept. 5—6. napjain tartotta évi rendes közgyűlését a petrozsényi egyházközségben. A tárgysorozat főbb pontjai voltak: az esperes évi jelentése, a különböző bizottságok jelentései, az 1981. évi költségvetés jóváhagyása. A közgyűlés megválasztotta az 1981—1984. évi ciklusra: esperesnek Benedek Sándort, köri felügyelő gondnoknak Balla Józsefet, köri jegyzőnek Bálint Ferencet, közügyigazgatónak Kiss Zoltánt, köri jogtanácsosnak dr. Gál Miklóst, a valláserkölcsi nevelési bizottságba: Fazakas Ferenc, Pataki András, Ferencz Gábor, Szabó Zoltán és Rezi Elek lelkészeket. Szombaton este az istentiszteleten Boda József nagyvárad—bihari lelkész prédikált, utána egy rövid műsoros ünnepély következett. Vasárnap a közgyűlési istentiszteleten a szószéki szolgálatot Ferencz Gábor torockói lelkész, az énekvezéri teendőket Ütő Gyula végezte. Az Egyházi Központ képviseletében jelen volt Andrási György előadó-tanácsos.

A Székelykeresztúr—Udvarhelyi egyházkör okt. 5-én Homoródkarácsonyfalván tartotta évi rendes közgyűlését, melyen az egyházi főhatóságot Andrási György előadó-tanácsos képviselte. A tárgysorozat fontosabb pontjai itt is az esperes évi jelentése, szakbizottságok előterjesztései, költségvetés jóváhagyása és a választások voltak. Közgyűlés megválasztotta az 1981—1984. évekre esperesnek Báró Józsefet, köri felügyelő gondnoknak dr. Molnár Istvánt és Lőrinczi Lajost, köri jegyzőnek Lakatos Gyulát, közügyigazgatónak Fodor Dénest, köri jogtanácsosnak dr. Orbók Lászlót, a valláserkölcsi nevelési bizottság tagjainak: dr. Szász Dénes, Ádám Dénes, Bencző Dénes, Jakab Dénes, Bíró Lajos és Lakatos Gyula lelkészeket.

A közgyűlési istentiszteleten Bíró József kadácsi lelkész prédikált, az énekvezéri teendőket Szabó Mihály homoródalmási énekvezér végezte.

A Maros—Küküllői egyházkör évi rendes közgyűlését okt. 11—12. napjain tartotta Marosvásárhelyen. A Főhatóság részéről jelen voltak dr. Kovács Lajos püspök a főtisztelendő asszonnyal és dr. Barabássy László főgondnok. A közgyűlés az esperesi jelentés, szakbizottságok előterjesztéseinek megtárgyalása után jóváhagyta az 1981. évi költségvetést. Ezután a közgyűlés megválasztotta az egyházkör tisztviselőit az 1981—1984. évekre: esperesnek Kolcsár Sándort, felügyelő gondnokoknak Inczeffy Károlyt és dr. Murvay Sámuelt, köri jegyzőnek Csongvay Attilát, közügyigazgatónak Benczédi Ferencet, pénztárosnak Kecskés Lajost, jogtanácsosnak dr. Jánosi Pált. A valláserkölcsi bizottság tagjai lettek: Nagy Ferenc, Benczédi Ferenc, Kecskés Lajos, Foris Géza, Balázsi László és Kotecz József lelkészek. A szombat este tartott közgyűlési istentiszteleten Nyitrai Mózes vadadi lelkész prédikált, ezt követte a marosvásárhelyi énekkar és vendégművészek közös műsora. Vasárnap az egyházközség templomépítésének 50-ik évfordulóján tartott istentiszteleten dr. Kovács Lajos püspök végezte a szolgálatot. A vendéglátó egyházközség a Főtisztelendő úrnak és Főtisztelendő asszonynak meleg köszöntését tolmácsolta.

Lelkészi értekezletek

A III. évnegyedi közérdekű és teológiai lelkészi értekezleteket szept. 5—10. és okt. 7—9. napjain tartották meg az egyházkörökben. A közérdekű előadás témája volt: „Románia gazdasági-társadalmi fejlődése az

1981—1985. ötéves terv időszakában és távlati irányvonalak 1990-ig." A teológiai előadás: „A konfirmációval kapcsolatos lelkipásztori gondozás" kérdésével foglalkozott.

A IV. évnegyedi lelkészi értekezletek nov. 4—7. napjain folytak le. A közérdekű előadás tárgya: „Államunk hozzájárulása az összeurópai biztonságot és együttműködést szolgáló madridi összejövetelhez" volt. A teológiai értekezletek tárgyát „Az új magyar nyelvű bibliafordítás és annak unitárius vonatkozású értékei" és „A Biblia helye vallásunkban" c. előadások képezték.

A lelkészi értekezleteken részt vett az Egyházi Központ képviselője.

Lelkésznevelés

Évzáró: A Protestáns Teológiai Intézet az 1979—1980. tanévet jún. 29-én fejezte be. Teológiai hallgatóink évzáró istentiszteletén a szószéki szolgálatot, Mt 6, 33 alapján, dr. Kovács Lajos püspök végezte. Délután volt a közös évzáró ünnepély a fenntartó protestáns egyházak püspökeinek és főgondnokainak részvételével. Dr. Erdő János rektor jelentésében beszámolt az 1979—1980. tanév munkájáról, kiemelve a lelkésznevelés igényes végzése, a teológiai tudományok művelése, egyházaink és országunk szolgálata terén elért biztató eredményeket. Az ünnepély különböző versenydíjak és jutalmak kiosztásával ért véget. Hallgatóink közül Szász Ferenc, Szén Sándor, Nagy László, Rüsz Domokos és Székely Miklós részesültek kitüntetésben.

Vizsgák: Szakvizsgát tett a júniusi vizsgaidőszakban Szén Sándor, a szeptemberiben Péterfi Sándor és Varga Sándor. Lelkészképesítő vizsgát tett és lelkészi oklevelet szerzett júl. 10-én Katona Dénes.

Évnyitó: Az 1980—1981. tanév ünnepélyes megnyitása okt. 1-én történt. Az okt. 12-én tartott tanévkezdő istentiszteleten dr. Kovács Lajos püspök prédikált. A rektor tanévnyitó értekezésében az ember rendeltetésével foglalkozott, melynek lényege önmagunk megvalósítása. Az ünnepély az I. éves hallgatók fogadalomtételével fejeződött be.

Szolgálat: Az intézet hallgatói a kolozsvári mezőgazdasági állami vállalat keretében 14 napon át őszi termény-betakarító munkálatokban vettek részt. Jól végzett munkájukért elismerésben részesültek.

Legáció: A karácsonyi ünnepeken hallgatóink legátusi szolgálatot végeztek a különböző egyházközségekben. A gyülekezetek lelkészei és hívei szeretettel fogadták őket.

Személyi változások

Nyugalomba vonult dec. 1-től *Kökösi Kálmán* árkosi lelkész, a sepsiszentgyörgyi egyházkör esperese. 1913. aug. 3-án született Brassóban. Teológiai tanulmányait az 1930—1935. években az Unitárius Teológiai Akadémián végezte el. 46 évig tartó lelkészi szolgálatának állomásai voltak: Bölön, Vargyas, Szabéd, Mészkő és Árkos. 1973-tól a sepsiszentgyörgyi egyházkör esperesi tisztségét is betöltötte. Isten áldása legyen további életén.

Kinevezések: Rendes lelkészi minőségben kinevezést nyert *Katona Dénes* nov. 1-től a székelyderzsi egyházközségbe. Gyakorló segédlelkészi

kinevezést kaptak: okt. 1-től *Szén Sándor* a kolozsvár-napocai 1. számú, nov. 1-től *Péterfi Sándor* a kidei és 1981. jan. 1-től *Varga Sándor* a vadadi egyházközségbe.

Török Ferenc volt székelyszentmihály—bencédi lelkész munkaszerződését meg nem felelő magatartása miatt az Egyház nov. 18-tól felbontotta.

Felekezetközi teológiai konferencia

November 26—27. napjain tartotta 36. ülését a felekezetközi teológiai konferencia Kolozsvár-Napocán, a Protestáns Teológiai Intézet rendezésében. A gyűlésen részt vettek az ortodox, református, evangélikus és unitárius egyházak képviselői, a teológiai intézetek (Bukarest, Szeben, Kolozsvár-Napoca, Gyulafehérvár, Iaşi) rektorai, prorektorai és tanárai; az egyházi központok tanácsosai, teológiai doktorok és doktorjelöltek, meghívott lelkészek és vendégek.

A konferencia az 1980 júniusában Melbourne-ban (Ausztrália) tartott missziói és evangelizációi kongresszus témáját, *„Jöjjön el a te országod"* tárgyalta. A kérdéssel három előadás foglalkozott: dr. Ioan Bria bukaresti ortodox teol. tanár: *Jöjjön el a te országod: a Melbourne-i kongresszus eredményeinek értékelése;* dr. Kozma Zsolt, kolozsvár-napocai teol. tanár: *Jöjjön el a te országod, mint valóság és reménység;* dr. Dumitru Abrudan, nagyszebeni ortodox teol. tanár, prorektor: *Istenországa társadalmi vetülete.*

Az előadásokat követő megbeszélés során többek között felszólalt Antonie Plămădeală ortodox püspök (Buzău), aki részt vett a Melbourne-i kongresszuson, kiegészítve Bria professzor értékelését. A kongresszus sok kérdést nyitva hagyott, és válasz nélkül maradt a főtéma is. Szerinte az egyháznak világos állásfoglalást kell kialakítania és vállalnia maradék nélkül az igaz, jó és a szép eszményeinek megvalósítását. Istenországa változás, nemcsak belső, hanem külső is, amelynek válaszolnia kell a kérdésre: mit tettünk és mit mulasztottunk el. Ebből következik, hogy Istenországa megvalósítása nemcsak egyéni, hanem közösségi tett is.

A délutáni ülésen felszólalt dr. Kovács Lajos püspök is, aki többek között ezeket mondotta: „A jézusi Istenországa fogalom kutatásának a történetével annak idején magam is sokat foglalkoztam, amint azt 1938-ban Strasbourgban francia nyelven megjelent doktori dolgozatom bizonyítja. Dolgozatom kiértékelő részében próbáltam kimutatni, hogy Jézus tanításában egymás mellett vagy időbeni egymásutánban Istenországával kapcsolatban két felfogás létezik. Jézus szerint Istenországa lényegében jövőbeni: Isten kizárólagos munkája által csodálatos, titokzatos módon, az embertől függetlenül fog megvalósulni. De vannak az evangéliumokban olyan szövegek is, amelyekben Jézus egy szellemi Istenországáról beszél, amely ha csak csírájában is, de már jelen van és nyilvánvalóvá válik az ő tevékenysége által mindazok szívében, akik hisznek benne és megtérnek.

Jézus tanítása szerint Istenországa nagyon közel van, de nem mindig imminens; ő számol az idővel. Tanításából egy olyan személyiség rajzolódik ki, aki biztos talajt érez lábai alatt. Ezek a szavai: „Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes" (Mt 5,

48), azt mutatják, hogy Istenországa közeli eljövetele nem uralja teljes mértékben gondolkozását; ezért nyújt tanítványainak egy magasrendű erkölcstant, amely célt, értelmet, tartalmat ad a hivő ember életének.

De bármiképpen is értelmezzük Istenországa fogalmát, egy dologban, gondolom, mindnyájan, bármilyen felekezethez tartozunk is, egyetértünk: Istenországa egy eszményi világ, amelyben az igazságosság, békesség, jóság, megbocsátás és szeretet teljes tökéletességben érvényesülnek. Nekünk pedig az a magasztos, szent hivatásunk, hogy mint hivő keresztények, mint egyházaink irányítói és öntudatos állampolgárok, mindennapi életünkben, hitünkben, általános emberi magatartásunkban és cselekedeteinkben arra igyekezzünk, hogy az evangélium kettős szeretetparancsa alapján feltétlen istenhitünkkel és a felebarát szüntelen szolgálatával a Jézus- vagy Krisztus-tanítvány nevezetre méltókká váljunk."

A megbeszélések után a konferencia konklúzióit a rektorokból és prorektorokból álló bizottság foglalta össze.

Nov. 27-én a résztvevők meghallgatták dr. Aurel Ghibuțiunak, a bukaresti Világgazdasági Intézet munkatársának előadását, amelyet az új gazdasági világrend kialakításának szüksége és Románia hozzájárulása tárgyköréből tartott. A nagy érdeklődést kiváltó előadást megbeszélés követte, amelynek rendjén az előadó válaszolt a feltett kérdésekre.

A felekezetközi teológiai konferencia, mint eddig annyiszor, ez alkalommal is bizonyságot tett a keresztény ökumené élő és cselekvésre ösztönző szelleméről, amely egyházaink közös munkáját segíti, hogy egymás jobb megértésén keresztül, együtt szolgálják Istenországa megvalósulását, az igazabb és szebb emberi élet kiteljesedését népünk körében.

Lelkészbeiktatók

A homoródszentmártoni egyházközösségben aug. 17-én iktatták be Kászoni József újonnan kinevezett lelkészt. A kinevezési iratot Keresztes Sándor köri jegyző olvasta fel, ezután az új lelkész tartotta meg beköszöntő prédikációját Zsid 11, 16 alapján. Ezt követően dr. Kovács Lajos püspök Mt 6, 33 alapján szólt a gyülekezethez és az új lelkészhez. A beiktatást Báró József esperes végezte.

Dr. Kovács Lajos püspök afiát és a Főtisztelendő Asszonyt a gyülekezet részéről Kádár Dombi Mózes és Jakab Margit köszöntötték. Az új lelkészt Simén Domokos csíkszeredai lelkész a lelkészi kar, Kiss Domokos kénosi lelkész a szomszéd egyházközség nevében üdvözölték. A helybeli ref. egyházközség köszöntését Bedő Gedeon lelkész tolmácsolta. A beiktató ünnepély után a gyülekezet tagjai szeretetvendégségen vettek részt.

A székelyderzsi egyházközség nov. 30-án iktatta be Katona Dénes lelkészt. A kinevezési irat felolvasása után az új lelkész beköszöntő beszédét Jer 1, 6—8 alapján tartotta meg. Ezt követően dr. Kovács Lajos püspök prédikált Isten és ember szolgálatára buzdítva a gyülekezetet és új lelkészét Mk 12, 28—31 és Mt 7, 12 alapján. Katona Dénes lelkészt Báró József esperes iktatta be hivatalába.

Dr. Kovács Lajos püspök afiát Báró József az egyházkör. Brók Ferenc és Kerestély Edit az egyházközség nevében üdvözölte. Katona Dé-

nes lelkészt köszöntötték Pál Ákos, Kerestély Margit és Orbán Olga a gyülekezet, Sándor Botond a szomszéd gyülekezet, Kibédi Pál a szülőfalu, Kiss Tihamér ny. lelkész az elődd, és Bak Sándor ref. lelkész a szomszéd kányádi testvér-felekezet nevében. A beiktató ünnepély szeretetvendégséggel ért véget.

Channing születése kétszáz éves fordulóján dr. Jack Mendelsohn amerikai unitárius lelkész (Bedford, Mass.), a Channing emlékbizottság elnöke, látogatta meg egyházunkat. Április 20-án Kolozsvárt és Tordán, a vasárnapi istentisztelet keretében, előadást tartott William Ellery Channingről, az amerikai unitárizmus atyjáról, a mindig időszerű teológusról és humanistáról. Dr. Jack Mendelsohnt egyházunk nevében dr. Kovács Lajos püspök köszöntötte. Az előadást dr. Erdő János tolmácsolta magyarul.

A 70 éves Bartók Béla főgondnokot ünnepelte a Magyarországi Unitárius Egyház. Az ünnepélyt bevezető, aug. 24-én tartott istentiszteleten a Nagy Ignác utcai templomban dr. Kovács Lajos püspök prédikált. Aug. 25-én az E. K. Tanács ünnepi ülésén dr. Ferencz József püspök köszöntötte elnöktársát 70. születésnapján. Egyházunk és az Unitárius Világszövetség (IARF) elnöksége nevében dr. Kovács Lajos üdvözölte főgondnok afiát, akinek továbbra is jó egészséget és eredményekben gazdag szolgálatot kívánunk.

A *„Lelkiismerethez szóló felhívás alapítványa"* elnökének, dr. Arthur Schneiernek vezetésével, az Amerikai Egyesült Államok különböző egyházainak képviselőiből álló 11 tagú küldöttség látogatott országunkba júl. 27. — aug. 10. közötti időben. Itt-tartózkodásuk ideje alatt megbeszéléseket folytattak a hazai egyházak vezetőivel, templomokat, kolostorokat, műemlékeket, teológiai intézeteket, társadalmi, kulturális és művelődési intézményeket látogattak meg.

Kolozsvári tartózkodásuk alatt aug. 4-én Egyházunk fogadást rendezett a vendégek tiszteletére, melyen jelen voltak a testvér-felekezetek vezetői is. A baráti légkörben lefolyt találkozáson Egyházunk püspöke, valamint a vendégek képviselői részéről pohárköszöntők hangzottak el.

A Református Világszövetség Európai Ágazata szept. 9—14. között tartotta nagygyűlését Brassó-Pojánán, melyen mintegy 250 külföldi és hazai delegátus és meghívott vendég vett részt. Jelen voltak a hazai testvéregyházak képviselői is; egyházunkat dr. Szabó Árpád teol. tanár képviselte.

A nagygyűlés teológiai főtémája volt: hogyan látja a mai keresztény ember az Istennel való szövetséget mint vallása alapját. Az előadásokat munkacsoportokban beszélték meg.

A következő időszakra az Európai Ágazat Tanácsa elnökének Douglas Shaw professzort választották meg.

A nők egyenjogúsága az egyházban. Ezzel a kérdéssel foglalkozott az Egyházak Világtanácsa által rendezett három teológiai konferencia, amelyek részét képezik egy átfogó tanulmánynak a *Nők és Férfiak Közössége az Egyházban* c. témával.

A három konferencia tárgya szorosan összefüggött egymással. Az első, amelyet Klingenthalban (Franciaország) tartottak 1979-ben, a nők felszentelésének teológiai kérdéseivel foglalkozott. A második színhelye

Niederaltaich (Német SZK) volt egy évvel később, és itt az Istenről való felfogás képezte a fő témát. A harmadik összejövetel Amszterdamban (Hollandia) volt 1980-ban, a Szentírás tekintélyének kérdését tárgyalta a nők új tapasztalata fényében.

Mindhárom gyűlésen a résztvevők megállapították, hogy a keresztény tanítás férfi Isten-képe és nyelvezete ellentétben áll az emberi természet teljességéről alkotott elképzeléssel. A nők helyzetének a megváltozása, amely a szekuláris világban bekövetkezett, megköveteli a Biblia nőről való tanításának új értelmezését. Több szentírási hely úgy mutatja be a nőket, mint akik készek felvenni a harcot az igazságtalanság ellen s szembeszállni a tekintéllyel. Mégis a legtöbbet idézett helyek csak egyoldalú képét adják a nőknek, mint akik engedelmesek és alázatosak és akik méltatlanok felelősségteljes feladatot betölteni az egyházban. Ezért az elfogult beállításért a felelősség azokat terheli, akik ragaszkodva a Biblia régi értelmezéséhez, tagadják a nők és férfiak közti egyenlőséget. A konferencia különleges jelentősége az volt, hogy a Biblia tekintélyének egy új felfogását hangsúlyozta ki, a „szeretetszolgálat" tekintélyét, amely felszabadítja mind a nőket, mind a férfiakat.

Dr. Rapp Károly evang. lelkipásztor, teológiai tanár, életének 64. évében, szept. 12-én meghalt. A Protestáns Teológiai Intézet kötelességtudó tanára volt. Huszonkilenc éven át odaadással vett részt az intézmény fejlesztésében. 1973—1978. között az Intézet rektora volt; fáradságot nem ismerve, megrokkant egészséggel is végezte tanári munkáját. Protestáns hagyományaink és a keresztény ökuméné szellemében szolgálta közös lelkésznevelésünk ügyét. Szeptember 15-én temették a kolozsvár-napocai evangélikus temetőben.

Márton Áron ny. gyulafehérvári püspök, életének 85. évében, szept. 29-én elhunyt. Ötvenhét évig szolgálta hűséggel a katolikus egyházat. Mint főpásztor negyvenegy éven át vezette a gyulafehérvári egyházmegyét. Pihenést nem ismerve látogatta az egyházközségeket, vigasztalta és bátorította a híveket. Emberségével, egyenességével, felelősségvállalásával és áldozatkészségével kiérdemelte nemcsak papjai és hívei ragaszkodó szeretetét, hanem a másvallású és másgondolkozású embertársai tiszteletét és megbecsülését.

Egyházunk barátjának tekintettük, aki 1968-ban részt vett a négyszázéves évfordulót ünneplő kolozsvári Zsinati Főtanács ülésén és 1972-ben dr. Kovács Lajos püspök beiktatásán.

Márton Áront okt. 4-én a székesegyház kriptájában helyezték végső nyugovóra. A temetésen egyházunkat dr. Kovács Lajos és dr. Barabássy László vezette küldöttség képviselte.

Az IARF Vezető Tanácsa okt. 31. és nov. 1. napjain tartotta rendes évi gyűlését dr. Carolyn Howlett elnöklete alatt. A tárgysorozat legfőbb pontja az 1981. júl. 24—31. között Hollandiában tartandó világkongresszus előkészítése volt. Az ülésen részt vett dr. Kovács Lajos püspök.

Dr. Gyarmathy Árpád főgondnok dec. 11-én töltötte 80. születésnapját. Az évforduló napján az Egyházi Központ tisztviselői köszöntötték, Isten áldását kérve életére és további munkásságára.

Az UNICEF — az Egyesült Nemzetek Szervezete Gyermekjóléti Alapjának most kiadott jelentése szerint a gyarmati sorból nemrég fel-

szabadult, más néven fejlődő országokban 1979-ben született több mint 122 millió gyermek közül az 1980-as esztendő végéig 12 millió — tehát minden tizedik — éhen halt vagy betegség áldozatául esett. A jelentés szerint ezeket az országokat évente 20 milliárd dollárral kellene segíteni, s a kérdés megoldódna. Előteremthető-e ez az összeg? Az UNICEF-jelentés szerint igen! Volna honnan: a világszerte fegyverkezésre költött összegből.

HALOTTAINK

Id. Báró József ny. lelkész 89 éves korában jún. 14-én Székelyudvarhelyen elhunyt. Jún. 16-án helyezték örök nyugalomra a városfalvi temetőbe. 1892. jan. 30-án született Szentábrahámon. Tanulmányait az Unitárius Teológiai Akadémián végezte az 1910—1914 években. Lelkészi szolgálatát Székelymuzsnán kezdte, majd Városfalván folytatta 61 éven keresztül 1975. okt. 1-ig. A temetési szertartást Farkas László városfalvi lelkész végezte, egyházunk nevében dr. Kovács Lajos püspök búcsúztatta. Búcsúbeszédek hangzottak el az egyházkör lelkészei, az egyházközség hívei, volt tanítványok és a szomszéd egyházközségek, valamint a szülőfalu részéről.

Rostás Dénes ny. lelkész, teol. tanár életének 77. évében, okt. 2-án Kolozsvár-Napocán elhunyt. 1903. dec. 23-án született Komjátszegen. Teológiai tanulmányait az 1925—1929. években az Unitárius Teológiai Akadémián és az 1929—1931. években a manchesteri Unitarian Collegeben végezte. Lelkészi szolgálatát Erzsébetvároson kezdte, majd Kálnokon, Bölönben, Alsófelsőszentmihályon folytatta. Esperese volt a háromszéki és kolozs—tordai egyházköröknek. Az 1959—1961 közötti években mint teológiai tanár működött. 1962-től mint kolozsvári lelkész szolgált. 1970-ben, 39 évi szolgálat után vonult nyugalomba. Okt. 6-án temették el a Házsongárdi temetőbe. A temetési szertartást dr. Kovács Lajos püspök végezte.

Emlékük legyen áldott!

Előfizetőink figyelmébe

A Keresztény Magvető előfizetési díja az 1980. évben belföldön és a szocialista országokban évi 70 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400 Cluj-Napoca, Lenin út 9) lehet kifizetni.

Magyarországi olvasók a Posta Központi Hírlapiroda Külföldi előfizetési osztályánál — Budapest, VII. Lövölde tér 7. sz. fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országokból az ILEXIM — Departamentul Export—Import Presă, P.O. Box 136—137 telex: 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3 címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 150 lej, mely összeg ugyancsak az ILEXIM — Departamentul Export—Import Presă, P.O. Box 136—137 telex: 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3 címre fizetendő.

KÖNYVSZEMLE

G. Henk van de Graaf: A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. -században 1690—1795. [Nagyvárad] 1979. 251 l.

A nyomtatásban is megjelent doktori értekezésről az mondható el, ami a külföldi peregrináció területén számos kutatási eredményről elmondható, hogy az nem annyira „készült", mint inkább „született". A találkozás örömából született. Amint a szerző mondja, „azoknak az embereknek az örömeiből, akik azelőtt nem ismerték egymást, s a találkozásnál egyszerre kiderült, hogy már hosszú ideje útitársak ugyanazon cél felé."

A szerző, G. Henk van de Graaf holland református lelkész, 1968-ban iratkozott be a Protestáns Teológiai Intézet doktori kurzusára. A könyv tulajdonképpen az 1978-ban megvédett doktori értekezése.

A szerző művében az erdélyi protestáns diákok hollandiai peregrinációjának 1690—1795 közötti időszakát teszi vizsgálata tárgyává. Az időszak ily merev körülhatárolása kettős célzatú: egyfelől 1690 a Németalföldi Köztársaság életében egy viszonylag békés időszak kezdete; Erdélyben az 1691-ben megjelenő Lipót-féle hitlevél szintén új irányt szab közel egy évszázadon át; másfelől 1795 a kutatás „terminus ad quam"-je, a Köztársaság belső elerőtlenedését betetőző francia megszállás idejének kezdete, Erdélyben pedig a XVIII. század végén a bécsi kormány betiltja a hollandiai egyetemjárást.

A szerző öt hollandiai akadémia keretében kutatja az erdélyi diákok peregrinációját: Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht és Harderwijk. Az öt akadémián az Alba Studiosorum Academicarum-ban beírt erdélyi hallgatók időrendi sorrendben való ismertetése teszi a könyv harmadik fejezetét számunkra a tanulmány egyik legjelentősebb részévé. Végigkövethetjük a hallgatók életét és tanulmányi munkáját, betekintést nyerünk a XVIII. századi holland protestáns teológiába és a teológiai oktatásba. Értékes adatokkal szolgál a németalföldi akadémiák professzorairól, a leideni Kollégiumi Tanács régenseiről és alrégenseiről.

Az utolsó fejezet (VI. fejezet), „A peregrináció hatása Erdélyben" a maga nemében egy kerek egész, és betetőzi Henk van de Graaf értékes művét, de csak annyiban, hogy annak teljességéről egy ehhez hasonló munkából alkothatunk magunknak képet.

Az unitáriusok számára a németalföldi akadémiákra való járás egy közbeeső állomás. A wittenbergi, odera-frankfurti, padovai peregrinációk után következik és folytatódik a bécsi, berlini, jenai, göttingai, majd az angol és az amerikai peregrinációval, hogy a rendkívüli eseteket ne is említsük.

Az unitárius diákoknak a mémetalföldi akadémiákra való járása már 1616-ban elkezdődött. Makai Nyirő (Rasoris) István unitárius studens 1616. nov. 30-án iratkozott be a leideni egyetemre. Henk van de Graaf csak 1690-től kezdi vizsgálatát, s így az 1616 és 1690 közötti időszak, közel háromnegyed század esik ki, amelyben pedig az unitárius peregrinusok nagy számmal vették útjukat a holland főiskolák felé. Számunkra erről a háromnegyed századról kiváló ismeretet adott Kathona Géza, folyóiratunkban nemrég közölt értékes tanulmányával (KerMagv. 85. évf. 1979. 1. szám, 30—39. l.), amelyben 1711-ig mutatja be a külföldön tanuló unitárius diákokat.

Mindkét tanulmányból egy dolog világosan kitűnik: a németalföldi akadémiák közül az unitáriusok nagy számmal a leidenit látogatták, kisebb számmal a franekerit, a többi akadémiákon nem nagyon találkozunk unitáriusokkal. Valószínű oka, hogy mint legelső alapítású akadémiának (1575. febr. 8.) a legnagyobb hírneve és tekintélye a leideninek volt, és nem utolsósorban az arminizmus jelenléte az akadémián.

Az unitáriusok az akadémiákon kívül más híres iskolákban is tanultak. Példa erre Agh István későbbi püspökünk, aki a remonstransok 1634-ben alapított amszterdami szemináriumában is tanult 1734 és 1737 között.

A németalföldi akadémiákon három püspökünk is végezte tanulmányait: Szentábrahámi L. Mihály, Agh István és Lázár István, ezenkívül számos későbbi igazgató, tanár és lelkész. Itt említjük meg, hogy véleményünk szerint Leidenben tanult, de Henk van de Graaf nem említi, Pálfi Benjamin is, aki 1736. aug. 24-én indult Leidenbe. (Vö. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. 1935. II. 534 l. és Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1888. 40.)

Egyetlen unitárius Lázár István, későbbi püspök, aki tudomásunk szerint megszerezte Leidenben a doktori fokozatot, a filozófiai fakultáson. Tekintettel arra, hogy a könyv nem áll a szélesebb olvasóközönség rendelkezésére, szó szerint idézem Henk van de Graaf sorait: „Toroczkói Lázár István Leidenben rendkívüli módon kapta meg a filozófiai doktori fokozatot: 1774. december 20-án már mint a kolozsvári unitárius kollégium kinevezett filozófiai professzora kérte a leideni szenátust, hogy szűkös anyagi viszonyaira való tekintettel ingyen kaphassa meg a filozófiai doktori fokozatot. Kérését elfogadták azzal a feltétellel, adjon be egy disszertációt. A szenátus iratai szerint azonban rossz egészségi állapota miatt ezt nem adta be, s közben eljött az Erdélybe hazatérés ideje. Így 1775. június 19-én kérte, engedélyezzék, hogy csak néhány tézisből promováljon. Ezt a kérését elfogadták, s így június 30-án elnyerte a »L.A.M. et Philos Dr.« fokozatot »Centuria positionum philosophicarum ex variis Universae philosophie capitibus delectarum« című disszertációjával."

Az unitárius diákok nagy többsége a teológiai és a filozófiai fakultást látogatta. Milyen hatást eredményezett a németalföldi teológia és filozófia gondolkozásukban, és hogyan alkalmazták azt itthon? Erre a kérdésre válaszolni még adósok maradunk. Az arminianizmus, voetianizmus, coccejanizmus teológiai légköréből s a teológiai ellentéteket nem kis mértékben komplikáló karteziánus filozófia fellépéséből kétségtelen, hogy az erdélyi peregrinusok hoztak haza magukkal. Eredeti felfogásuk

és a németalföldi szellem hatásvonalát ma már eléggé nehéz meghúzni, de a peregrináció eredményét kétségtelenül ez fogja megadni. Az a tény, hogy Agh István héber nyelvtanán, amely 1734-ben Leidenben végzett tanulmányainak eredménye volt, Albert Schultens orientalista iskolájának hatása nem vonható kétségbe. De nem ilyen egyszerű a megállapítás teológiai és filozófiai vonatkozásban, elég ha csak a 18. századi unitárius teológiát összegező Szentábrahámi Mihály nagy hittani művére gondolunk. Tény, hogy G. Henk van de Graaf könyve egy kissé közelebb vitt a 18. századi holland teológia megismeréséhez.

Fontos szerepet töltöttek be az akadémiák által hazahozott könyvek is. Nem tartjuk érdektelennek e gondolatkörben Kolozsi Márton leideni akadémita könyvéről szólani, amit a szerző talán a terjedelemre való tekintettel nem említ. Isaac Newton 1687-ben Londonban megjelent munkájából, a *Philosophiae Naturalis Principii Mathematica,* amelyből — René Taton francia tudománytörténész szerint — csupán 250—300 példány látott napvilágot, egyet Kolozsi Leidenben megvásárolt, hazahozta, és az Unitárius Kollégium könyvtárának adományozta; ez ma az akadémiai könyvtárban található. Jóllehet a könyv fizikai vonatkozású, és Kolozsi, aki később kollégiumi tanár lett, nem volt fizikus, hanem nyelvész.

G. Henk van de Graaf könyvét útjelzőnek kell tekintenünk. Kathona Géza kiváló tanulmányával együtt egy tégla unitárius egyháztörténetünk sokszor megkezdett, de mindmáig be nem fejezett épületéhez. Teológiai szempontból visszavezet elődeink szellemtörténetének közös „találkozási örömének". Mert ezzel jövünk rá arra, amit a peregrinusok követtek: gazdagodni szüntelen szellemiekben és lelkiekben, egyén és a köz javára, így maradunk „útitársak ugyanazon cél felé"!

G. Henk van de Graaf doktori disszertációját a Protestáns Teológiai Intézet adta ki. A könyv külső formája a nagyváradi „Crișana" nyomdavállalat igényes munkájáról tanúskodik.

Rezi Elek

Benkő Samu: Haladás és megmaradás. Gyoma (MNK) 1979. 571 l.

A szerző három évtizede foglalkozik Erdély művelődéstörténeti viszonyainak a feltárásával, főként az erdélyi polgári értelmiség kialakulásának a körülményeivel s mindannak számbavételével, amit századokon át az erdélyi magyar értelmiség a közélet, a tudomány, a nevelés, az irodalom terén alkotott. A *Haladás és megmaradás* e munkásság 22 tanulmányának a gyűjteménye.

Benkő Samu tanulmányaiban adatszerűen ábrázolja három évszázad szellemi életkörülményeit, olyan történelmi viszonyok közepette, amikor az erdélyi társadalmat az elmerevedettség jellemezte. Ezzel szemben a külső világ hosszú időn keresztül felkészülési lehetőséget biztosított az erdélyi értelmiségnek. A külföldi tanulmányok után hazatérő értelmiségi nemzedék a széles néprétegek közkincsévé akarta tenni a haladás eszméit, s meg akarta szüntetni a szellemi kiváltságosság, a társadalom felsőbb rétegei által kisajátított tudás jogait. Ez a törekvés érvényesült az akkori társadalom minden területén. Az irodalomban Szenczi Molnár Al-

bert, Ormos Zsigmond, Apor Péter, Döbrentei Gábor új gondolatokat hoztak felszínre, Bod Péter az oknyomozó történelem szolgálatában munkálkodott, Sipos Pál megteremtette a felvilágosult filozófia alapjait, Beke Sámuel a türelmesség, a felekezetek közötti összefogás mellett foglalt állást, Benkő József a botanika tudományát népszerűsítette, Tessedik Sámuel a mezőgazdaság fejlesztése érdekében megalapította az első hazai szakiskolát, Bolyai Farkas a számtan eredményeit tette közismertté, Pesty Frigyes a közgazdaság és néprajzkutatás tudományában indított el új eszméket és módszereket, Kemény Zsigmond modern szellemű publicisztikával népszerűsítette a felvilágosodás eredményeit, míg Bölöni Farkas Sándor, az irodalom, a különböző egyesületek alapításával és irányításával szerzett elévülhetetlen érdemeket.

A közösség szolgálatában álló értelmiség felismerte, hogy csak az együttélő népek összefogása által lehet új társadalmat teremteni, tudományt művelni és történelmet alkotni. A román nép, hasonló gondolkozású és ugyanezen cél érdekében munkálkodó személyiségeivel, mint N. Bălcescu, Golescu, Gh. Asachi, Gh. Bariţiu, Timotei Cipariuval, valamint a német Stephan Ludwig Rothtal, a közös sors- és feladatvállalás szellemében együtt küzdöttek a haladás és a társadalmi igazságosság érdekében. Síkra szálltak a nemzetiségi és felekezeti egyetértés megvalósításáért, közös, újszerű iskoláztatási és népművelési rendszer meghonosításáért.

A szerző az akkori neveléssel kapcsolatban nagyra értékeli az unitáriusok iskoláit, azoknak felvilágosult szellemét és érdemeit.

A tanulmánykötet konklúziójának tekinthetjük azt a felismerést, mely szerint a polgári értelmiség századokkal ezelőtt megtanulta, hogy „önmagát egyetemesen elfogadott mércével mérje: az egyéni célt, közösségi feladatvállalást, az alkotásban elért eredményt aszerint értékelje, hogy mit mutatott az európai szellemi élet hőforrásainak fokmérője".

Székely László

Köntös-Szabó Zoltán: *Kár volt sírni Jeruzsálemben.* Bukarest 1980. 108 l.

A kisregény Júdás tusakodását, önmaga elől való menekülését írja le. A szerző szerint Júdás árulásának indítóoka a jézusi és júdási hit- és életfelfogás, társadalom- és világszemlélet különbözősége. Jézus a szeretet törvényével akar egy új társadalmat alkotni, Júdás az ószövetségi Messiás fogalmának félreértése következtében fegyveres tömeget szervez az akkori hatalom megdöntésére. Miután a jeruzsálemi tömeg Jézust mint szabadítót ünnepli, virágvasárnapon Júdás a támadásra Jézustól várja a döntő szót, aki azt visszautasítja, mert meggyőződése, hogy: „aki fegyvert fog, fegyver által pusztul... nem ezért jöttem, hogy eltöröljem a törvényeket, hanem hogy betöltsem azokat". Júdás kudarca után Jézus ellen hangolja a tömegeket, miközben a lázadók körében is nézeteltérés támad. Ekkor határozza el tehetetlen dühében és csalódása miatti elkeseredésében, hogy elárulja Mesterét. Árulásának valódi oka tehát nem a 30 ezüstpénz, hanem a két felfogás éles ellentéte. A szerző

szerint Jézusnak a mennyekországáról alkotott felfogása egy égi, eszményi távoli ország, míg Júdás erőszakkal a mennyekországa gyakorlati világát akarja megvalósítani, kizárólagosan az ő népe javára. Júdás a sikertelenség után harcba száll mindenkivel, Jáhvéval, a Mesterrel, népével, a szadduceusokkal, akik cserbenhagyták, s tébolyultan menekül lelkiismerete elől. Jézus viszont a kereszten is ellenségeiért imádkozik. A könyv érdekes próbálkozás a Júdás-kérdés értelmezésére.

Székely László

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

Revista Bisericii Unitariene din R. S. România

Anul 86 Nr. 3—4. 1980

CLUJ-NAPOCA

CUPRINSUL

Aniversarea a 2050 ani de la înființarea primului Stat Dac unificat și independent 99
Aniversare îndrumătoară 103
30 Decembrie 103

STUDII

István Kovács
William Ellery Channing 106
Dr. Béla Varga
William Ellery Channing, teologul 113
Dr. János Erdő
Channing în limba maghiară 120
Dr. Árpád Szabó
„Viața desăvîrșită". Fragmente din operele lui William Ellery Channing 138
Dr. Hermann Binder
De la Marcu pînă la evanghelii 152
Lajos Kelemen
Freșce din Suatu 157
Jenő Murádin
Tablou istoric despre libertatea spiritului 164
— — —
Date privind istoria lui Ferenc Dávid 171
Tamás Kálnoki Kiss
Caietul de note al lui János Kriza 173
Dr. József Ferenc
Date privind istoria relațiilor unitariene englezemaghiare 176
— — —
Apelul Bisericii ortodoxe române 178

LUCRĂRI OMILETICE

William Ellery Channing
Urmați pilda lui Dumnezeu 180
Mózes Nyitrai
Vedeți ce bun este Dumnezeu 192

József Biró
Calea 195
Ágoston Benedek
Ce este omul? 197
Gyula Pál
Pregătiți calea Domnului 199
Sándor Kolcsár, Sándor Keresztes
Schițe de predici 200

VIAȚA BISERICEASCĂ ȘI ȘTIRI 214

RECENZII 222

Colectivul de redacție — Editors
Președintele și redactor responsabil: P. S. S. dr. Lajos Kovács; membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó (redactori), Ferenc Sebe și György Andrási

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church in R. S. România
Volume 86 1980 Number 3—4
CLUJ-NAPOCA

CONTENTS

The 2050th anniversary of the first centralised and independent Dacian State 99
Directing anniversary 103
30th of December 103

STUDIES

William Ellery Channing, I. Kovács 106
William Ellery Channing the theologian, B. Varga 113
Channing in Hungarian language, J. Erdő 120
"The perfect life". Selected passages from the writings of W. E. Channing, Á. Szabó 138
From Mark till the gospels, H. Binder 152
Wall paintings in the Suatu church, L. Kelemen 157
Historical picture about the liberty of the spirit, J. Murádin . . 164
Data concerning the history of Francis Dávid 171
Note-book of János Kriza, T. Kálnoki Kiss 173
Data regarding the history of the English-Hungarian unitarian relations, J. Ferencz 176
The appeal of the Romanian Orthodox Church 178

SERMONS

Likeness to God; W. E. Channing 180
See that God is good, M. Nyitrai 192
The way, J. Biró 195
What is the man? Á. Benedek 197
Prepare the way for the Lord, Gy. Gál 199
Sermon sketches, S. Kolcsár, S. Keresztes 200
CHURCH LIFE — NEWS 214
BOOK REVIEWS 222

Redacţie — Editorial Office
3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr. 9, R. S. România. Tel. 146—09.

I.P. Cluj, Municipiul Cluj-Napoca c-da nr. 3037